

Bojana Schneider

Poročila antičnih zgodovinarjev o “bitki v Teutoburškem gozdu” (*clades Variana*)*

Prevod in historično-kritična interpretacija antičnih virov – v relaciji do najdb in rezultatov najnovejših arheoloških izkopavanj v Kalkriese/Nemčija

I Uvod s kratkim orisom rimske germanske politike v času zgodnjega cesarstva

Kar zadeva vprašanje o ciljih avgustejske germanske politike¹, smo še vedno – ujeti v aporijah – na istem mestu kot pred dvajsetimi leti: spekter razlag se razteza od pogleda, ki ga je mogoče označiti kot “minimalističnega”, da je šlo namreč za rimske vojaške akcije v predprostoru Rena (t.j. vzhodno od Rena), ki so služile le za zaščito Galije, pa tja do “maksimalističnega” razumevanja, da naj bi bil Rim že od samega začetka smotrno planiral in se aktivno lotil okupacije in provincializacije področja do Labe – če ne še čez. Stališča, ki ležijo med obema omenjenima, pa izhajajo od več faz, ki jih karakterizirajo spremenjeni rimski cilji, pri čemer so kot mejniki spet postavljeni različni časovni trenutki. Medtem ko se zdi, da literarni viri z omembo številnih premaganih germanskih plemen prej opozarjajo na široko, daljnosežno rimsko prodiranje do Labe, kažejo arheološke ugotovitve s tabori pri Renu in pozicijami pri Lippeju močnejše na defenzivno koncepcijo. Čas Druzovih vojnih pohodov od 12 do 9 pred Kr. je razmeroma dobro dokumentiran, za leta zatem pa literarni viri utihnejo. Niti zaporedja vsakokratnih rimskih vrhovnih poveljnikov ni mogoče z gotovostjo ugotoviti. To lahko razložimo med drugim tako, da takrat pri Renu niso več poveljevali pripadniki vladarske rodbine in da tamkajšnje razmere tako niso več zanimale mestnorimskega zgodovinarja. Šele ko je Tiberij leta 4 po Kr. prevzel vrhovno poveljstvo, so spet nekoliko bogateje poročali o tamkajšnjih rimskih aktivnostih. Poročila so se zatem še enkrat koncentrirala na Varovo katastrofo leta 9 po Kr. in končno na Germanikove vojne pohode v letih 14–16 po Kr. Nadaljna, tedaj “uradna” (pre)interpretacija dogodkov v Germaniji, ki je vplivala na naše vire, in korektura zgodovinskega spomina je sledila še enkrat s smrtjo Germanika leta 19 po Kr.: Potem ko je dve leti poprej še lahko slavil velik triumf *de Cheruscis Chattisque et Angrivariis quaeque aliae nationes usque ad Albim colunt*², je

* Razprava temelji na mojem diplomskem delu na Univerzi v Ljubljani (Filozofska fakulteta, Oddelek za klasično filologijo). Zahvaljujem se vsem, ki so mi pri tem kakorkoli pomagali: prof. dr. Rainerju Wiegelsu (Univerza Osnabrück), Klausu Schneiderju (Osnabrück), dr. Thomasu F. Schneiderju (Univerza Osnabrück), prof. dr. Rajku Bratožu (Univerza v Ljubljani) in prof. dr. Kajetanu Gantarju (Univerza v Ljubljani).

¹ Direktno izjave Avgusta samega ali takrat delujočih o ciljih rimske germanske politike niso ohranjene. Temu ustrezno se raziskava že od nekdaj trudi, da bi na osnovi pismenega izročila k posameznim vojnim pohodom in arheološko dokazljive rimske prisotnosti na področju desno od Rena sklepal na nek koncept.

² Germanikova ponovna pridobitev dveh izgubljenih legijskih orlov Varove vojske – *signa militaria* – v letih 15 in 16 po Kr. je zadostovala, da so sramotni Varov poraz razglasili za maščevan ter propagirali dokončno zmago nad Germani do Labe.

senat v nekakšnem častnem sklepu izkazal priznanje mrtvemu princu za njegove dosežke le še z besedami, da mu je uspelo maščevati Varov poraz in potisniti Germane od meje Rena ter tako zaščititi Galijo. Najpozneje tedaj je postalo jasno, da Rim ni bil več voljan vzpostaviti direktne oblasti nad območjem desno od Rena. Ta perspektiva je na novo ocenila aktivnosti Vara in njegovih predhodnikov³.

V običajnem oziru se odnos med Rimljani in Germani v zgodnjem cesarstvu reducira na vojne spopade z vrhuncem, ki ga predstavlja Varov poraz leta 9 po Kr. S pogledom na različne vojne pohode na področje predprostorja Galije tja do Labe se ugotavlja predvsem končni neuspeh Rimljanov, da bi vojaško osvojili in obdržali ter romanizirali to področje. Pridobitev znatnih delov današnje južne Nemčije zatem se zdi v primeri s tem prej nepomembna. Dogodki na severu Germanije in umik Rimljanov na mejo Rena, ki je veljal za stalno, so temu ustrezno tisto dejansko zgodovinsko pomembno. Temu primerno pritiče bitki v *saltus Teutoburgiensis* v tem oziru svetovnozgodovinski pomen, kolikor se je germanstvo izkazalo oz. potrdilo v junaškem obrambnem boju proti pretečemu rimskemu potujčevanju in tako ustvarilo predpostavke za samostojno germansko zgodovino. S tem so to bitko lahko uporabljali in zlorabljali tako za zgodovinsko izhodišče kot tudi za nadčasni simbol nacionalne volje za uveljavitev, medtem ko so jih konkretne zgodovinske predpostavke, okoliščine in posledice tega dogodka manj zanimale in so bile pogosto prezrte⁴.

V zgodovinopisju se pogosto precenjuje učinek ene same bitke. Poraz, ki je kot *clades Variana* prišel v literarno tradicijo, je gotovo povzročil veliko izgubo prestiža za ugled Rimljanov in pomenil hudo prelivanje krvi za rimsko vojsko, vendar pa je imel sam na sebi politično komajda posledice, ker ni prišlo do koalicije germanskih plemen, ki bi bila z vojaško silo prekoračila Ren, se bila povezala z upornimi Galci ali prešla Alpe. Arminij je vedel, kako velikega pomena bi bila po bitki združitev z Maroboduom⁵, in mu je zato poslal Varovo glavo. Maroboduus pa ni privolil v koalicijo in se je držal mirovnega sporazuma, ki ga je bil pred tremi leti sklenil *aequis condicionibus* z Rimljani, ter poslal Varovo glavo v Rim. Nevarno bi tudi bilo, če bi se bila ilirska plemena ponovno uprla – tako bi bil namreč Rim prisiljen v vojno na dveh frontah. Vse to pa se ni zgodilo. Izguba treh legij in več pomožnih čet je bila sicer boleča, vendar jo je bilo mogoče nadomestiti in so tudi jo nadomestili. Ni bila (le) *clades Variana* tista (ali vsaj ne v prvi vrsti), ki je pripravila Rim do tega, da se je po letu 16 po Kr. odpovedal nadaljnim vojaškim operacijam proti Germanom oz.

³ Glej Reinhard WOLTERS. "Germanien im Jahre 8 v. Chr.". Wolfgang SCHLÜTER, Rainer WIEGELS (izd.). *Rom, Germanien und die Ausgrabungen von Kalkriese. Internationaler Kongress der Universität Osnabrück und des Landschaftsverbandes Osnabrücker Land e.V. vom 2. bis 5. September 1996*. Bramsche: Rasch, 1999, 591–595, 625.

⁴ Vendar pa je Germanom takrat manjkala ravno tista nacionalna identiteta, tista zavest kontinuitete in občutek pripadnosti, ki bi bili lahko povzročili skupen in obsežen politični cilj.

⁵ Maroboduus je bil knez Markomanov, ki so pripadali k zvezi Suebov. Suebi (ime pomeni pravzaprav "nomade") so bili veliko germansko pleme na obalah Vzhodnega morja, od koder so se razširili proti zahodu in jugu. Maroboduus je v mladih letih prišel v Rim in vstopil v rimsko vojaško službo ter si pridobil naklonjenost Avgusta. V Rimu si je prisvojil rimsko omiko in vojno umetnost. Ko se je vrnil domov, se je polastil kraljevske oblasti in je Markomane, ki so prebivali na bregovih Rena in Maina in jim je grozila nevarnost, da jih Druz in Tiberij s svojimi pohodi vkleščita, odpeljal kmalu po letu 9 pred Kr. na ozemlje današnje Češke, ki so ga že pred nekaj desetletji skoraj v celoti zapustili keltski Boji, ter napravil to deželo za središče zveze narodov, ki je segala do severnih bregov Donave, do Odre in spodnje Labe. Na to raščočo moč so v Rimu gledali nezaupljivo. Tiberij naj bi bil leta 6 po Kr. napadel Maroboduus z juga in zahoda, vendar se to ni zgodilo zaradi vstaje Panoncev in Dalmatov in Avgust je bil zadovoljen, da je mogel z Maroboduom skleniti mirovno pogodbo.

težnji po osvojitvi Germanije do Labe⁶, temveč tudi trdovraten upor Arminija nadaljnjih približno sedem let in verjetno spoznanje cesarja Tiberija, da gospodarska vrednost germanske province, ki bi bila segala le do Labe, za Rim ni bila v sorazmerju s sredstvi, ki bi bila potrebna za njeno popolno pokoritev, ki bi bila nedvomno mogoča. Varova katastrofa kot taka je prinesla glede na rimsko germansko politiko kvečjemu fermato, nikakor pa ne cezuro.

Poraz Rimljanov v *saltus Teutoburgiensis* leta 9 po Kr. je predvsem v Nemčiji v svoj čar pritegnil znanstvenike in zainteresirane laike kot le malokateri historični dogodki v (nemški) zgodovini sploh. V nešteti prispevkih se je interpretiralo sleherno besedo literarne tradicije v vse smeri. *Clades Variana* je napredovala že kar v eksercimo polje filološke ostroumnosti in historične kritičnosti, četudi je z nacionalnim ali lokalnim patriotizmom podžgana zagnanost raziskovalcev včasih vse prebujno cvetela in podpirala diletantsko ravnanje z izročilom⁷. Ta poraz, ki je bil eden najhujših rimskih vojaških porazov in največja katastrofa od Hanibalovih dni naprej ter je imel v Rimu prav gotovo uničujoč psihološki učinek, je tudi tema moje razprave. Žal pa je le zelo skopo in različno izpričan pri maloštevilnih antičnih historiografih, ki jih vrh tega loči tudi časovna distanca več desetletij. To so: Velleius Paterculus, Annaeus Florus, Cassius Dio in Tacitus. Ohranilo se nam ni nobeno uradno ali poluradno pojasnilo k temi kot tudi ne kakšna sodobna historiografska obravnava, iz avgustejsko-tiberijanskega časa imamo le nekaj pesniških odmevov. Ravno nastanek oz. genezo historiografske tradicije o Varovi bitki ni mogoče pojasniti. Antični zgodovino-pisci vsekakor niso bili odvisni le od svojih lastnih ideoloških in etičnih namer in principov, ampak tudi od razpoložljivih in dostopnih informacij o dogodku, ki so jih lahko prebrali v senatskih aktih ali razbrali neposredno iz poročil cesarjev. Le-te pa ni bilo mogoče natančno preveriti niti glede njihove popolnosti niti, v kolikšni meri je šlo za tendenciozno upodobitev. Tu stojimo pred zelo pomanjkljivo tradicijo.

Moja razprava obsega poleg uvoda s kratkim orisom rimske germanske politike še tri dele. Drugi del prinaša besedila in prevode antičnih zgodovinsko-literarnih pričevanj o *clades Variana* (v časovnem zaporedju njihovega nastanka) s stvarnim komentarjem. V tretjem delu obravnavam – prav tako v časovnem zaporedju⁸ – omenjena zgodovinsko-

⁶ Brez dvoma ni Varova katastrofa kot taka prinesla s seboj preobrata, kar zadeva temeljne cilje rimske germanske politike. To pa že zato ne, ker sta se morala Avgust in Tiberij kot njegov vojskovodja in kasneje kot cesar že samo iz notranjepolitičnih razlogov držati splošnih političnih ciljev. Hitro nadomestilo treh uničenih legij s podvojenim številom le-teh in s tem v zvezi povečanje številčne moči enot ob Renu na 8 legij – skoraj tretjina celotnega sestoja rimske vojske –, ohranitev obsežnega vrhovnega poveljstva v rokah pripadnika cesarske družine (Tiberija), vendar tudi imperatorska aklamacija, ki jo je še Avgust priznal Germaniku leta 13 po Kr. zaradi njegovih vojaških uspehov v Germaniji, kažejo, da očitno ni prišlo do spremembe strategije. To pa je mogoče razvideti tudi iz Avgustovega političnega testamenta (*Res gestae divi Augusti*), v katerem se poudarja Laba kot meja. Glej Rainer WIEGELS. "Rom und Germanien in augusteischer und früh-tiberischer Zeit". Wolfgang SCHLÜTER (izd.). *Kalkriese – Römer im Osnabrücker Land: Archäologische Forschungen zur Varusschlacht*. Bramsche: Rasch, 1993, 260; Wolters 1999, 622–626.

⁷ 'Sokriva' za to je bila nedvomno Tacitova skupna ocena Arminija (Ann. II, 88, 2): *liberator haud dubie Germaniae et qui non primordia populi Romani, sicut alii reges ducesque, sed florentissimum imperium lacessierit, proeliis ambiguus, bello non victus*. (Bil je nedvomno osvoboditelj Germanije in ni kakor drugi kralji in vojskovodje izzival rimskega naroda v začetku njegove moči, ampak ko je bil njegov imperij na višku. V bitkah je bil spremenljive sreče, v vojni pa nepremagan.) Junaški lik Arminija je vabil k identifikaciji in pollaščanju za nadindividualne cilje. Dogodki leta 9 po Kr. torej niso bili velikega pomena le takrat za samostojnost prizadetih germanskih plemen in njihovega jezika, ampak veliko stoletij pozneje tudi za nemško zgodovinsko zavest in zlasti za razvoj nacionalne misli.

⁸ V drugem in tretjem delu uvrščam Tacita – ne glede na kronološko zaporedje – na konec, ker kot historiograf ne obravnava neposredno *clades Variana* kot literarni topos in torej ni direktni vir za *clades Variana* – Anali se namreč začnejo šele z letom 14 po Kr.

literarna pričevanja, t.j. kritično vrednotim temeljne navedbe grško-rimskih poročil ter poskušam ugotoviti, katerim etičnim in umetniškim principom je avtor podredil svoje zgodovinske ter katerim ciljem in tendencam je sledil, in v tej zvezi zlasti poskušam odgovoriti na vprašanje, ali in v kakšni meri lahko viri kljub svojim vsakokratnim intencijam, ki so pogojene s časom nastanka zapisa, posredujejo konkretna dejstva in zanesljive zgodovinske podatke o Varovi katastrofi oz. kateri uporabni podatki za stvarno-kritično kolikor toliko zadovoljiv oz. zanesljiv prikaz dogodkov kot takih ostanejo na osnovi virov. V četrtem delu pa prikazujem dosedanje rezultate arheoloških izkopavanj pri Kalkriese in sklepe, ki jih je (bilo) mogoče potegniti iz le-teh, ter jih primerjam z literarnim izročilom, pri tem pa poskušam odgovoriti na vprašanje, ali in v kakšni meri je rezultate izkopavanj v Kalkriese mogoče uskladiti s pismenim izročilom ter ali in v kakšni meri lahko ti rezultati definirajo historično vrednost poročil antičnih virov, kar zadeva konkretne zgodovinske podatke. Seveda je z metodičnega vidika nujna najprej interpretacija slehernega pričevanja (pismenih virov in arheoloških najdb) iz njegovih lastnih, zvrstno-specifičnih predpostavk.

II Teksti in prevodi antičnih zgodovinsko-literarnih pričevanj o *clades Variana* s stvarnim komentarjem

1 C. Velleius Paterculus, *Historiae Romanae* II, 117–119⁹:

- 1 CXVII. Tantum quod ultimam imposuerat Pannonico ac Delmatico bello Caesar manum, cum intra quinque consummati tanti operis dies funestae ex Germania epistulae caesi Vari trucidatarumque legionum trium totidemque alarum et sex cohortium ***¹⁰, velut in hoc saltem tantummodo indulgente nobis Fortuna, ne occupato duce ***¹¹ et causa <et> persona moram exigit.
- 2 Varus Quintilius nobili magis quam inlustri ortus familia, vir ingenio mitis, moribus quietus, ut corpore ita animo immobilior, otio magis castrorum quam bellicae adsuetus militiae, pecuniae vero quam non contemptor Syria, cui praefuerat, declaravit, quam pauper divitem ingressus dives pauperem reliquit; is cum exercitui, qui erat in Germania, praeesset, concepit a se homines, qui nihil praeter vocem membraque haberent hominum, quique gladiis domari non poterant, posse iure mulceri. Quo proposito mediam ingressus Germaniam velut inter viros pacis gaudentes dulcedine iurisdictionibus agendoque pro tribunali ordine trahebat aestiva.
- 1 CXVIII. At illi, quod nisi expertus vix credat, in summa feritate versutissimi natumque mendacio genus, simulantes fictas litium series et nunc provocantes alter alterum in iurgia, nunc agentes gratias quod ea Romana iustitia finiret feritasque sua novitate incognitae disciplinae mitesceret et solita armis discerni iure terminarentur, in summam socordiam perduxere Quintilium, usque eo, ut se praetorem urbanum in foro ius dicere, non in mediis Germaniae finibus exercitui praeesse crederet.

⁹ Tekst je citiran po izdaji: W.S. WATT (izd.). *Vellei Paterculi historiarum ad M. Vinicium consulem libri duo*. Leipzig: B.G. Teubner, 1988 (Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana).

¹⁰ Konjektura vrzeli v rokopisu: cohortium <adlatae sunt> izd. RHENANUS (Basel, 1520); cohortium <attulere nuntium> izd. KREYSSIG.

¹¹ Konjektura vrzeli v rokopisu: duce <tanta clades inferretur> izd. HALM (Leipzig, 1863 in 1875); <sed> et causa izd. ORELLI (Leipzig, 1835); <sed> causa izd. DELBENIUS.

- 2 Tum iuvenis genere nobilis, manu fortis, sensu celer, ultra barbarum promptus ingenio, nomine Arminius, Segimeri principis gentis eius filius, ardorem animi vultu oculisque praeferens, adsiduus militiae nostrae prioris comes, <icum> iure etiam civitatis Rom<an>ae ius equestris consecutus gradus, segnitia ducis in occasionem sceleris usus est, haud imprudenter suspicatus neminem celerius opprimi, quam qui nihil time-
- 3 ret, et frequentissimum initium esse calamitatis securitatem. Primo igitur paucos, mox plures in societatem consilii recepti; opprimi posse Romanos et dicit et persuadet,
- 4 decretis facta iungit, tempus insidiarum constituit. Id Varo per virum eius gentis fidelem clarique nominis, Segesten, indicatur. Postulabat etiam ***¹² fata consiliis omnemque animi eius aciem praestrinxerant: quippe ita se res habet, ut plerumque cui fortunam mutaturus <est> deus, consilia corrumpat efficiatque, quod miserrimum est, ut, quod accidit, id etiam merito accidisse videatur et casus in culpam transeat. Negat itaque se credere spe<cie>mque in se benevolentiae ex merito aestimare profitetur. Nec diutius post primum indicem secundo relictus locus.
- 1 CXIX. Ordinem atrocissimae calamitatis, qua nulla post Crassi in Parthis damnum in externis gentibus gravior Romanis fuit, iustis voluminibus ut alii, ita nos conabimur
- 2 exponere: nunc summa deflenda est. Exercitus omnium fortissimus, disciplina, manu experientiaque bellorum inter Romanos milites princeps, marcore ducis, perfidia hostis, iniquitate Fortunae circumventus, cum ne pugnandi quidem egrediendive occasio iis, in quantum voluerant, data esset immunis, castigatis etiam quibusdam gravi poena, quia Romanis et armis et animis usi fuissent, inclusus silvis, paludibus, insidiis ab eo hoste ad interneconem more pecudum trucidatus est, quem ita semper tractaverat, ut
- 3 vitam aut mortem eius nunc ira nunc venia temperaret. Duci plus ad moriendum quam ad pugnandum animi fuit: quippe paterni avitque exempli successor se ipse transfixit.
- 4 At e praefectis castrorum duobus quam clarum exemplum L. Eggius, tam turpe Ceionius prodidit, qui, cum longe maximam partem absumpsisset acies, auctor deditiois supplicio quam proelio mori maluit. At Vala Numonius, legatus Vari, cetera quietus ac probus, diri auctor exempli, spoliatum equite peditem relinquens fuga cum alis Rhenum petere ingressus est. Quod factum eius Fortuna ulta est; non enim desertis super-
- 5 fuit, sed desertor occidit. Vari corpus semiustum hostis laceraverat feritas; caput eius abscisum latumque ad Maroboduum et ab eo missum ad Caesarem gentilicii tamen tumuli sepultura honoratum est.

¹² Izdajatelj ELLIS (Oxford, 1898) je tako izpolnil vrzel v besedilu rokopisa iz Tac. Ann. I, 55, 2 in I, 58, 2: etiam <vinciri conscios. Sed praevalabant iam>

Prevod

CXVII. (1) Ravno je bil Cezar¹³ dokončal Panonsko in Dalmatsko vojno, ko je pet dni po dovršitvi tako velike operacije iz Germanije prispela pogubna novica o Varovi¹⁴ smrti, pokolu treh legij in enakem številu konjeniških čet ter šestih kohort¹⁵ – kakor da nam je bila usoda vsaj s tem prizanesljiva, da nismo doživeli tako strahotnega poraza, ko je bil vojskovodja še zaposlen. Tako sam dogodek kot tudi osebnost zahtevata postanek.

(2) Var Kvintilij, potomec družine, ki je bila bolj plemenitega rodu kot slavna¹⁶, je bil mož blagega duha, mirnega značaja, telesno in duševno precej okoren, bolj vajen brezdelnega življenja v vojaškem taboru kot služenja v vojni. Da ni preziral denarja, je jasno pokazala Sirija, ki jo je bil upravljal¹⁷: reven je prišel v bogato deželo, bogat je zapustil revno deželo. (3) Ko je poveljeval vojski, ki je bila stacionirana v Germaniji¹⁸, je imel prebivalce za ljudi, ki nimajo razen človeškega glasu in telesa ničesar človeškega. Ker jih ni bilo mogoče z mečem ukrotiti, je verjel, da jih je mogoče s pravom umiriti. (4) S to namero je prišel v notranjost Germanije in sedeč na tribunalu zapravljal poletne dni s civilnimi pravnimi slovesno kot se spodobi, kot da bi bil med ljudmi, ki uživajo blagor miru.

CXVIII. (1) Germani pa, ki so bili pri vsej divjosti tudi zelo prevejani in kot ustvarjeni za prevaro, kar bi komaj verjel, kdor ni imel sam izkušenj z njimi, so hlinili celo vrsto izmišljenih pravnih. S tem, da so zdaj izzivali drug drugega k sporom, zdaj se mu zahvaljevali, češ da le-te poravnava z rimsko pravičnostjo in da z novo, njim doslej neznano metodo kroti njihovo divjo naravo ter da se, kar se je navadno odločilo z orožjem, zdaj ureja po pravni poti, so zapeljali Kvintilija v tako skrajno brezskrbnost, da je verjel, da kot mestni pretor deli pravdo na forumu, ne pa, da poveljuje vojski v osrčju Germanije.

(2) Tedaj je mladenič plemenitega rodu, pogumen v boju, hitro dojemljiv, za barbara izredno bistroumen, po imenu Arminij¹⁹, sin plemenskega prvaka Segimera, izkoristil med-

¹³ Tiberius Claudius Nero, kot Avgustov posinovljeneč Tiberius Iulius Caesar, ki ga je Avgust leta 4 po Kr. adoptiral kot presumptivnega naslednika, je v letih 6–9 po Kr. zadušil velik upor panonskih in dalmatskih Ilirov.

¹⁴ P. Quintilius (Quintilius) Varus; njegov *cursus honorum*: okoli leta 22 pred Kr. *quaestor Augusti*; v letih 21–19 pred Kr. spremlja Avgusta na njegovem potovanju na vzhod; leta 13 pred Kr. konzul skupaj s Tiberijem; pribl. leta 7/6 pred Kr. *procos. prov. Africae*; v letih 6–4/3 pred Kr. *legatus Aug. pro praetore prov. Syriae*; v letih 7–9 po Kr. *legatus Augusti pro praetore* v Germaniji.

¹⁵ Konjeniške čete (*alae*) so bile, ko so zavezniki dobili rimsko državljanstvo, v rimski vojski službe pomožne čete, ki so štele običajno 500 mož. Za časa cesarjev so bile to tisti konjeniški oddelki, ki niso izrecno pripadali kaki legiji in so bili navadno sestavljeni iz tujcev. Šteli so po 500, tudi do 1000 mož. Kohorte (*cohortes*) so bile v času rimskega cesarstva pehotne bojne enote kot pomožne čete in so štele 500 ali 600 mož.

¹⁶ Varova družina je pripadala eni od patricijskih *gentes Albanae*, eni najstarejših rimskih rodbin torej, v kateri Varov oče in ded nista opravljala konzulata, pa tudi sicer ta rod ni dosegel kakšne posebne politične veljave – z izjemo svojega najznamenitejšega pripadnika, t.j. omenjenega poraženca v Teutoburškem gozdu. V AMBERBACHOVI kopiji edinega, a žal tudi zelo pokvarjenega manuskripta *Codex Murbachensis* (ime po benediktinskem samostanu v Alzaciji), dovršeni avgusta leta 1516, in v *editio princeps* iz leta 1520 najdemo *inlustri ... nobili*. V izdaji D. RUHNKENA (Leyden, 1779) in tudi v tu citirani izdaji (izd. W. S. WATT, Leipzig, 1988) pa najdemo *nobili ... illustri*, kar se mi zdi primernejši opis Varove družine.

¹⁷ Cesarsko provinco Sirijo je kot *legatus Augusti pro praetore* upravljal v letih 6–4/3 pred Kr. Tam je urejal probleme nasledstva po smrti judovskega kralja Herodea (4 pred Kr.) in zadušil judovski upor v Jeruzalemu.

¹⁸ V Germanijo je bil kot *legatus Aug. pro praetore* galskih provinc (*Tres Galliae*) poslan leta 7 po Kr. in je imel kot nosilec te funkcije tudi vrhovno poveljstvo nad legijami ob Renu.

¹⁹ Arminij, prvak Heruskov, ki so prebivali severno od gorovja Harz in med rekama Weser in Laba, je že zelo zgodaj prišel v Rim, kjer je bil deležen vzgoje na Palatinu. Kot mladenič (pribl. 22 let star) je v letih 4–6 po Kr. služil v rimski vojski kot tribun (štabni oficir) in je spremljal Tiberija na njegovem vojnem pohodu v Germaniji kot vodja svojih rojakov.

lost poveljnika kot priložnost za izdajstvo. Ta mladi mož, čigar izraz obraza in oči so izžaravale ogenj duha, je bil stalni spremljevalec naše vojske na naših prejšnjih vojnih pohodih in je poleg rimskega državljanstva dosegel tudi dostojanstvo viteškega stanu. Modro je domneval, da nikogar ni mogoče lažje premagati, kot tistega, ki ničesar hudega ne slutí, in da je zelo pogosta predhodnica nesreče brezskrbnost. (3) Sprva je torej k zarotniškemu načrtu pritegnil maloštevilne, kmalu pa več njih. Zagotovil jim je in jih prepričal, da je Rimljane mogoče premagati. Sklepom so sledila dejanja in določil je čas za zasedo. (4) To je Varu izdal zvest rimski privrženec v tistem plemenu in mož slovitnega imena, Segestes, ki je tudi zahteval, da se zarotnike vrže v oкове. Toda neizogibna usoda je že ovirala človeško razsodnost, že je bila zaslepila njegovo bistroumnost. Kajti navadno je tako, da bog spravi ob razsodnost človeka, čigar srečo namerava uničiti, in povzroči, kar je najbolj žalostno, da, kar se je zgodilo po naključju, se nesrečniku zdi zasluženo in da naključje preide v krivdo. Tako mu Var ni verjel in je izjavil, da sodi njihovo očitno naklonjenost do sebe po svojih zaslugah do njih. Po prvem svarilu pa ni bilo več časa za drugo.

CXIX. (1) Podrobnosti te grozovite nesreče, najhujše, ki je doletela Rimljane na tuji zemlji po porazu Krasa v Partiji²⁰, nameravam opisati, kot že moji predhodniki, v obsežnejšem delu. Tukaj pa lahko obžalujoč prikažem le najvažnejše. (2) Vojsko neprekosljivo v pogumu, prvo v rimski armadi po disciplini, junaštvu in izkušnjah na bojnem polju, so v pogubo pahnil neodločnost poveljnika, verolomstvo sovražnika in nenaklonjenost usode, ne da bi bili imeli vojaki priložnost v isti meri, kot so si bili želeli, bodisi za boj bodisi za umik brez hudih izgub. Nekateri so bili celo strogo kaznovani, ker so bili zgrabili za orožje in pokazali rimski pogum. Obdane z gozdovi, močvirji in zasedami je kot živino popolnoma poklal prav tisti sovražnik, katerega so bili sicer vedno tako obravnavali, da je o njegovem življenju in smrti odločal zgolj srd ali prizanesljivost Rimljanov. (3) Poveljnik je pokazal več poguma za smrt kot za boj, saj si je sledeč zgedu očeta in deda²¹ tudi sam zabodel meč v prsi. (4) Od dveh tabornih poveljnikov pa je dal L. Egij tako sijajen zged kot Kejonij sramoten. Le-ta je namreč, ko je bil v boju padel večji del vojske, ponudil vdajo in tako dal prednost pogiblji v ujetništvu pred smrtjo v boju. Pa tudi Vala Numonij, Varov legat, sicer miren in pošten mož, je dal strašen zged, s tem da je pustil pehoto na cedilu, brez zaščite konjenice, in na begu skušal doseči Ren skupaj s konjeniškiimi četami. Vendar se mu je usoda maščevala za to zločinsko dejanje, zakaj ni preživel tistih, ki jih je pustil na cedilu, temveč je padel kot ubežnik. (5) Varovo truplo so bili sovražniki v svoji divjosti napol sežgali in zatem razmesarili, njegovo glavo pa so bili odsekali in odnesli Marobodu²², ki jo je poslal Cezarju. Le-ta ji je vendarle izkazal čast s pokopom v rodbinskem grobu.

²⁰ M. Licinius Crassus, ki je s Cezarjem in Pompejem sklenil leta 60 pred Kr. politično koalicio, ki je v zgodovini znana kot prvi triumvirat, je leta 54 pred Kr. prevzel kot prokonzul namestništvo v provinci Siriji za pet let in odrinil na vojni pohod proti Partom (*Parthi*). Leta 53 pred Kr., ko je s sedmimi legijami, približno 4000 konjeniki in pomožnimi četami ponovno prekoračil Evfrat, so ga Parti približno 30 km južno od Kar (*Carrhae*) premagali.

²¹ Njegov oče Sextus Quintilius, kvestor leta 49 pred Kr., se je, kot poroča VELL. II, 71, 3, boril na strani Cezarjevih morilcev, Bruta in Kasija, pri Filipih leta 42 pred Kr. Po porazu le-teh in zmagi Oktavijana in Marka Antonija ga je na njegovo prošnjo ubil eden njegovih osvobodencev. Njegov ded Sex. Quintilius Varus je bil verjetno pretor leta 57/56 pred Kr. in proprator v Španiji, kjer je naredil samomor. Vzrok ni znan.

²² Glej op. 5.

2 Lucius Annaeus Florus, *Epitoma de Tito Livio bellorum omnium annorum DCC libri duo* II, XXX, 29–39²³:

29 Sed difficilium est provincias optinere quam facere; viribus parantur, iure retinentur.
 30 Igitur breve id gaudium. Quippe Germani victi magis quam domiti erant moresque
 nostros magis quam arma sub imperatore Druso suspiciebant; postquam ille defunc-
 31 tus est, Vari Quintilli libidinem ac superbiam haud secus quam saevitiam odisse coe-
 perunt. Ausus ille agere conventum, et in Catthos (Chaucos) edixerat²⁴, quasi violen-
 tiam barbarum lictoris virgis et praeconis voce posset inhibere. At illi qui iam pridem
 32 robigine obsitos enses inertesque maerent equos, ut primum togas et saeviora armis
 33 iura viderunt, duce Armenio arma corripiunt; cum interim tanta erat Varo pacis fidu-
 cia, ut ne prodita quidem per Segesten unum principum coniuratione commoveretur.
 34 Itaque improvidum et nihil tale metuentem ex improviso adorti, cum ille – o securitas
 – ad tribunal citaret, undique invadunt; castra rapiuntur, tres legiones opprimuntur.
 35 Varus perditas res eodem quo Cannensem diem Paulus et fato est et animo secutus.
 36 Nihil illa caede per paludes perque silvas cruentius, nihil insultatione barbarorum
 intolerabilius, praecipue tamen in causarum patronos. Aliis oculos, aliis manus ampu-
 37 tabant, uni os obsutum, recisa prius lingua, quam in manu tenens barbarus “tandem”
 38 ait “vipera sibilare desisti.” Ipsius quoque consulis corpus, quod militum pietas humi
 abdiderat, effossum. Signa et aquilas duas adhuc barbari possident, tertiam signifer,
 prius quam in manus hostium veniret, evolsit mersamque intra baltei sui latebras
 39 gerens in cruenta palude sic latuit. Hac clade factum, ut imperium, quod in litore
 Oceani non steterat, in ripa Rheni fluminis staret.

Prevod

XXX. (29) Toda težje je province obdržati kot ustvariti. S silo se jih pridobi, s pravično upravo ohrani. (30) Zato je bilo to naše veselje kratko, saj so bili Germani bolj premagani kot podjarmljeni in so za časa Druzovega poveljevanja²⁵ bolj spoštovali naše dobre nravi kot orožje. (31) Po njegovi smrti²⁶ so začeli sovražiti samovoljnost in objestnost Vara Kvintilija nič manj kot njegovo okrutnost. Le-ta si je drznil imeti sodni zbor in je bil objavil edikt proti Hatom²⁷, kot da bi mogel divjost barbarov krotiti z liktorsko palico in razglasom glasnika. (32) Oni pa, ki so že davno obžalovali, da je rja prekrila njihove meče in da so konji stali brez

²³ Tekst je citiran po izdaji: Otto ROSSBACH (izd.). *L. Annaei Flori Epitomae libri II*. Lipsiae: B.G. Teubner, 1896 (Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana).

²⁴ Rokopisno besedilo (*Codex Bambergensis E III 22*) je na tem mestu pokvarjeno: incauto sedixerat. V drugih rokopisih najdemo: incastros sedi rexerat (*Codex Palatinus Latinus 894*); incastris se direxerat (*Codex Leidensis Vossianus 14*). Konjektуре: et <in Catthos (Chaucos) edixerat> izd. ROSSBACH; et <in castris ius dicebat> izd. STAD; et <in castris sedem erexerat> izd. G. VOSS; et <incautius edixerat> izd. C. HALM (Leipzig, 1854).

²⁵ Nero Claudius Drusus (=Drusus maior), sin Tiberija Klavdija Nerona in Livije Druzile, Avgustov pastorek, mlajši brat kasnejšega cesarja Tiberija, je vodil uspešne vojne pohode proti Germanom v letih 12–9 pred Kr. Uspelo mu je pokoriti močnejša zahodnogermanska plemena med Renom in Labo, kot recimo Sugambre, Usipete, Heruske, Hauke, Hate in Markomane. Zgradil je *fossa Drusiana* (kanal med Renom in Severnim morjem), floto na Renu ter z utrdkami zavaroval linijo: Ren–Main–Weser–Maas.

²⁶ Umlr je septembra leta 9 pred Kr. za posledicami nesrečnega padca s konja.

²⁷ Hati (*Chatti* oz. *Catthi*), sosedi Heruskov, so bili močno germansko pleme na področju med rekama Fuldo in Edero.

dela, so, brž ko so videli toge²⁸ in spoznali zakone krutejše od orožja²⁹, prijeli za orožje pod vodstvom Arminija, (33) medtem ko je Var tako zaupal v mir, da ga ni vznemirila niti vest o zaroti, ki mu jo je bil izdal Segestes, eden izmed prvakov. (34) Zato so ga iznenada, ko ni niti slutil niti se bal česa takega, napadli in udarili z vseh strani, ravno – o slepa brezskrbnost – ko jih je pozival, naj se zberejo pred tribunalom. Zavzeli so tabor in uničili tri legije. (35) Var je doživel poraz z enakim koncem in pokazal enak pogum kot Pavel usodnega dne pri Kanah³⁰. (36) Noben boj ni bil tako krvav kot tisto klanje po močvirjih in gozdovih, nič tako nezno kot roganje barbarov, zlasti tisto naperjeno zoper zagovornike v pravdah. (37) Nekaterim so iztaknili oči, drugim odsekali roke, enemu so zašili usta, potem ko so mu bili odrezali jezik. Le-tega držeč v roki je eden izmed barbarov dejal: “Končno, ti gad, si nehal sikati”. (38) Celo truplo samega konzula, ki so ga bili vojaki iz spoštljive vdanosti pokopali, so Germani izkopali. Vojaški prapori in dva legijska orla so še vedno v rokah barbarov, tretjega orla pa je praporščak, preden je mogel pasti v roke sovražnikov, iztrgal z droga in se, noseč ga skritega v gubah za pasom, pogreznil v s krvjo prepojeno močvirje. (39) Ta poraz je povzročil, da je cesarstvo, ki se ni bilo ustavilo na obali Oceana, obstalo na bregu Rena.

3 Cassius Dio Cocceianus, 'Ρωμαϊκή ἱστορία LVI, 18–22³¹:

1 XIII. ἄρτι τε ταῦτα ἐδέδοκτο, καὶ ἀγγελία δεινὴ ἐκ τῆς Γερμανίας ἐλθοῦσα
ἐκάλυσε σφας διεορτάσαι. ἐν γὰρ τῷ αὐτῷ ἐκείνῳ χρόνῳ καὶ ἐν τῇ
Κελτικῇ³² τάδε συνηέχθη. εἶχόν τινα οἱ Ῥωμαῖοι αὐτῆς, οὐκ ἄθροα ἀλλ' ὡς
2 που καὶ ἔτυχε χειρωθέντα, διὸ οὐδὲ ἐς ἱστορίας μνήμην ἀφίκετο· καὶ
στρατιωτῶν τε αὐτῶν ἐκεῖ ἐχέιμαζον καὶ πόλεις συνωκίζοντο, ἐς τε τὸν
κόσμον σφῶν οἱ βάρβαροι μετερρυθμίζοντο καὶ ἀγορὰς ἐνόμιζον συνό-
δους τε εἰρηνικὰς ἐποιοῦντο. οὐ μέντοι καὶ τῶν πατρίων ἡθῶν τῶν τε
συμφύτων τρόπων καὶ τῆς αὐτονόμου διαίτης τῆς τε ἐκ τῶν ὄπλων ἐξουσί-
3 ας ἐκλελησμένοι ἦσαν. καὶ διὰ τοῦτο, τέως μὲν κατὰ βραχὺ καὶ ὀδῶ τι
μετὰ φυλακῆς μετεμάθανον αὐτά, οὔτε ἐβαρύνοντο τῇ τοῦ βίου μετα-
βολῇ καὶ ἐλάνθανόν σφας ἀλλοιούμενοι· ἐπεὶ δὲ ὁ Οὐᾶρος ὁ Κυντίλιος
τὴν τε ἡγεμονίαν τῆς Γερμανίας λαβὼν καὶ τὰ παρ' ἐκείνοις ἐκ τῆς
ἀρχῆς διοικῶν ἐσπευσεν αὐτοὺς ἄθροώτερον μεταστῆσαι, καὶ τὰ τε ἄ-
4 ἄλλα ὡς καὶ δουλεύουσί σφισιν ἐπέταττε καὶ χρήματα ὡς καὶ παρ'
ὑπηκόων ἐσέπρασεν, οὐκ ἠνέσχοντο, ἀλλ' οἱ τε πρῶτοι τῆς πρόσθεν
δυναστείας ἐφιέμενοι, καὶ τὰ πλήθη τὴν συνήθη κατάστασιν πρὸ τῆς

²⁸ Toga je bila oblačilo Rimljanov v miru in pri mirnodobskih opravilih. Tu pomeni beseda zlasti vse sodne osebe, sodnike in advokate, liktorje in glasnike, ki niso nosili vojaška oblačila, ampak toge.

²⁹ Gre za znano rimsko pravo in način, kako so vodili sodne procese. Le-to je bilo tudi takrat že zelo izumetničeno in ravno zato tudi ne po okusu Germanov, ki so morali – seveda z veliko nejevoljo – gledati, kako je Var popuščal rabulistom pri izkrivljanju prava in ropanju že tako revnih Germanov.

³⁰ Poleti leta 216 pred Kr., ko je bil Lucius Aemilius Paulus drugi konzul, je prišlo do velike bitke s Hanibalom in rimskega poraza pri Kanah (*Cannae*) v Apuliji, v kateri je padel tudi Emilij Pavel. Le-ta je dal prednost častni smrti v boju pred begom. Njegov kolega C. Terentius Varro pa se je rešil z begom.

³¹ Tekst je citiran po izdaji: Ioannes MELBER (izd.). *Dionis Cassii Cocceiani Historia Romana*. Lipsiae: B.G. Teubner, 1928 (Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana).

³² V izdaji: *Dio's Roman History* (With an English translation by Earnest CARY, on the basis of the version of Herbert Baldwin FOSTER. Vol. VII. London: W. Heinemann; Cambridge, MA: Harvard UP, 1955 (Loeb Classical Library).) se navaja Γερμανία kot Dionov izraz za rimsko provinco Germanijo, Κελτικῇ pa za Germanijo desno od Rena.

ἀλλοφύλου δεσποτείας προτιμώντες, ἐκ μὲν τοῦ φανεροῦ οὐκ ἀπέστησαν, τολλοὺς μὲν πρὸς τῷ Ῥήνῳ πολλοὺς δὲ καὶ ἐν τῇ σφετέρᾳ τῶν
5 Ῥωμαίων ὁρῶντες ὄντας, δεξάμενοι δὲ τὸν Οὐᾶρον ὡς καὶ πάντα τὰ προστασώμενά σφισι ποιήσοντες προήγαγον αὐτὸν πόρρω ἀπὸ τοῦ Ῥήνου ἕς τε τὴν Χερουσκίδα καὶ πρὸς τὸν Οὐίσουργον, κάνταῦθα εἰρηνικώτατά τε καὶ φιλικώτατα διαγαγόντες πίστιν αὐτῷ παρέσχον ὡς καὶ ἄνευ στρατιωτῶν δουλεύειν δυνάμενοι.

1 XIX. οὗτ' οὖν τὰ στρατεύματα, ὥσπερ εἰκὸς ἦν ἐν πολεμίᾳ, συνείχε, καὶ ἀπ' αὐτῶν συχνούς αἰτοῦσι τοῖς ἀδυνάτοις ὡς καὶ ἐπὶ φυλακῇ χωρίων
2 τινῶν ἢ καὶ ληστῶν συλλήψεσι παραπομπαῖς τέ τισι τῶν ἐπιτηδείων δίδωκεν. ἦσαν δὲ οἱ μάλιστα συνομόσαντες καὶ ἀρχηγοὶ τῆς τε ἐπιβουλῆς καὶ τοῦ πολέμου γενόμενοι ἄλλοι τε καὶ Ἄρμηγιος καὶ Σηγίμερος, συνό-
3 ντες τε αὐτῷ ἀεὶ καὶ συνεσιτώμενοι πολλάκις. θαρσοῦντος οὖν αὐτοῦ, καὶ μήτε τι δεινὸν προσδεχομένου, καὶ πᾶσι τοῖς τό τε γιγνόμενον ὑποτοποῦσι καὶ φυλάττεσθαι οἱ παραινῶσιν οὐχ ὅπως ἀπιστοῦντος ἀλλὰ καὶ ἐπιτιμῶντος ὡς μάτην αὐτοῖς τε ταραττομένοις καὶ ἐκείνους διαβά-
4 παρασκευῆς, ὅπως ἐπ' αὐτοὺς ὁ Οὐᾶρος ὁρμήσας εὐαλωτότερός σφισιν ἐν τῇ πορείᾳ, ὡς καὶ διὰ φιλίας διῶν, γένηται, μηδὲ ἐξαίφνης πάντων ἅ-
5 μα πολεμωθέντων αὐτῷ φυλακὴν τινα ἑαυτοῦ ποιήσεται. καὶ ἔσχεν οὕτως· προέπεμψάν τε γὰρ αὐτὸν ἐξορμῶντα, καὶ παρέμενοι ὡς καὶ τὰ
5 συμμαχικὰ παρασκευάσοντες καὶ διὰ ταχέων οἱ προσβοηθήσοντες τάς τε δυνάμεις ἐν ἐτοίμῳ που οὔσας παρέλαβον, καὶ ἀποκτείναντες τοὺς παρὰ σφίσι
ἐκαστοὶ στρατιώτας, οὓς πρότερον ἠτήκεσαν, ἐπῆλθον αὐτῷ ἐν ὕλαις ἤδη δυσεκβάτοις ὄντι. κάνταῦθα ἅμα τε ἀνεφάνησαν πολέμιοι ἀνθ' ὑπηκόων ὄντες, καὶ πολλὰ καὶ δεινὰ εἰργάσαντο.

1 XX. τά τε γὰρ ὄρη καὶ φαραγγώδη καὶ ἀνώμαλα καὶ τὰ δένδρα καὶ πυκνὰ καὶ ὑπερμήκη ἦν, ὥστε τοὺς Ῥωμαίους, καὶ πρὶν τοὺς πολέμιους σφίσι
2 προσπεσεῖν, ἐκεῖνά τε τέμνοντας καὶ ὁδοποιούντας γεφυροῦντάς τε τὰ τούτου δεόμενα
πονηθῆναι. ἦγον δὲ καὶ ἀμάξας πολλὰς καὶ νωτοφόρα πολλὰ ὡς ἐν εἰρήνῃ· παῖδες τε οὐκ ὀλίγοι καὶ γυναῖκες ἢ τε ἄλλη
θεραπεία συχνῇ αὐτοῖς συνείπετο, ὥστε καὶ κατὰ τοῦτ' ἐσκεδασμένη τῇ
3 ὁδοιπορίᾳ χρῆσθαι. κάν τούτῳ καὶ ὑετὸς καὶ ἄνεμος πολὺς ἐπιγεγόμενοι ἔτι καὶ μᾶλλον σφας
διέσπειραν· τό τε ἔδαφος ὀλισθηρὸν περὶ τε ταῖς ρίζαις καὶ περὶ τοῖς στελέχεσι
γενόμενον σφαλερώτατα αὐτοὺς βαδίζειν ἐποίει, καὶ τὰ ἄκρα τῶν δένδρων
καταθραυόμενα καὶ καταπίπτοντα
4 διετάρασσεν. ἐν τοιαύτῃ οὖν δὴ τινὶ ἀμηχανίᾳ τότε τῶν Ῥωμαίων ὄντων, οἱ
βάρβαροι πονταχόθεν ἅμα αὐτοὺς ἐξαπινάϊως δι' αὐτῶν τῶν λοχμωδυστάτων,
ἅτε καὶ ἔμπειροι τῶν τριμμῶν ὄντες, περιεστοιχίσαντο, καὶ τὸ μὲν πρῶτον
πόρρωθεν ἐβαλλον, ἔπειτα δέ, ὡς ἡμύνητο μὲν οὐδεὶς
5 ἐπιτρώσκοντο δὲ πολλοί, ὁμόσε αὐτοῖς ἐχώρησαν· οἷα γὰρ οὔτε ἐν τάξει
τινὴ ἀλλὰ ἀναμίξ ταῖς τε ἀμάξαις καὶ τοῖς ἀόπλοις πορευόμενοι, οὔτε
συστραφῆναί πη ῥαδίως δυνάμενοι, ἐλάττους τε καθ' ἑκάστους τῶν ἀεὶ
προσμιγνύντων σφίσι ὄντες, ἔπασχον μὲν πολλὰ, ἀντέδρων δὲ οὐδέν.

1 XXI. αὐτοῦ τε οὖν ἐστρατοπεδεύσαντο, χωρίου τινὸς ἐπιτηδείου, ὡς γε ἐν ὄρει
ὕλῳδαι ἐνεδέχετο, λαβόμενοι, καὶ μετὰ τοῦτο τάς τε πλείους ἀμάξας
καὶ τᾶλλα τὰ μὴ πάνυ σφίσι ἀναγκαῖα τὰ μὲν κατακαύσαντες τὰ δὲ καὶ
καταλιπόντες, συντεταγμένοι μὲν πη μᾶλλον τῇ ὑστεραίᾳ ἐπορευ-

θησαν, ὥστε καὶ ἐς ψιλὸν τι χωρίον προχωρήσαι, οὐ μέντοι καὶ ἀναιμωτὶ
 2 ἀπήλλαξαν. ἐντεῦθεν δὲ ἄραντες ἐς τε ὕλας αὐθις ἐσέπεσον, καὶ ἡμύ-
 νοντο μὲν πρὸς τοὺς προσπίπτοντάς σφισιν, οὐκ ἐλάχιστα δὲ δὴ κατ'
 αὐτὸ τοῦτο ἔπταιον· συστρεφόμενοι γὰρ ἐν στενοχωρίᾳ, ὅπως ἀθρόοι
 ἵππῆς τε ὁμοῦ καὶ ὀπλίται ἐπιτρέχουσιν αὐτοῖς, πολλὰ μὲν περὶ ἀλλή-
 3 λοις πολλὰ δὲ καὶ περὶ τοῖς δένδροις ἐσφάλλοντο. τετάρτη τε ἡμέρα³³
 πορευομένοις σφισιν ἐγένετο, καὶ αὐτοῖς ὑετός τε αὐθις λάβρος καὶ ἄ-
 νεμος μέγας προσπεσὼν οὔτε ποι προίενοι οὔθ' ἴστασθαι παγίως ἐπέ-
 4 τρεπεν, ἀλλὰ καὶ τὴν χρῆσιν σφας τῶν ὄπλων ἀφείλετο· οὔτε γὰρ τοῖς
 τοξεύμασιν οὔτε τοῖς ἀκοντίοις, ἢ ταῖς γε ἀσπίσιν ἄτε καὶ διαβρόχοις
 5 οὔσαις, καλῶς χρῆσθαι ἐδύναντο. τοῖς γὰρ πολεμίοις, ψιλοῖς τε τὸ
 πλεῖστον οὔσι καὶ τὴν ἐξουσίαν καὶ τῆς ἐφόδου καὶ τῆς ἀναχωρήσεως
 ἀδεᾶ ἔχουσιν, ἥττον που ταῦτα συνέβαινε. πρὸς δ' ἔτι αὐτοῖ τε πολὺ πλεί-
 ους γεγονότες (καὶ γὰρ τῶν ἄλλων τῶν πρότερον περισκοπούμενων συχνοὶ
 ἄλλως τε καὶ ἐπὶ τῇ λείᾳ συνῆλθον) καὶ ἐκείνους ἐλάττους ἤδη ὄντας
 πολλοὶ γὰρ ἐν ταῖς πρὶν μάχαις ἀπωλώλεσαν) καὶ ἐκυκλοῦντο ῥᾶον καὶ
 5 κατεφόνεον, ὥστε καὶ τὸν Οὐᾶρον καὶ τοὺς ἄλλους τοὺς λογιμωτάτους,
 φοβηθέντας μὴ ἦτοι ζωγρηθῶσιν ἢ καὶ πρὸς τῶν ἐχθίστων ἀποθάνωσι
 καὶ γὰρ τετρωμένοι ἦσαν) ἔργον δεινὸν μὲν ἀναγκαῖον δὲ τολμήσαι·
 αὐτοὶ γὰρ ἑαυτοὺς ἀπέκτειναν.
 1 XXII. ὡς δὲ τοῦτο διηγγέλη, οὐδὲ τῶν ἄλλων οὐδεὶς ἔτι, εἰ καὶ ἔρρωτὸ
 τις, ἡμύνατο, ἀλλ' οἱ μὲν τὸν ἄρχοντά σφω ἐμιμήσαντο, οἱ δὲ καὶ τὰ ὄ-
 2 πλα παρέντες ἐπέτρεπόν σφας τῷ βουλομένῳ φονεύειν· φυγεῖν γὰρ οὐδ'
 2 εἰ τὰ μάλιστ' αὐτοῖς ἦθελεν ἐδύνατο. ἐκόπτετο τε οὖν ἀδεῶς πᾶς καὶ ἀνήρ
 καὶ ἵππος καὶ τά τε ... [vzrel v rokopisu].

Prevod³⁴

XVIII. (1) Komaj so bili ti sklepi sprejeti³⁵, ko je iz province Germanije prišla strašna novica in prepredila prireditvev triumfalnih slavij. Ravno v tistem času se je bilo namreč v Germaniji³⁶ zgodilo naslednje: Rimljani so tam posedovali nekatera področja, ne skupaj, ampak kot so jih bili pač zavzeli, – zato jih tudi zgodovina ne omenja. (2) Rimski vojaki so tam prezimovali in začela so se ustanavljati mesta. Barbari so se uklanjali rimskim navadam, prihajali na trge in se miroljubno sestajali z njimi, vendar pa niso bili pozabili navad svojih

³³ Besedilo rokopisa (*Cod. Marcianus* ali *Venetus 395* iz 11. stol.) je na tem mestu pokvarjeno. Izdajatelj L. DINDORF in za njim I. MELBER sta prinesla konjekturo: τετάρτη τε ἡμέρα.

³⁴ Originalno grško besedilo sem prevedla iz nemščine s pomočjo naslednjih izdaj: CASSIUS DIO. *Römische Geschichte*. Band IV, Bücher 51–60. Prev. Otto VEH. Zürich, München: Artemis, 1986 (Bibliothek der alten Welt); *Dio's Roman History*. Vol. VII, Books LVI–LX. Prev. Earnest CARY. London: W. Heinemann; Cambridge, Ma: Harvard Up, 1955 (Loeb Classical Library); CASSIUS DIO. *Römische Geschichte*. Prev. D. Leonhard TAFEL. Stuttgart, 1837.

³⁵ Po zadušitvi velikega panonsko-dalmatskega upora leta 9 po Kr. je bil namreč Avgustu in Tiberiju podeljen naslov *imperator* ter odobren triumf in poleg drugih častnih odličij tudi dva slavoloka v Panoniji. Germaniku, sinu Nerona Klavdija Druza ter nečaku in posvojencu poznejšega cesarja Tiberija, so bila podeljena *ornamenta triumphalia* in pretorska čast ter nekatere druge posebne pravice. Tudi Druzu, sinu poznejšega cesarja Tiberija, so bile priznane posebne pravice, čeprav ni bil sodeloval v omenjeni vojni.

³⁶ Glej op. 32.

očetov, domačih šeg, svojega nekdanjega neodvisnega načina življenja in svoje moči orožja. (3) Zato, dokler so se odvajali teh navad postopoma in tako rekoč mimogrede pod skrbnim nadzorom, jim sprememba njihovega načina življenja ni povzročala težav in so se spreminjali, ne da bi sami kaj opazili. Ko pa je Kvintilij Var postal namestnik province Germanije in se je pri opravljanju svojih službenih dolžnosti ukvarjal tudi z zadevami teh plemen, je hotel to spremembo hitreje izpeljati in jim je ne le ukazoval, kot bi bili rimski sužnji, ampak je tudi izterjeval davke kot od podjarmljenih. (4) Takšno ravnanje pa niso hoteli več prenašati. Plemenski glavarji so namreč stremeli po svoji nekdanji moči, ljudske množice pa so dajale prednost razmeram, ki so jih bile vajene, pred tujo oblastjo. Toda niso se uprli odkrito, ker so videli, da so bile številne rimske čete stacionirane ob Renu, številne pa so bile tudi v njihovi deželi. (5) Namesto tega so sprejeli Vara in ravnali tako, kot bi se hoteli ukloniti vsem njegovim zahtevam, ter ga zvbili daleč stran od Rena v deželo Heruskov in tja do Wesra. Tam so živeli z njim v miru in prijateljstvu in mu vzbudili vero, da bi tudi brez prisotnosti vojakov živeli pokorno.

XIX. (1) Tako Var ni držal svojih vojaških čet skupaj, kot bi bil moral v sovražni deželi, ampak je dodelil številne vojake slabotnim skupnostim, ki so prosile zanje, da bi bodisi varovali različne točke, bodisi prijeli roparje ali spremljali Transporte živeža. (2) Vodji zarote in zahrbtnega naklepa ter vojne sta bila poleg ostalih Armenij in Segimer, ki sta bila njegova stalna spremljevalca in česta gosta pri obedu. (3) Tako se je Var počutil povsem varnega in ni slutil ničesar hudega; vsem tistim pa, ki so z nezaupljivostjo spremljali dogodke in mu svetovali previdnost, ni verjel in jim je celo očital, da so po nepotrebnem vznemirjeni in hočejo le obrekovati njegove prijatelje. Tedaj so se po dogovoru uprla najprej nekatera oddaljena plemena, (4) da bi tako Vara lažje premagali na pohodu, ko bi šel le-ta proti njim kot skozi prijateljsko deželo, namesto da bi sprejel varnostne ukrepe in zavaroval pohod, kot bi storil, če bi se vsi dvignili istočasno. Tako se je tudi zgodilo: Ko je odrinil, so ga spremljali del poti, zatem pa so zaostali pod pretvezo, da bodo zbrali zavezniške kontingente in mu hitro prišli na pomoč. (5) Prevezli so poveljstvo nad svojimi četami, ki so že čakale nekje pripravljene, in, potem ko so bili povsod pobili tam nahajajoče se vojake, za katere so bili prej prosili, napadli Vara, ki se je že nahajal v gozdovih, iz katerih je bilo težko ulti. V trenutku so se zdaj domnevni podložniki pokazali kot sovražniki in povzročili veliko in strašno katastrofo.

XX. (1) Hribovje je bilo polno sotesk in neravnin, gozd zelo gost in poln visokih dreves, tako da so imeli Rimljani že pred napadom sovražnikov dovolj težav s podiranjem dreves, z utiranjem poti in izgradnjo mostov, kjer je bilo to potrebno. (2) S seboj so peljali tudi številne vozove in tovrstne živali kot v miru, razen tega jim je sledilo nemajhno število otrok in žensk ter znaten pratež služabnikov, kar je bil dodatni razlog, da so napredovali brez reda in v raztresenih skupinah. (3) Medtem je začelo še močno deževati in postalo je viharo, kar jih je še bolj razkropilo. Tla okrog korenin in debel so postala spolzka, tako da je postal njihov sleherni korak negotov, in drevesne krošnje, ki so se lomile in padale, so povzročale dodatno zmedo. (4) Medtem ko so se Rimljani nahajali v tako težavnem položaju, so jih barbari, ki so dobro poznali poti, iznenada obkolili z vseh strani hkrati, prodirajoč skozi najgostejše goščave. Na začetku so metali izstrelke od daleč, potem pa, ko se ni nihče branil in so bili mnogi ranjeni, so se jih lotili od blizu. (5) Rimske čete namreč niso napredovale v pravilnem bojnem redu, ampak brez reda pomešano z vozovi in neoboroženimi, in se tako niso mogle hitro na enem mestu strniti ter so, ker so bile na posameznih mestih vedno šibkejše po številu kot napadajoči Germani, pretrpele hude izgube, ne da bi zadale sovražniku kak protiudarec.

XXI. (1) Zato so takoj postavili tabor, potem ko so bili našli – kolikor je bilo to sploh

mogoče v gozdnatem hribovju – primeren prostor. Zatem so zažgali ali pa zavrgli večino vozov in vse, kar ni bilo nujno potrebno. Naslednjega dne so odrinili naprej v nekoliko boljšem redu in celo uspeli priti na gol prostor, čeprav ne brez izgub. (2) Od tam pa so spet prišli v gozdove, kjer so se sicer branili pred napadalci, vendar pa ravno zaradi tega pretrpeli najhujše izgube. Ko so se namreč v neki ožini strnili, da bi konjenica in pehota skupaj napadli, so pri tem pogosto spodnašali drugega in spodrsavali ob drevesih. (3) Ko je napočil četrti dan, so bili še vedno na pohodu in ponovno sta se jih lotila močan dež in silovit veter, ki sta jih ovirala tako pri napredovanju, kot jim tudi onemogočila, da bi stali na trdnih nogah. Tako tudi orožja niso mogli uporabiti: niso se mogli namreč uspešno posluževati niti lokov niti kopij, kot tudi ne ščitov, ki so bili popolnoma premočeni. (4) Sovražnike pa, ki so bili večinoma lahko oboroženi in so lahko neovirano napadali in se umikali, je ujma manj prizadela. Razen tega se je bilo njihovo število močno povečalo, ker so se jim mnogi, ki so bili sprva omahovali, zdaj pridružili – predvsem v upanju na plen. (5) Tako so Rimljane, pri katerih so bili nasprotno številni padli v prejšnjih bitkah in so bile njihove vrste zdesetkane, lažje obkolili in pobili. Var in drugi vodilni častniki so se tako iz strahu, da bi lahko živi prišli v ujetništvo ali pa bi jih ubil njihov najbolj zagrizen sovražnik – saj so bili že ranjeni, smelo odločili za strašno, vendar neizogibno dejanje: naredili so samomor.

XXII. (1) Ko se je razširila vest o tem, se nihče več ni branil, tudi če je še bil pri močeh. Nekateri so posnemali zgled svojega vojskovodje, drugi so odvrgli orožje in se pustili brez odpora ubiti prvemu, ki je to hotel. Pobegniti namreč ni mogel nihče, pa če je še tako zelo želel. (2) Tako so barbari neovirano pobili vse – slehernega moža in slehernega konja – in ...

4 Publius Cornelius Tacitus, *Annales* I, 59–62³⁷:

- 1 LIX. Fama dediti benigneque excepti Segestis vulgata, ut quibusque bellum invitis aut cupientibus erat, spe vel dolore accipitur. Arminium super insitam violentiam rapta uxor, subiectus servitio uxoris uterus vecordem agebant, volitabatque per Cheruscos, 2 arma in Segestem, arma in Caesarem poscens. Neque probris temperabat: egregium patrem, magnum imperatorem, fortem exercitum, quorum tot manus unuam mulierculam avexerint. Sibi tres legiones, totidem legatos procubuisse; non enim se proditione neque adversus feminas gravidas, sed palam adversus armatos bellum tractare: cerni 4 adhuc Germanorum in lucis signa Romana quae dis patriis suspenderit. Coleret Segestes victam ripam, redderet filio sacerdotium [hominum]: Germanos numquam satis 5 excusaturos, quod inter Albim et Rhenum virgas et secures et togam viderint. Aliis gentibus ignorantia imperii Romani inexperta esse supplicia, nescia tributa: quae quoniam exuerint inritusque discesserit ille inter numina dicatus Augustus, ille delectus Tiberius, ne inperitum adulescentulum, ne seditiosus exercitum pavescerent. Si patriam parentes antiqua mallent quam dominos et colonias novas, Arminium potius gloriae ac libertatis quam Segestem flagitiosae servitutis ducem sequerentur.
- 1 LX. Conciti per haec non modo Cherusci, sed conterminae gentes, tractusque in partis Inguiomerus Arminii patruus, vetere apud Romanos auctoritate: unde maior Caesari 2 metus. Et ne bellum mole una ingrueret, Caecinam cum quadraginta cohortibus Romanis distrahendo hosti per Bructeros ad flumen Amisiam mittit, equitem Peditum praefectus

³⁷ Tekst je citiran po izdaji: ERICUS KOESTERMANN (izd.). *P. Cornelius Tacitus. Annales (Ab excessu divi Augusti)*. Lipsiae: B.G. Teubner, 1952 (Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana).

- finibus Frisiorum ducit. Ipse impositas navibus quattuor legiones per lacus vexit: simulque pedes eques classis apud praedictum amnem convenere. Chauci cum auxilia pollicerentur, in commilitium adsciti sunt. Bructeros sua urentis expedita cum manu
- 3 L. Stertinius missu Germanici fudit interque caedem et praedam repperit undevicesimae legionis aquilam cum Varo amissam. Ductum inde agmen ad ultimos Bructerorum, quantumque Amisiam et Lupiam amnes inter vastatum, haud procul Teutoburgiensi saltu, in quo reliquiae Vari legionumque insepultae dicebantur.
- 1 LXI. Igitur cupido Caesarem invadit solvendi suprema militibus ducique, permoto ad miserationem omni qui aderat exercitu ob propinquos, amicos, denique ob casus bellorum et sortem hominum. Praemisso Caecina, ut occulta saltuum scrutaretur pontesque et aggeres umido paludum et fallacibus campis imponeret, incedunt maestos locos
- 2 visuque ac memoria deformis. Prima Vari castra lato ambitu et dimensis principiis trium legionum manus ostentabant; dein semiruto vallo, humili fossa accisae iam reliquiae consedissee intellegebantur. Medio campi albentia ossa, ut fugerant, ut restiterant, disiecta vel aggerata. Adiacebant fragmina telorum equorumque artus, simul truncis arborum antefixa ora. Lucis propinquis barbarae arae, apud quas tribunos ac primorum ordinem centuriones mactaverant. Et cladis eius superstites, pugnam aut vincula elapsi, referebant hic cecidisse legatos, illic raptas aquilas; primum ubi vulnus Varo adactum, ubi infelici dextera et suo ictu mortem invenerit; quo tribunali contionatus Arminius, quot patibula captivis, quae scrobes, utque signis et aquilis per superbiam inluserit.
- 1 LXII. Igitur Romanus qui aderat exercitus sextum post cladis annum trium legionum ossa, nullo noscente alienas reliquias an suorum humo tegetet, omnes ut coniunctos, ut consanguineos aucta in hostem ira maesti simul et infensi condebant. Primum extruendo tumulo caespitem Caesar posuit, gratissimo munere in defunctos et praesentibus doloris socius. Quod Tiberio haud probatum, seu cuncta Germanici in deterius trahenti, sive exercitum imagine caesorum insepultorumque tardatum ad proelia et formidolosiore hostium credebat; neque imperatorem auguratu et vetustissimis caerimoniis praeditum adtrectare feralia debuisset.

Prevod

LIX. (1) Vest o vdaji in prijaznem sprejemu Segesta³⁸ se je razširila in vzbudila deloma upanje, deloma žalost, kakor je bila pač komu vojna zoprna ali po volji. Arminija je razen njegove prirojene strastnosti spravljalna v blaznost misel, da je njegova soproga ugrabljena in da je otrok, ki ga je nosila pod srcem, izpostavljen sužnosti. Letal je po deželi Heruskov in zahteval orožje proti Segestu, orožje proti Cezarju³⁹. (2) Niti z zasramovanji ni prizanašal:

³⁸ Segestu, zvestemu rimskemu privržencu, je na njegovo prošnjo leta 15 po Kr., ko so ga njegovi rojaki pod vodstvom Arminija oblegali v njegovi trdnjavi, priskočil na pomoč Germanik in ga rešil z veliko množico sorodnikov in varovancev. Pri tem mu je v roke padla tudi noseča Arminijeva soproga in Segestova hči Thusnelda. Po Varovem porazu je bil namreč Segest v sovražnih odnosih z Arminijem predvsem zaradi Arminijeve ugrabitve njegove hčerke. Germanik je njegovim otrokom in sorodnikom obljubil varnost, njemu samemu pa bivališče v stari provinci na levem bregu Rena. Ta vest je torej vzbudila med Heruski deloma upanje (med tistimi, ki so želeli ohraniti mir z Rimljani), deloma žalost (med Arminijevimi privrženci).

³⁹ Scil. Germaniku, Tiberijevem nečaku in posinovljencu, ki je dobil leta 14 po Kr. na Tiberijev predlog *imperium proconsulare maius* nad vojsko pri Renu in je zatem vodil v Germaniji obsežne vojne operacije, ki so, četudi so bile deloma uspešne, prinesle veliko izgub. Zaradi nesorazmerja med vloženim trudom ter stroški in uspehom in po pretehtani oceni kratkoročno dosegljivega je novi cesar Tiberij pozimi leta 16/17 po Kr. razrešil Germanika njegovega vrhovnega poveljstva.

sijajen oče, velik vojskovodja, hrabra vojska, ki je s toliko rokami odpeljala eno samo ubogo žensko! (3) Pred njim pa so nasprotno padle tri legije in prav toliko legatov. On se namreč ne vojskuje s pomočjo izdajstva in tudi ne proti nosečim ženskam, ampak odkrito proti oboroženim možem. Še zdaj je videti v germanskih logih rimske vojaške prapore, katere je tam obesil domorodnim bogovom. (4) Naj le Segest prebiva na premaganem obrežju, naj vrne sinu rimsko svečeniško čast⁴⁰: Germani ne bodo nikoli našli zadostnega opravičila za to, da so med Labo in Renom videli šibe in sekire in togo! (5) Drugi narodi, ker ne poznajo rimskega gospostva, še niso izkusili usmrteve in ne vedo nič o davkih. Oni pa, ker so se tega jarma otresli in je odšel, ne da bi bil kaj dosegel, tisti med bogove povzdignjeni Avgust, tisti izbrani Tiberij, naj se vendar ne ustrašijo neizkušene mladeniča in uporniške vojske! (6) Če jim je domovina, starši in vse staro ljubše kakor oblastniki in nove kolonije, naj raje sledijo Arminiju kot voditelju k slavi in svobodi, kakor Segestu, ki jih vodi v sramotno sužnost!

LX. (1) Te besede so podžgale ne le Heruske, ampak tudi obmejne narode in pritegnili so v zvezo Inguiomera, Arminijevega strica, ki je že dolgo užival ugled pri Rimljanih. To je še povečalo Cezarjevo zaskrbljenost. (2) Da ne bi izbruhnila vojna z vso vojaško močjo hkrati, je poslal Cecino s štiridesetimi rimskimi kohortami čez ozemlje Brukterov⁴¹ k reki Amisiji⁴², da bi razcepil sovražnikove sile, konjenico pa je peljal prefekt Pedo čez ozemlje Frizijev⁴³; sam je vkrca štiri legije na ladje in jih peljal preko jezer⁴⁴; istočasno se je sešla pehota, konjenica in mornarica pri prej omenjeni reki. Hauki⁴⁵ so bili sprejeti v vojno skupnost, ker so obljubljali pomožne čete. (3) Bruktere, ki so požigali svoje posesti, je L. Stertinij po direktivi Germanika z lahko oboroženim moštvom pobil in med morjenjem in plenjenjem našel orla devetnajste legije, ki je bil z Varom izgubljen. Nato je Germanik peljal svoj vojni pohod do skrajnih mej Brukterov in opustošil vso deželo med rekama Amisijo in Lupijo⁴⁶, ne daleč od Teutoburškega gozda⁴⁷, v katerem so baje ležali ostanki Vara in legij nepokopani.

LXI. (1) Zato je Cezarja obšla želja, da bi izkazal poslednjo čast vojakom in njihovem vojskovodji, pa tudi vsa navzoča vojska je bila globoko ganjena zaradi sorodnikov, prijateljev in naposled zaradi spremenljive vojne sreče in človeške usode. Cecino je poslal naprej, da bi preiskal nepregledna gozdna področja ter postavil mostove in nasul ceste čez vlažna močvirja in varljive planjave. Zatem so vkorakali na žalostna prizorišča, strahotna očem in spominu. (2) Prvi Varov tabor je kazal s svojim velikim obsegom in po izmeri glavnega stanu delo treh legij; zatem so po na pol porušenem nasipu in plitvem jarku

⁴⁰ Segestov sin, Segimund, ki je bil svečenik pri oltarju Ubijcev (*ara Ubiorum*), ki je služil kultu cesarja Avgusta, je po Varovi katastrofi prešel na stran upornikov.

⁴¹ Brukteri (*Bructeri*), južni sosedi Frizijev (*Frisii*) in Haukov (*Chauci*), so bili germansko pleme, ki je živelo pri reki Ems.

⁴² Amisija je današnja reka Ems.

⁴³ Germansko pleme Frizijev (*Frisii*), zahodnih sosedov Haukov in severnih sosedov Brukterov, ki je poseljevalo primorje Severnega morja med današnjim Zuiderzee in reko Ems, je pokoril že Druz leta 12 pred Kr. in je moralo Rimu plačevati tribut.

⁴⁴ To so danes v Ijsselmeer (*Zuiderzee*) združena holandska jezera oz. lagune, v katere se je izlivala današnja reka Ijssel. Že Germanikov oče (*Drusus maior*) je bil v letih 12 in 11 pred Kr. zgradil kanal, ki je povezoval Ren in Severno morje prav prek teh jezer.

⁴⁵ Hauki (*Chauci*) so bili germansko pleme, ki je prebivalo med spodnjima tokoma rek Ems in Labe, na obali Severnega morja.

⁴⁶ Lupija je današnja reka Lippe.

⁴⁷ Moderno ime Teutoburški gozd (*Teutoburger Wald*) je nastalo šele v 17./18. stoletju s tem, da so del pogorja Osning, imenovanega Lippischer Wald, identificirali s Tacitovim *Teutoburgensis saltus*.

sklepali, da so se bili tam utaborili že skopneli ostanki. Sredi planjave so ležale bele kosti razmetane ali pa nakopičene, kakor so bili pač bežali ali se uprli. (3) Zraven so ležale razbitine orožja in okostja konj, na drevesnih deblih pa so bile pribite človeške lobanje. V sosednjih logih so stali žrtveniki barbarov, na katerih so bili zaklali tribune in centurione prvega razreda. (4) Tisti, ki so preživeli tisti poraz ter ušli bitki ali okovom, so pripovedovali, da so bili tukaj padli legati, tam so bili ugrabljeni legijski orli; pripovedovali so, kje je bila Varu zadana prva rana, kje si je bil s svojo nesrečno desnico sam zabodel meč in našel smrt; s katere vzpetine je bil Arminij govoril svoji zbrani vojski, koliko viličastih mučil za ujetnike in kakšne jame⁴⁸ je bil dal napraviti ter kako se je bil v svoji ošabnosti norčeval iz praporov in orlov.

LXII. (1) Tako je navzoča rimska vojska pokopala šest let po porazu kosti treh legij, ne da bi kdo spoznal, ali s prstjo pokriva tuje ostanke ali ostanke svojih. Vse so pokopavali kot prijatelje, kot brate v čedalje večji jezi do sovražnika, z žalostjo in obenem sovraštvom v srcu. Prvo rušo za grobno gomilo je položil Cezar, da bi tako rajnikom izkazal poslednjo ljubezen in sočustvoval z navzočimi. (2) Tega Tiberij ni odobral, bodisi ker je sleherni Germanikovo dejanje tolmačil kot slabo, bodisi ker je verjel, da je pogled na pobite in nepokopane oslabil vojsko v njeni bojevitosti in okreplil njen strah pred sovražniki; vrhovni poveljnik, ki je imel avgursko čast in prastare ceremonialne posvetitve, pa se tudi ne bi bil smel ukvarjati s pogrebom⁴⁹.

III Historično-kritična interpretacija antičnih literarnih pričevanj o *clades Variana*

Antični viri o *clades Variana* se v svojih zgodovinskih podatkih tako zelo razlikujejo med seboj, da je za oceno njihove sporočilne vrednosti potrebno upoštevati njihov čas nastanka in njihovo odvisnost od drugih poročil.

Varov poraz se je vedno odkrito priznaval kot velik zunanji neuspeh in ogorčenje nad perfidnostjo Germanov je dalo priznanju nesreče posebno noto. Vendar bi lahko bilo – kot meni Dieter Timpe⁵⁰ –, da cesar Avgust ni bil zainteresiran za natančnejši prikaz ozadja poraza, zato ni mogoče izključiti delovanja poluradne informacijske politike. Ravno nastanek oz. genezo historiografske tradicije o Varovi bitki ni mogoče pojasniti. Gotovo se zdi le, da poročila tistih, ki *pugnam aut vincula elapsi* (Tac. Ann. I, 61, 4), ki so jih pogosto uporabljali kot pravir, ne predstavljajo njene formalne osnove, nadaljuje Timpe. Da poznavanje podrobnosti, ki so se dogodile med in po bitki, konec koncev mora izvirati od preživelih – ali kvečjemu iz poročil pozneje prebeglih⁵¹ –, se seveda razume. Vendar ne pisma vojne pošte, ampak cesarska poročila v senatu, v danem primeru literarne eksplikacije senatorskih akterjev in le skrajno indirektno neposredna poročila, na katerih so spet morala temeljiti letista, so bila tu kot tudi sicer informacijski viri historikov. Vendar niso znana ne poluradna pojasnila k temi niti kakšna sodobna historiografska obravnava, zaključuje Timpe.

⁴⁸ To so morale biti jame, v katerih so mučili ujetnike.

⁴⁹ Državni svečeniki in visoki uradniki, ki so imeli kot zastopniki rimskega ljudstva gotove svečeniške funkcije, se niso dotikali mrličev ali se z njimi kakorkoli ukvarjali, ker je po rimskih predstavah veljalo, da jih to onečišča. Obstajajo številni dokazi za tako gledanje Rimljanov. Tako se je Sula, da ne bi izgubil svoje kulturne čistosti, v naglici ločil od žene, ko je le-ta v času državnega praznika, ki ga je vodil Sula, po porodu umirala. Germanik ni bil le član avgurskega kolegija, ampak tudi *frater Arvalis*, *flamen Augustalis* in *sodalis Augustalis*.

⁵⁰ Dieter TIMPE. *Arminius-Studien*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1970, 118.

⁵¹ Prim. Tac. Ann. I, 57, 4 sl.; 71, 1.

Pričevanja antičnih virov o *clades Variana* obravnavam v časovnem zaporedju njihovega nastanka in pri tem poskušam povezati nalogi tako zgodovinarja kot filologa, ki se zdita – pri obravnavanju zgodovinske teme kot je *clades Variana* na osnovi zgodovinsko-literarnega izročila – nerazdružljivo povezani. Naloga zgodovinarja namreč je, da razbere iz besedila virov žal maloštevilne historično-verjetne detajle, da bi tako spoznal, “kako je bilo”, kar pomeni, da mora zgodovinar besedilo razčleniti. Nasprotno pa je naloga filologa, da na osnovi besedila ugotovi, katerim ciljem in tendencam je avtor v svojem prikazu sledil, katerim etičnim in umetniškim principom je podredil svoje zgodovinopisje, kar pomeni, da mora filolog razčlenjeno spet zbrati in povezati.

Najstarejše sodobne antične omembe *clades Variana* iz avgustejsko-tiberijskega obdobja najdemo pri pesnikoma Ovidiju in Maniliju ter geografu Strabonu, ki pa jih seveda ne smemo meriti s historiografskimi merili. Razumljivo je, da v pesniških namigovanjih na Varov poraz očitneje izstopajo le nekateri specifični aspekti celotnega dogajanja.

Iz leta 10 po Kr. (pomlad) izvira prvi namig na odpad Germanije pri Publiju Ovidiju Nazonu (*Publius Ovidius Naso*) v njegovi zbirki *Tristia*, ki je tu povezan s pričakovanjem hitre ponovne triumfalne pokoritve *rebellatrix Germania* še v istem letu pod poveljstvom novega vrhovnega poveljnika ob Renu – Tiberija⁵². Nasprotno pa kaže nadalje njegovo podrobno slikanje tega fiktivnega Tiberijevega triumfa nad Germanijo (*Trist. IV, 2* iz leta 11 po Kr.), da je pesnik medtem že prejel prek svojih dopisnih stikov z Rimom zelo natančne informacije o *clades Variana*, ki pa jih ni bil mogel prenesti v Rim nihče drug kot “tisti, ki so ostali živi po onem porazu ter ušli bitki in okovom” (*Tac. Ann. I, 61, 4*). Pri karakteriziranju več germanskih plemenskih poglavarjev, vodij upora (*reges*) (*Trist. IV, 2, 19 sl.*), ki jih prikaže v triumfalnem sprevodu, izrecno poudarja – poleg povsem konvencionalnih potez barbarstva – bistvene tudi sicer izpričane značilnosti *clades Variana*: hujskanje k uporu in načrtna zarota (prim. *Vell. II, 118, 3*; *Cass. Dio LVI, 19, 2*), perfidna obkolitev rimske vojske na zahrbtnem zemljišču (prim. *Vell. II, 119, 2*), grozovite človeške žrtve po zmagi barbarov (prim. *Tac. Ann. I, 61, 3*) – kot očitno tudi propad velikega števila trdnjav (*castella*). Kot domneva Gustav Adolf Lehmann⁵³, meri namig na “perfidnega” povzročitelja *fraude locorum* doživete katastrofe (*Trist. IV, 2, 33/34*) verjetno celo direktno na osebo Arminija⁵⁴. Ovidij je bil očitno že leta 11, če ne že leta 10 po Kr., dobro seznanjen z geografsko situacijo, okoliščinami boja v Teutoburškem gozdu, zaroto in človeškimi žrtvami po bitki kot najbolj eksaktnem, vendar tudi najbolj senzacionalnem detajlu. Ti detajli so torej mogli priti do izgnanca v Tomih ob Črnem morju z mestnorimskim posredovanjem (*acta urbis*), poznavanja političnega ozadja in strateške povezave pa sami po sebi še ne izdajajo. Vendar pa kljub poznavanju grozljivih podrobnosti iz katastrofe najdemo pri njem, kot ugotavlja

⁵² Ov. *Trist. III, 12, 45–48: is, precor, auditos possit narrare triumphos / Caesaris et Latio reddita vota Iovi, / teque, rebellatrix, tandem, Germania, magni / triste caput pedibus supposuisse ducis.* (O da bi vedel povedati kaj mi o zmagah cesarja, / kaj o daritvah bi čul v Laciju Jupiteru v čast, / slišal, da ti, Germanija uporna, si le uklonila / vodji pod nôge medtem svojo ošabno glavó! – prev. Josip JURCA) – Ta oster izraz torej predpostavlja, da je imel Ovidij Germanijo že za pomirjeno provinco.

⁵³ Gustav Adolf LEHMANN. “Zur historisch-literarischen Überlieferung der Varus-Katastrophe 9 n. Chr.”. *Boreas* (Münster) 13 (1990), 146.

⁵⁴ Ov. *Trist. IV, 2, 31–38: ille ferox et adhuc oculis hostilibus ardens / hortator pugnae consiliumque fuit. / perfidus hic nostros inclusit fraude locorum, / squalida promissis qui tegit ora comis. / illo, qui sequitur, dicunt mactata ministro / saepe recusanti corpora capta deo. / hic lacus, hi montes, haec tot castella, tot amnes / plena ferae caedis, plena cruoris erant.* (Tisti, ki divje oči še zdaj mu sovražno gorijo, / prej je vzpodbujal na boj, svete je v vojni dajal. / Tisti, ki mračni obraz zakriva z lasmi si, nesramnež, / zvabil v varljiv je kraj, naše obkolil ljudi. / Tisti za njim je duhovnik, ujetnikov naših telesa, / kadar ga uslišal ni bog, često je v čast daroval. / Jézera tista in reke in mnoge goré in gradovi / klanja so polne bile, polne bile so krvi. – prev. Josip JURCA)

Timpe⁵⁵, namesto imena izdajalca personifikacijo dežele: *rebellatrix Germania* oz. topično karakteriziranje germanskega vodje: *ferox, perfidus*. Kar zadeva prostorske in pokrajinske razmere, v katerih se je dogodila *clades Variana*, omenja Ovidij v triumfalnem sprevodu v prisposodobah peljana jezera, hribovja, trdnjave in reke “polne surovega klanja in polne krvi” (*plena ferae caedis, plena cruoris*). To so le pričevanja pesniške fantazije in vsekakor potrditvev običajne, s tem pa – če posplošimo – ne nujno napačne predstave o razmerah in nasprotnikih v Germaniji, piše Rainer Wiegels⁵⁶.

Prav tako splošen in nedoločen je v omembi *clades Variana* Mark Manilij (*Marcus Manilius*), ki v prvi knjigi (napisani nedvomno pred letom 14 po Kr.⁵⁷) svoje daljše didaktične pesnitve *Astronomica*, ki jo je posvetil Tiberiju, povezuje grozeča predznamenja kometov z nenadnim, zahrbtno pripravljenim uporom in prelomom pogodbe s strani “divje Germanije” (*fera Germania*), ki je pred kratkim pokončala vojskovodjo Vara in prepojila poljane (*campi*) s krvjo treh legij⁵⁸. Tudi pri Maniliju najdemo namesto imena germanskega vodje upora personifikacijo dežele: *fera Germania* (prim. Ov. Trist. IV, 2, 1: *fera Germania*). Zdi se, kot ugotavlja Timpe⁵⁹, da oseba vodje upora na začetku ni prodrla v splošno zavest. Iz te kratke omembe *clades Variana* pa seveda ne dobimo nobenih podatkov o poteku katastrofe.

Četudi nekoliko natančnejši in podrobnejši, ostaja tudi Grk Strabon (*Στράβων*) nedoločen in splošen v svojem prikazu *clades Variana* v obsežnem (najkasneje leta 18 po Kr. napisanem) geografskem delu *Γεωγραφικά* (dop. *ὑπομνήματα*), v katerem omenja tudi primere svojega časa, se pravi rimske pohode proti Germanom, ko razpravlja o koristnosti geografije v praktični dejavnosti, npr. pri vodenju vojske, saj je za dober uspeh nujno poznavanje krajev. Tako karakterizira taktiko Germanov proti Rimljanom in kritično ugotavlja, da se barbari na močvirnem zemljišču, v nedostopnih gozdovih in neobljudenih krajih vojskujejo tako, da izrabljajo svoje poznavanje krajev in Rimljanom prikrivajo uporabne poti in možnosti za oskrbo s proviantom, vendar pa, kot meni Wiegels⁶⁰, teh posplošujočih navedb pri Strabonu ni mogoče neposredno povezati s *clades Variana*⁶¹. Neposredno k temu pove Strabon le na kratko v okviru svojega

⁵⁵ TIMPE 1970, 126.

⁵⁶ Rainer WIEGELS. “Kalkriese und die literarische Überlieferung zur *clades Variana*”. Wolfgang SCHLÜTER, Rainer WIEGELS (izd.). *Rom, Germanien und die Ausgrabungen von Kalkriese. Internationaler Kongress der Universität Osnabrück und des Landschaftsverbandes Osnabrücker Land e.V. vom 2. bis 5. September 1996*. Bramsche: Rasch, 1999, 648 (op. 49).

⁵⁷ Namigi na še vladajočega cesarja Avgusta jasno dajejo zanesljiv *terminus ante quem* za čas nastanka prvih knjig te pesnitve: pred smrtjo prvega princepsa 19. avgusta 14 po Kr. (MANIL. Astron. I, 7 sl.; I, 385 sl.; I, 800; I, 913 in II, 509). Nasprotno pa kažejo konkretni namigi v četrti knjigi (MANIL. Astron. IV, 548 sl. in IV, 764 sl.) na začetek vladavine cesarja Tiberija.

⁵⁸ MANIL. Astron. I, 896–903: *Quin et bella canunt ignes subitosque tumultus / et clandestinis urgentia fraudibus arma / externas modo per gentes, ut, foedere rupto / cum fera ductorem rapuit Germania Varum / infectisque trium legionum sanguine campos, / arserunt toto passim minitancia mundo / lumina, et ipsa tulit bellum natura per ignes / opposuitque suas vires finemque minata est*; (Celo vojne naznanjajo ognji in nepričakovane upore kot tudi orožje dvignjeno za skrivno prevaro. Tako so nedavno v tujih deželah, ko je divja Germanija prelomila pogodbo in pokončala vojskovodjo Vara ter prepojila poljane s krvjo treh legij, žarele grozeče luči na vseh straneh neba in sama narava je z ognjem začela vojno ter vodeč svoje sile proti nam grozila z uničenjem.) – prim. tudi IV, 794 sl. in III, 633 sl.

⁵⁹ TIMPE 1970, 126.

⁶⁰ WIEGELS 1999, 647.

⁶¹ STRAB. Geogr. I, 1, 17 = p. 10 C (= citirano po straneh v CASAUBONOVNI izdaji iz leta 1620): *...ἐν ἔλεσι καὶ δρυμοῖς ἀβάτοις ἐρημίαις τε τοπομαχοῦντων τῶν βαρβάρων καὶ τὰ ἐγγύς πόρρω ποιοῦντων τῶν τοῖς ἀγνοοῦσι καὶ τὰς ὁδοὺς ἐπικρυπτομένων καὶ τὰς εὐπορίας τροφῆς τε καὶ τῶν ἄλλων...* (ko so se barbari vojskovali na močvirnem zemljišču, v nedostopnih gozdovih in neobljudenih krajih tako, da so izrabljali svoje poznavanje dežele: hlinili so tistim, ki se niso spoznali [Rimljanom], da, kar blizu, daleč je, in prikrivali poti in možnosti za oskrbo s proviantom in z drugimi stvarmi...) – Pri prevajanju vseh originalnih grških besedil v slovenščino sem uporabila nemške prevode.

poročila o plemenih desno od Rena, katera plemena dobijo vodilno vlogo in da je nezaupanje do le-teh na mestu. Kot svareč primer navaja Heruske in njihova odvisna "klientelna plemena" (*ὑπήκοοι*)⁶², na ozemlju katerih je bil kot posledica izdaje v zasedi uničen prezaupljivi vojskovodja Varus s tremi legijami. S tem ni povedano o poteku boja nič, o prostorski situaciji pa malo. Kar zadeva prizorišče boja, je po Strabonovih besedah prišlo do poraza Rimljanov v deželi Heruskov. Kot glavnega sovražnika torej in središče protirimskega gibanja prikazuje plemensko zvezo Heruskov (s podložnimi "klientelnimi plemeni"), kateri je bila prej pod rimsko oblastjo žal vse preveč zaupljivo priznana prednost. Strabon torej pri splošni ugotovitvi, da so Rimljanom najbolj škodovala ravno tista germanska plemena, katerim so najbolj zaupali, navaja *clades Variana* kot primer za to⁶³. Zgovorno je tudi razpoloženje, ki ga izdajajo te Strabonove besede⁶⁴: resnost Varovega poraza je nedvomna, vendar pa ima poraženca predvsem za nesrečno žrtev barbarske izdaje. Da je ravno Strabon tisti, ki najmočneje izrazi ogorčenje nad perfidnostjo izdajalca in to stori, ko opisuje triumf, ki ga je slavil Germanik leta 17 po Kr., morda ni slučajno, meni Timpe⁶⁵. O s strani Vara neupoštevanem svarilu Segesta, rimskega prijatelja, da se namreč pripravlja zarota, in o Varovem izrecno poudarjenem zaupanju v mir ni mogel po katastrofi poročati nihče drug kot Segest, pojasnjuje Timpe. On sam je moral po vdaji razkriti Germaniku to in ono in ta razkritja se zdi, da so pustila globok vtis: poročilo o neupoštevanem svarilu Segesta, napačno ocenjenega zvestega rimskega prijatelja, se najde skoraj v vseh virih. Te pomembne dodatne informacije o dogodkih leta 9 po Kr. – sklepa naprej Timpe – so morale biti nekako povezane s pojavom Segesta v Rimu in triumfom in to bržkone pojasnjuje ton Strabonove izjave. Strabon pa je tudi prvi, ki sploh imenuje Heruska po imenu, in to ne stori tam, kjer bi pričakovali, ampak pri triumfu, kjer že Ovidij (Trist. IV, 2, 31 isl.) fiktivno naslika maščevanju izročenege sovražnega vodjo. Strabon, ki je lahko o Germanikovem triumfu leta 17 po Kr. poročal iz avtopsije, torej šele tu mimogrede imenuje Varovega nasprotnika⁶⁶, ugotavlja Timpe⁶⁷.

Torej tudi Strabon, podobno kot že omenjena rimska pesnika, ne da detajliranega prikaza *clades Variana*, ne da bi mogli pri njegovih drugače usmerjenih intencijah z gotovostjo reči, ali za njegovim prikazom tiči hoten molk⁶⁸.

Ne glede na povsem nespecifične notice in posamezne namige pa razpolagamo dejansko le s štirimi historiografskimi pričevanji o Varovi katastrofi v "Teutoburškem gozdu" (*saltus Teutoburgiensis*)⁶⁹:

⁶² Kdo natančno je mišljen z *ὑπήκοοι*, se ne sporoča.

⁶³ STRAB. Geogr. VII, 1, 4 = p. 291 C: *...οἱ δὲ πιστευθέντες τὰ μέγιστα κατέβλαψαν, καθάπερ οἱ Χηρούσκοι καὶ οἱ τούτοις ὑπήκοοι, παρ' οἷς τρία τάγματα Ῥωμαίων μετὰ τοῦ στρατηγοῦ Οὐάρου Κουιντίλλιου παρασπονδήθηνα ἀπόλετο ἐξ ἐνέδρας...* (so tisti, katerim se je zaupalo, povzročili največjo škodo, kot Heruski in njihovi vazali, na ozemlju katerih so bile zaradi kršitve pogodb v zasedi uničene tri rimske legije z njihovim vojskovodjo Kvintilijem Varom...)

⁶⁴ Glej op. 61.

⁶⁵ TIMPE 1970, 121.

⁶⁶ STRAB. Geogr. VII, 1, 4 = p. 291/292 C: v triumfalnem sprevodu so bili peljani *Σεγίμουῶντος τε Σεγέστου υἱός, Χηρούσκων ἡγεμόν, καὶ ἀδελφὴ αὐτοῦ, γυνὴ δ' Ἀρμενίου τοῦ πολεμαρχήσαντος ἐν τοῖς Χηρούσκοις ἐν τῇ πρὸς Οὐάρου Κουιντίλλιον παρασπονδήσει καὶ ὧν ἔτι συνέχοντος τὸν πόλεμον, ὄνομα Θουσνέλδα...* (...Segimund, Segestov sin, vodja Heruskov, in njegova sestra, soproga Arminija, poveljnika Heruskov pri uničenju Vara, ki tudi zdaj še [to je po zmagi Germanika] nadaljuje vojno, Thusnelda ...)

⁶⁷ TIMPE 1970, 126.

⁶⁸ Walther JOHN. "P. Quinctilius Varus". *RE* 24 (1963), 924 vidi v Strabonovih besedah "eine offenbar angesichts der Schmach dieser Niederlage absichtlich recht ungenau gehaltene Mitteilung" (očitno spričo sramotnega poraza namerno nenatančno prikazovanje).

⁶⁹ TAC. Ann. I, 60, 5.

1. Obravnava v krajšem kompendiju rimske zgodovine (z običajnim naslovom *Historiae Romanae*) Veleja Paterkula iz leta 30 po Kr., ki velja za najpomembnejše sodobno antično pričevanje o *clades Variana* iz tiberijanskega obdobja (II, 117–119);
2. v sebi protislovno in stilistično-literarno preveč poantirano in manirirano poročilo v kratkem pregledu rimske zgodovine (*Epitoma de Tito Livio bellorum omnium annorum DCC libri duo*) Lucija Aneja Flora (II, XXX, 29–39) najbrž iz Hadrijanovega časa, čigar delo temelji v celoti, tukaj pa vsaj deloma, predvsem na Liviju;
3. zelo izčrpen, na pomembnih mestih z vrzelmi okrnjen prikaz v izredno obsežnem zgodovinskem delu (‘*Ρωμαϊκῆ ἱστορία*’) Kasija Diona Kokcejana iz časa severne cesarske dinastije, ki očitno temelji na nekem res kvalitetnem, latinskem primarnem viru, se začne s sistematičnim uvodom in vsekakor upoštevanja vrednim karakteriziranjem obstoječe strukture rimske oblasti nad Germanijo (do leta 9 po Kr.) desno od Rena tja do Labe (LVI, 18–22);
4. pomembni podatki in “skoki” nazaj v Tacitovih Analih (*Annales*)⁷⁰, napisanih nekje ob koncu Trajanovega vladanja – vsekakor po letu 112 po Kr., zlasti slovesno dramaturgično poročilo o ekspediciji cesarja Germanika v pohodnem letu 15 po Kr. na prizorišča katastrofe v *saltus Teutoburgiensis* (I, 59–62), za katero je kot glavni vir uporabil v prvi vrsti obsežno, vendar neohranjeno monografijo (*Bella Germaniae*) Plinija Starejšega iz časa cesarja Klavdija.

1 C.⁷¹ Velleius Paterculus

Katerim etičnim in umetniškim principom je avtor podredil svoje zgodovino pisje ter katerim ciljem in tendencam je sledil v svojem kompendiju (*Historiae Romanae* v dveh knjigah)⁷² iz leta 30 po Kr., je moral povedati v proemiju, ki pa je žal izgubljen. Govoril je, kar je mogoče ugotoviti iz poznejših mest v samem delu, o kratkosti in naglici, o skromnem stilu in tudi o svojem občudovanju cesarja Tiberija. Velej začne svoj zgodovinski spis s splošno zgodovino in opisuje potek svetovne zgodovine od padca Troje naprej, in sicer najprej po konceptu *translatio imperii* kot prenos oblasti od Orienta prek Grčije v Rim, zatem pa se popolnoma osredotoči na rimsko zgodovino. V ospredje stopi cesarska zgodovina z Avgustom, ko se je začelo mirno in brezskrbno življenje, ki je našlo svojo dokončno potrditev pod blagim (*optimus*) Tiberijem⁷³. Velej Paterkul natančno opisuje vojaške uspehe, ki jih je v Germaniji in na področju Donave dosegel Tiberij ali on sam. Mračno nasprotje je katastrofa v Teutoburškem gozdu. V celotnem delu sta vzpon in padec vodilni predstavi, mirovanja ni, pojasnjuje Gregor Maurach⁷⁴. Gonilne sile so fortuna, ki ostaja nedoločna,

⁷⁰ Tacita sem kot vir – ne glede na kronološko zaporedje – uvrstila na konec, ker kot historiograf ne obravnava neposredno *clades Variana* kot literarni topos, in torej ni direktni vir za *clades Variana* (Anali se namreč začnejo šele z letom 14 po Kr.), pač pa nam daje le zelo pomembne informacije predvsem, kar zadeva prostorske in pokrajinske razmere, v katerih se je odigrala katastrofa, ne opisuje pa samega boja in Varovega pohoda, zato je Tacit pomemben vir predvsem v zadnjem (četrtm) delu moje diplomske naloge, kjer se ukvarjam z rezultati izkopavanj v kraju Kalkriese v relaciji do literarnih virov.

⁷¹ Njegovo *praenomen* je negotovo. Priscijan ga imenuje Marcus. Publius se pojavi kot *praenomen* na naslovni strani *editio princeps*, verjetno zaradi zmotnega identificiranja s P. Velejem iz Tac. Ann. III, 39. Na začetku in koncu prve knjige pa se pojavlja *praenomen* C.

⁷² Naslov dela se pri večini modernih izdajateljcev citira kot: *Vellei Paterculi ad M. Vinicium libri duo*.

⁷³ S to lojalno perspektivo postaja Velej Paterkul tudi korektiv za mračno sliko o Tiberiju pri Tacitu in drugih.

⁷⁴ Gregor MAURACH. “Die literarische Form des Arminiuschlacht-Berichts”. Rainer WIEGELS, Winfried WOESLER (izd). *Arminius und die Varusschlacht: Geschichte – Mythos – Literatur*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 1995, 168.

pogosto paradokсна, in natančno določljive kreposti ali slabosti oz. napake mož – odtod številne primerjave osebnosti, ki spominjajo na Plutarha. To pot do veličine Rima pod Tiberijem opisuje tako, da niza glavne dogodke drugega ob drugem, komaj kdaj v kavzalnem koneksu, pač pa kot spomina vredne epizode v drami rojevanja cesarstva. Spomina vredno je pri tem, kar zbuja začudenje, to pa je človeška veličina ali uničenje, je igra sreče, ki povzdigne in strmoglaví. Skratka Velej Paterkul opisuje tisto vznemirjajoče, to pa vsekakor ne v natančno in detajlno naslikanih epizodah, temveč s pomočjo mentalnega vtisa, ki ga doseže z besedami in izrazi, ki zbujejo emocije (kot “objokovati” ali “poklati kot živino”), nadaljuje Maurach⁷⁵. Njegovo zgodovinopisje je torej naklonjeno ideji ascendance in skuša napraviti vtis z nizanjem glavnih dejstev, pri čemer pa je poročilo o le-teh obarvano z afektivnimi nalepkami. Tu postane razumljivo, koliko detajlov in kakšne detajle črpa iz svojega vira, ki ga je v obrisih še mogoče slutiti: po eni strani so to takšne podrobnosti, ki naznanjajo veliko korakanje zgodovine k tiberijevemu cesarstvu, po drugi strani pa takšne, ki jasno kažejo na ubrano delovanje muhaste sreče in človeške slabosti, kar tako pogosto zbuja začudenje in prestraši. Podrobno slikanje pa uporablja še v eni (tretji) funkciji, namreč kot sredstvo za razčlenitev: Velej Paterkul rad pripoveduje neko podrobnost na koncu večje kompozicijske enote pred novim stvarnim sklopom, zaključi Maurach⁷⁶. Za notranjo zvezo dogodkov pa ima, kot sem že omenila, malo razumevanja, njegovo zanimanje velja osebam, tako da se njegovo delo deloma razveže v biografije. Velik pomen pripisuje risanju karakterjev delujočih, rad pa vpleta tudi anekdote in posamezne poteze.

Če se zdaj osredotočimo od splošnega na konkretno, torej na epizodo o Varovem porazu, vidimo, da Velej Paterkul, ki se je kot dober vojak in konjeniški poveljnik (*praefectus equitum*) in zatem kot *legatus legionis* tudi sam udeležil Tiberijevih germansko-panonskih vojnih pohodov (4–12 po Kr.), s čimer si je prislužil razna odlikovanja in pretorsko čast (14 po Kr.), žal ni dal koherentnega prikaza katastrofe leta 9 po Kr., čeprav je kot sodobnik bržkone najbolje poznal germansko vojno prizorišče, natančen potek dogodkov in delujoče osebe⁷⁷. Njegov zelo zgoščen prikaz poteka grozovitega poraza (II, 119, 2–4) bolj obide realne povezave kot jih razgrinja in Velej se za to opraviči z zelo verjetno nikoli izpolnjeno, morda tudi sploh ne resno mišljeno obljubo bodočih *iusta volumina* – torej monografije o *clades Variana* –, ki naj bi jih bili v njegovem času napisali že drugi (*ut alii*)⁷⁸. Ta namig na njegove predhodnike ostaja problematičen⁷⁹. Velej torej poleg natančnega podatka o uničenih enotah (tri legije, trije konjeniški eskadroni in šest pomožnih kohort)⁸⁰ daje le povzetek⁸¹, ki abruptno, vendar ostro oriše dejansko dogajanje v retorični maniri, pri čemer navaja v skladu z njegovo tendenco po *breviarium* celo vrsto hvale in graje vrednih *exempla*.

⁷⁵ Ibid., 168.

⁷⁶ Ibid., 169.

⁷⁷ Walther JOHN 1963, 925 meni, da je Velej Paterkul gotovo osebno poznal tako Vara kot njegovega nasprotnika Arminija. Glej tudi JOHN 1963, 958.

⁷⁸ VELL. II, 119, 1: *ordinem atrocissimae calamitatis, qua nulla post Crassi in Parthis damnum in externis gentibus gravior Romanis fuit, iustis voluminibus* (podobno napoved najdemo tudi za panonsko vojno: II, 114, 4) *ut alii, ita nos conabimur exponere...*

⁷⁹ Le težko bi verjeli, pravi TIMPE 1970, 119, da je popolnoma iz trte izvit, vendar pa, ker ni noben od teh “drugih” avtorjev oprijemljiv, ne vemo, kaj je Velej res lahko predpostavljal. LEHMANN 1990, 147 pripomni, da gre morda za namig na izgubljeno zgodovinsko delo Avfidija Basa (*Bellum Germanicum*), pri čemer pa je seveda vprašljivo, poudari JOHN 1963, 935, ali je njegovo delo leta 30 po Kr. že obstajalo. Tudi stališče, da bi *ut alii* lahko nakazoval tudi prihodnja dela, kar je domneval tudi že JOHN 1963, 934/935, ni prepričljivo, piše WIEGELS 1999, op. 39.

⁸⁰ Glej VELL. II, 117, 1. Velej je torej moral imeti pred seboj vir, ki je nudil natančne podatke (v številkah!) o padlih.

⁸¹ Glej VELL. II, 119, 2–4. Gre za prikrite reflekse njegovega vira, pojasnjuje MAURACH 1995, 168.

Njegovo poročilo, ki se torej zlasti koncentrira na karakterne poteze udeležencev, prikaže Vara kot pripadnika ene od *gentes Albanæ* – pojasnjuje John⁸², čigar oče in ded nista opravljala konzulata (*nobili magis quam inlustri ortus familia*), kot moža blage narave, mirnega značaja, telesno in duševno nekoliko okornega, lakomnega, bornirano ošabnega do barbarov in justično fanatičnega (II, 117, 2–4). Detajli in *exempla*, ki jih Velej navidezno naključno izbira, so pogojeni z njegovo docela enostransko-sovražno tendenco nasproti osebi (in celo ugledu medtem že izumrle plemiške družine) Kvinktilija Vara, ki mu očita □ mimo splošnega, tako rekoč “uradnega” očitka nepremišljenosti in brezbriznosti (*temeritas* in *neglegentia*)⁸³ – torej izjemno neustrezno vedenje, zlorabo službenega položaja in osebno bogatenje kot tudi vso sramoto poraza, pojasnjuje Lehmann⁸⁴, kar pa kaže tudi na Velejevo prevladujočo tendenco po personaliziranju in moraliziranju zgodovinskih dogodkov, ne da bi imel oko za globlje strukture. Očitek *neglegentia* in *temeritas* se pri Veleju spet pojavi, vendar raznoliko variiran in stopnjevan kot: *summa socordia* (118, 1), *segnitia* (118, 2), *securitas* (118, 2), *marcor* (119, 2). Ta značjski portret je bržkone izviral iz čiste sovražnosti. Ostalo je bila, meni Timpe⁸⁵, mešanica obstoječih argumentov in očitkov. Pri tem je ta oportunistični historiograf izkoristil za senatorsko in politično javnost v Rimu situacijsko očitno še povsem aktualno obsodbo Varove druge soproge Klavdije Pulhre (Augustove pranečakinje in intimne prijateljice starejše Agripine, Germanikove soproge in Augustove vnukinje) in njenega sina (Germanikovega zeta) v letih 26 in 27 po Kr. zaradi (raz)žalitve veličanstva. Klavdija Pulhra in njen sin sta torej postala žrtvi strankarskih bojev pod Tiberijem, razlaga Timpe⁸⁶. Pred tem političnim ozadjem je treba razumeti Velejevo sodbo o poražencu v Teutoburškem gozdu, ki ima zelo malo opraviti z dogodki pred dvajsetimi leti, skoraj vse pa s strankarskimi boji njegovega časa. Častilec Tiberija pa je imel predvsem tudi decidirano stališče do političnih nasprotij poznih dvajsetih let po Kr.: zmanjševal je zasluge Germanika in se nasprotno poklonil Sejjanu, prefektu Tiberijeve pretorijanske garde in zmagovitemu nasprotniku starejše Agripine, v panegiričnih posvetitvah⁸⁷. Velejev oris zgodovine je izšel tri leta po padcu mlajšega Vara. Zdaj, ko je družina Kvinktilijev Varov izginila iz zgodovine in njen družbeni ugled ni več do neke mere ščitil *memoria Vari*, je bilo mogoče nesrečo očeta pretvoriti v zasramovanje, ki je bolj veljalo prominentnim članom Agripine frakcije, zaključuje Timpe⁸⁸, ki se mu pridružuje tudi Lehmann⁸⁹. Iz tega sledi, da je Velej zelo verjetno sam iznajditelj sodbe o Varu, ki jo beremo pri njem – sklepa naprej Timpe. John⁹⁰ pa domneva, da star vojak Velej zasipa upravnega uradnika s sramotitvami kot grešnega kozla za strašno katastrofo iz besa nad zgrešeno germansko politiko. V opisu politike, ki jo je Var baje izvajal do Germanov, se zdi, da že leži reminiscenca na miselne tokove, ki so pri Kasiju Dionu oprijemljivi (stvarni problemi provincijske uprave, strogost ali fleksibilnost, očitek izkoriščanja), vendar bolj grobo in ponovno reducirano na čisto osebne napake. Velej da s tem bolj popačeno karikaturo kot tehtno

⁸² JOHN 1963, 959.

⁸³ Prim. Suet. Tib. 18, 1 in Sen. Rhet. Contr. I, 3, 10.

⁸⁴ LEHMANN 1990, 148.

⁸⁵ TIMPE 1970, 124.

⁸⁶ Ibid., 124.

⁸⁷ Zelo značilen za Velejev oportunizem je panegirik na Sejjana (II, 127 in 128), ki neposredno sledi ekonomiju na Tiberija (II, 126). Glej tudi LEHMANN 1990, op. 16 in TIMPE 1970, 124, op. 24.

⁸⁸ TIMPE 1970, 124.

⁸⁹ LEHMANN 1990, 148.

⁹⁰ JOHN 1963, 958.

karakteristiko legata, ki bi bila za njegovega časa mogoča. Očita mu, da je na čelu vojske v osrčju Germanije (*mediam ingressus Germaniam*) podaljševal poletno kampanjo leta 9 po Kr. čez primeren rok (*trahebat aestiva*)⁹¹ v nepremišljeni in popolnoma napačni oceni germanskega človeka in tako hotel uresničiti zastavljen cilj (117, 4 *quo proposito*) na eni strani s pretirano vneto v izvajanju judikature (kot glavnega faktorja *pénétration pacifique*), na drugi strani z vse preveliko popustljivostjo in zaupljivostjo (117, 2: *otio magis castrorum quam bellicae adsuetus militiae*) ob najhujšem zanemarjanju vojaških varnostno-zaščitnih ukrepov. Njegovo upravljanje province Sirije tu služi za izgovor, da mu obesi očitek najbrutalnejše lakomnosti, poudari John⁹². Celotno njegovo ravnanje torej želi ožigosati kot izrazito nevojaško, njegovo osebnost pa difimirati.

Velejev literarni domislek je v tem, da je spretno povezal Arminijevo sliko z degradacijo Vara: Var je: *nobili magis quam inlustri ortus familia, vir ingenio mitis, moribus quietus, ut corpore ita animo immobilior; otio magis castrorum quam bellicae adsuetus militiae* (117, 2) – k temu je dodana še *socordia* in *segnitia* (118, 1, 2) kot tudi *marcor ducis* (119, 2). Arminij pa je nasprotno: *iuvenis genere nobilis, manu fortis, sensu celer, ultra barbarum promptus ingenio* (118, 2) – razen tega pa lahko nanj apliciramo tudi *natum mendacio genus* (118, 1) in *perfidia hostis* (119, 2). – *Fortis*, kar se izrodi v *ferox*, in *perfidus* spadata seveda k topičnim oznakam za Germane. Tudi tukaj je Arminij označen le kot inteligenten (po)glavarjev sin, ki je v rimski socialni in vojaški hierarhiji daleč prišel in je po zaslugi grandioznega Varovega neuspeha lahko postal velik politični zločinec. Povezovanje z Varovo sliko in samovšečen memoarski ton tvorijo nianse te sodbe, ki se v svojih osnovnih potezah vsekakor ne razlikuje od ostalih sodobnih sodb. Le mimogrede in sklicujoč se na kompetenco intimnega poznavatelja razmer je izražen namig na socialen položaj Arminija, ne da bi bilo iz tega izpeljano kakršnokoli sklepanje za zgodovinsko oceno dejanskega stanja, ugotavlja Timpe⁹³.

Vrh te sovražno-degradirajoče, naravnost kriminalizirajoče kritike Varove osebe in vedenja pa si Velej sicer prizadeva, da bi uničene spodnjerenske legije očistil slehernega madeža krivde⁹⁴. Velej torej dokumentira v svojem poročilu zelo problematično nerazumevanje (beri: kritiziranje) Varovega ravnanja, ki omejuje njegovo zanesljivost, in izrazit dezinteres za bitko samo, poudarja Horst Callies⁹⁵. Smiselnih podatkov, razen tega, da je bitka sploh bila, ni mogoče dobiti. Sramotitve, s katerimi zasipa Vara kot grešnega kozla za strašno katastrofo, dajejo – če kritično razmišljamo – dovolj jasno pečat krivičnosti ravno s

⁹¹ Iz deloma zelo preciznih podatkov o časovnem odnosu kapitulacije zadnjega upornega žarišča v ilirski Dalmaciji in katastrofe v Germaniji (CASS. Dio LVI, 17–18, 1; VELL. PAT. II, 117, 1; SUET. Tib. 17, 2) izvira zanesljivo datiranje *clades Variana* v zadnjo tretjino meseca septembra leta 9 po Kr. – Glej JOHN 1963, 955/956.

⁹² Glej JOHN 1963, 960–961, kjer skuša Walther John ovreči ta očitek tlačenja in izsiljevanja, ki naj bi ga Varus izvajal v Siriji (Vell. 117, 2: *Syria, ..., quam pauper divitem ingressus dives pauperem reliquit*), z več argumenti in ga prikazati kot ceneno retorično frazo. Cesarsko provinco Sirijo je kot *legatus Aug. pro praetore* upravljal v letih 6–4/3 pred Kr.

⁹³ TIMPE 1970, 128.

⁹⁴ VELL. PAT. II, 119, 2: *exercitus omnium fortissimus, disciplina, manu experientiaque bellorum inter Romanos milites princeps, marcore ducis, perfidia hostis, iniquitate Fortunae circumventus, cum ne pugnandi quidem egrediendive occasio iis, in quantum voluerant, data esset immunis, castigatis etiam quibusdam gravi poena, quia Romanis et armis et animis usi fuissent, inclusus silvis, paludibus, insidiis ab eo hoste ad internecionem more pecudum trucidatus est, quem ita semper tractaverat, ut vitam aut mortem eius nunc ira nunc venia temperaret* (kar je izraz objokovanja vredne paradoksnosti položaja).

⁹⁵ HORST CALLIES. "Bemerkungen zu Aussagen und Aussagehaltung antiker Quellen und neuerer Literatur zur Varusschlacht und ihrer Lokalisierung". Rainer WIEGELS, Winfried WOESLER (izd.). *Arminius und die Varusschlacht: Geschichte – Mythos – Literatur*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 1995, 176.

svojo afektivno retorično zaostritvijo, kajti konec koncev je tudi za Veleja, piše John⁹⁶, katastrofa bolj strašna, od boga odrejena usoda kot človeška krivda vojskovodje⁹⁷.

V svojem orisu *clades Variana* Velej večkrat prikaže delovanje usode kot agensa: *indulgente nobis Fortuna* (117, 1; ker se je panonska vojna ravno končala in je bil zato Tiberij prost za prevzem vrhovnega poveljstva v Germaniji); pravično delovanje usode: *factum* (sc. beg Vale Numonija, Varovega legata) *Fortuna ulta est* (119, 4); z rimskega stališča negativno delovanje: *...fata consiliis omnemque animi eius aciem praestrinxerat: quippe ita se res habet, ut plerumque cui fortunam mutaturus est deus, consilia corrumpat efficiatque, quod miserrimum est, ut, quod accidit, id etiam merito accidisse videatur et casus in culpam transeat* (118, 4); nadalje skupno delovanje v povzetku: *exercitus omnium fortissimus ... marcore ducis, perfidia hostis, iniquitate Fortunae circumventus* (119, 2). Krivda za katastrofo se v tem kontekstu nikakor ne pripisuje enostransko osebi vojskovodje, tudi Arminijeve *perfidia* in *Fortuna* imata svoj delež in sta nedvomno sestavni del tudi uradne obdelave *clades*, povzema nasprotno Wiegels⁹⁸.

Na koncu naj še povem, da Velejevo poročilo, ki se torej predvsem koncentrirana na karakterne poteze udeležencev, obenem pa tudi, kot v celotnem delu vedno znova, na delovanje fortune, vsebuje glede prostorskih razmer in pokrajinskih danosti boja le splošen namig, da se je katastrofa odigrala v gozdovih, močvirjih in v zasedi Germanov (119, 2: *exercitus ... inclusus silvis, paludibus, insidiis*).

2 Lucius⁹⁹ Annaeus Florus

V proemiju k zgodovinskemu delu *Kratek pregled sedmih stoletij vojn po Titu Liviju* (*Epitoma de Tito Livio bellorum omnium annorum DCC* v dveh knjigah iz Hadrijanovega časa)¹⁰⁰, ki je v načelu *laus Romae* v obliki historiografskega panegirika s *populus Romanus* kot središčem historičnega prikaza, Anej Flor oznanja, da želi v periodah prikazati veličino Rima, ki temelji na človeški kreposti (*virtus*) in naklonjenosti sreče (*fortuna*)¹⁰¹. Pri tem primerja krog rimske zgodovine z različnimi postajami človekovega življenja, to so (I introd., 4–8): *infantia* (otročka doba: prvih 400 let pod kralji), *adulescentia* (doraščajoča doba: naslednjih 150 let razmaha italske ozemeljske posesti), *iuventus et robusta maturitas* (mladeniška in zrela doba: sijajni uspehi v drugih desetletjih tja do *pax Augusta*), *senectus* (starost: propad cesarstva od Avgusta do Florovih časov) in *reddita iuventus* (nova mladost: poživitev in utrditev oblasti pod Trajanom, ko je “*senectus imperii* ozelenela kakor nova pomlad”). Flor je hotel v svojem delu, ki je povečevanje rimskega ekspanzionizma, predvsem pokazati, kako so Rimljani prestali hude in nenehne boje, vojne, doživeli zmage, a tudi

⁹⁶ JOHN 1963, 958.

⁹⁷ VELL. PAT. II, 118, 4: *sed praevalabant iam fata consiliis omnemque animi eius aciem praestrinxerant: quippe ita se res habet, ut plerumque cui fortunam mutaturus est deus, consilia corrumpat efficiatque, quod miserrimum est, ut, quod accidit, id etiam merito accidisse videatur et casus in culpam transeat.*

⁹⁸ WIEGELS 1999, op. 40.

⁹⁹ V *Codex Bambergensis* najdemo *praenomen* Iulius, sicer pa Lucius.

¹⁰⁰ Naslov je sporen: *Epitoma* (ali *Epitome*) *de Tito Livio*, *Epitoma Historiae Romanae Livii* ali *Epitome bellorum omnium annorum DCC*.

¹⁰¹ Florovo razumevanje rimskega imperija kot rezultata skupnega delovanja *virtus* in *fortuna* se pojavi že pri LIVIJU (IX, 17–19), ki v primerjavi z Grki brani veličino Rima kot posledenco rimske vrline (*virtus*) in ne le usode (*fortuna*), ko primerja rimsko moč z makedonsko za časa Aleksandra Velikega, ugotavlja José Miguel ALONSO-NÚÑEZ. *Die politische und soziale Ideologie des Geschichtsschreibers Florus*. Bonn, 1983, 10.

poraze in si tako zaslužili cesarstvo, ki naj po višji previdnosti vlada nad svetom. Njegovo zgodovinsko delo se nam tako prikazuje kot sijajno povelečevanje rimske *virtus*, a tudi kot globoko nravno razmišljanje o notranjih in zunanjih pojavih, ki so pospešili veličino in propad "najimennitnejšega naroda" na svetu. Iz predvsem vojaškega prikaza je torej mogoče razbrati politično koncepcijo in socialno-kritično držo. V takšni senekovski¹⁰² zasnovi, ki je vsekakor drzna, osebna, prej retorična kakor strogo zgodovinska, loči celo z navedbo leta rimsko mladost od visoke starosti in spozna zrelo dobo države v močni ekspanziji pod Avgustom. Kritiki so mu tu očitali napake v izračunavanju period, obravnavali njegov stil poln metafor, pri tem pa spregledali princip razporeditve gradiva, opozori Maurach¹⁰³. Flor namreč na začetku krajših *bella* daje le zelo približno navedbo kraja (*locus*), zatem hvalno anekdoto oz. zgodbo o zmagi in značilen detajl.

To shemo "kraj – zgodba o zmagi – značilen detajl" najdemo tudi v njegovem prikazu germanske vojne pod Kvinktilijem Varom, ugotavlja naprej Maurach. Emfatičen uvodni stavek ("O da ne bi bil imel (sc. cesar Avgust) tudi pokoritev Germanije za tako pomembno!")¹⁰⁴ da *locus* in hkrati vznemiri. Vendar pa bi se bilo to posrečilo, "če bi bili barbari lahko prenašali naše razvade tako dobro kot našo oblast."¹⁰⁵ – torej topos osebnega neuspeha. Druz namreč, tako nadaljuje Anej Flor, je bil pokoril nekaj plemen in – zdaj sledi značilen detajl – iz spolij Markomanov postavil spomenik zmage. Zatem se je obrnil proti nadaljnim plemenom, ki so bili rimske vojake križali in v slutnji nadaljnega zmagovanja že pred končnim obračunom razdelili pričakovani plen – vendar je prišlo drugače! Druz je zmagal, zgradil trdnjave ob rekah Maas, Laba in Weser in kmalu je začel ta del Germanije privzemati rimske navade. Ljudje, zemlja in celo vreme so se zdeli spremenjeni – celo vreme! –, vendar (tako s pomočjo sentence člani avtor, ki se je dobro zavedal kompozicije) "je težje province obdržati kot ustvariti", kajti te Germane, bolj premagane kot pa dokončno podjarmljene, so (dokler je bil tam značajan Druz) brzdali bolj rimski *mores* kot orožje. Ko pa sta prišli Varova samovolja in objestnost in je le-ta izdal edikt zoper Hate (iz tega je treba razbrati: kako poniževalno je po rimskem pravu ukrepal proti odpadnikom), tedaj se je prebudilo staro hrepenenje "po meču in konju" (II, XXX, 32: *enses inertesque maerent equos*). P. Kvinktilij Var pa, čeprav posvarjen, je pozval Germane na narok in barbari so bliskovito naskočili tabor z vseh strani in uničili Rimljane. Anej Flor torej krči, izpusti pohod v zaledje in – v tem se Florovo poročilo načelno oddalji od Dionovega in Tacitovega – spremeni napad v gozdu v naskok na tabor. Gotovo je poznal vir, ki sta ga uporabljala tudi Velej Paterkul in Kasij Dio (to kaže med drugim fraza o spreminjanju v deželi Germanov), vendar izpusti vse natančnejše podrobnosti, da bi sledil shemi "kraj – zgodba o zmagi – značilen detajl", nadaljuje Maurach¹⁰⁶. Kraj – to je Germanija; zgodba o Druzu je zgodba o zmagi; zatem pride tema *mores*, le da so tokrat pretežno *mores Romanorum*, ki povzročijo, da pride star *mos* ponosnih barbarov ponovno do izraza. Na koncu je nekaj detajlov iz odločilnega boja: samomor Vara, grozodejstva zmagovalcev¹⁰⁷. Kaj je torej Anej Flor storil iz detajliranega, dobrega izročila (če pri tem pomislimo na njegov zares natančen podatek o

¹⁰² V njegovi delitvi zgodovinskega dela v štiri *aetates* vidimo posnemanje Seneke Starejšega, ki je izpričan pri LAKTANCIJU: *Divinae Institutiones* VII, 15, 14.

¹⁰³ MAURACH 1995, 171.

¹⁰⁴ ANN. FLOR. II, XXX, 21: *Germaniam quoque utinam vincere tanti non putasset!*

¹⁰⁵ Ibid., 22: *et factum erat, si barbari tam vitia nostra quam imperia ferre potuissent.*

¹⁰⁶ MAURACH 1995, 172.

¹⁰⁷ ANN. FLOR. II, XXX, 37–38: *aliis oculos, aliis manus amputabant, uni os obsutum, recisa prius lingua, quam in manu tenens barbarus "tandem" ait "vipera sibilare desisti". Ipsius quoque consulis corpus, quod militum pietas humi abdiderat, effossum.*

trdnjavah ob rekah Maas, Laba in Weser)? Krajša *bella* je reduciral na suho shemo “kraj – *mores* – zgodba o zmagi – značilen detajl”. Daljša epizoda o Varu sledi enakemu vzorcu, vendar z več podrobnostmi, a tudi le takšnimi, ki sodijo k shemi in ilustrirajo *mores*. *Mores* so reducirani večinoma na primitivne karakteristike, tudi v primeru P. Kvinktilija Vara.

Anej Flor torej ne sporoča natančne utemeljitve bojnih pohodov (npr. strateška preudarjanja), želi le napraviti vtis s poročilom – ki ga umesti v bližino kapitla o Varu – o energiji in moči, s katero močni cesar Avgust in njemu sorodni vojskovodje cesarstvo večajo, medel Var pa ga zmanjšuje, tako Maurach¹⁰⁸. Torej je za primerno interpretiranje potrebno upoštevati tudi pozicijo poglavja *Bellum Germanicum* znotraj sistematičnega pregleda (II, XXI, 12 isl.), ki ga Flor oblikuje v močno retorični maniri, nad sicer zmagovitimi obmejnimi in ekspanzijskimi vojnami Avgusta: tu je bila ponosna bilanca uspeha (ki le zastran Germanije kaže nadvse obžalovanja vreden negativen položaj) skupno projicirana na temno ozadje dobe “cesarske nedejavnosti” (*inertia Caesarum*) in prestaranosti rimskega ljudstva (I introd., 8), ki se je začela po smrti Avgusta. Temu primerno se drama v Germaniji postavi čisto zavestno izključno na nasprotje med zločinskim “okupatorjem” in nesposobnejšem Varom in svetlo junaško figuro osvajalca Druza¹⁰⁹, kateremu se pripisujejo popolnoma vsi rimski uspehi in dosežki, med drugim celo vzpostavitev celotnega mejnega utrdbenega pasu ob Renu, povezanega z utrjenimi oporišči na vseh drugih rečnih tokovih zahodne Germanije (II, XXX, 26). Nasprotno pa ostajajo tako oseba kot dosežki Tiberija vključno z dogodki iz časa njegovega principata – spričo pretiravanja z notorično antitiberijskimi tendencami v rimski historiografiji od časa Kaligule in Klavdija naprej – konsekventno izpuščeni, kar potrjuje vtis, da je bil avtor popolnoma brez pomislekov – vsaj ko je šlo za to, da se zgodovinske dogodke manipulativno poravnava za željeno perspektivo ali poanto, pojasnjuje Lehmann¹¹⁰. Tako torej Flor prikaže Vara kot neposrednega naslednika Druza (II, XXX, 31), ki zamenja Druzo-va vojna osvajanja (30) z – zaradi njegove samovolje (*libido*), objestnosti (*superbia*) in okrutnosti (*saevitia*) – veliko brutalnejšo civilno upravo (31). Zatem parentetično sledi zavračanje te napačne mirovne politike (31), ki je imela za posledico, da je pri Germanih rasla oborožena opozicija pod Arminijevim vodstvom (32), do katere ostane Var popolnoma slep v neverjetnem zaupanju v mir, čeprav ga je bil Segest posvaril (33).

Tako kot pri Veleju tudi pri Floru sprožijo upor Germanov nizkotne lastnosti Vara, gre torej – če besedilu natančno sledimo – za en sam motiv civilne judikature, piše John¹¹¹. V slepečem klišeju moralizirajoče trivialne zgodovine je postal Var negativen zgled, poudarja Timpe¹¹². Flor piše s patetičnim ogorčenjem o Varu in po drugi strani učinkovito slika barbarsko maščevalnost in okrutnost po bitki, vendar pa njegov prikaz osebnosti Arminija ni pod tem vplivom. Omenja ga le s preprostimi in skopimi besedami (II, XXX, 32): *duce Armenio arma corripunt*.

Anej Flor nam daje skupno najmanj informacij. Za opis bitke porabi pravzaprav le dva pičila stavka. Vrh tega je poročilo v sebi protislovno in v tem oziru že manj verjetno. Flor zaostri tu Velejeve očitke zoper Vara do absurdne poante: Germani naj bi Vara – sedečega v taboru na tribunalu in pozivajočega na narok – iznenada napadli z vseh strani, v naskoku zavzeli tabor in

¹⁰⁸ MAURACH 1995, 172.

¹⁰⁹ Za to najde Flor očitno oporne točke že pri Liviju.

¹¹⁰ LEHMANN 1990, 151. Tipično se v Florovi zaključni opazki o Varovi katastrofi vendarle kontrastirajoče opozori na rimsko invazijo in zavzetje Britanije (II, XXX, 39): *Hac clade factum, ut imperium, quod in litore Oceani non steterat, in ripa Rheni fluminis staret*.

¹¹¹ JOHN 1963, 930/931.

¹¹² TIMPE 1970, 126.

pokončali tri legije.¹¹³ A že v naslednjem stavku objokuje Varovo katastrofo kot doslej najbolj krvavo klanje “po močvirjih in gozdovih”¹¹⁴ – kar je znamenje za to, da je imel Flor zelo verjetno pred očmi verodostojnejše poročilo o dogodkih¹¹⁵, in hkrati kaže, da je Flor tukaj kot tudi sicer pogosto uporabil na račun zgodovinske zanesljivosti retorično zaostritev. Morali se bomo zadovoljiti s tem, da je ta napad na tabor med sodno obravnavo naivna, samovoljna Florova iznajdba ali v najboljšem primeru njegove predloge. Tako se je treba zadovoljiti z ugotovitvijo, da Florovo poročilo ne more veljati za historični vir o poteku *clades Variana*, ugotavlja John¹¹⁶, kot tudi ne za izhodišče za iskanje bojišča.

Nič manj protisloven ni Florov postopek, ko po eni strani izrecno omeni na Vara usmerjena svarila Segesta, enega izmed prvakov Heruskov, pred že pripravljeno zaroto (II, XXX, 33) – dramatična epizoda, ki je nedvomno šele po uspešni evakuaciji (in pomilostitvi) Segesta s strani Germanika (15 po Kr.) lahko postala zares znana (Tac. Ann. I, 57–59). Po drugi strani pa se v Florovi Epitomi striktno ignorira v vojnih pohodih leta 15 in 16 po Kr. ponovno nazaj pridobljena najprej dva izgubljena legijska orla Varove vojske¹¹⁷ – pod cesarjem Klavdijem pa pride leta 41 po Kr. končno tudi zadnji orel spet v rimske roke¹¹⁸, opozori Lehmann¹¹⁹. Namesto tega nam avtor dramatično naslika vulgarno verzijo heroične “rešitve” enega izmed legijskih orlov s strani praporščaka (*signifer*), ki se ni bal smrti (II, XXX, 38)¹²⁰. Iz Florove opazke (II, XXX, 38: *signa et aquilas duas adhuc barbari possident*) lahko sklepamo, meni John¹²¹, da je Flor tu nepremišljeno sledil predlogi, ki je morala biti napisana v času, ko so vsi trije legijski orli veljali za izgubljene, t.j. torej pred letom 15/16 po Kr. Potemtakem lahko naprej domnevamo, da ta vir ni bil noben drug kot zadnja, 142. knjiga Livijeve *Zgodovine (Ab Urbe condita libri ali Historiae)*¹²², ki jo je Flor tudi sicer v

¹¹³ Takšen potek poraza si preprosto ni mogoče misliti: kako vendar naj bi bil Arminij zbral okrog tabora oboroženo moč, ki naj bi bila štela vsaj 6000 do 8000 mož, ne da bi bili Rimljani karkoli opazili, se sprašuje JOHN 1963, 931. Sicer pa je zavzetje (v naskoku) takšnega tabora prej neverjetno, ker je Germanom pretežno manjkala izkušnja obleganja, pripomni CALLIES 1995, 176.

¹¹⁴ ANN. FLOR. II, XXX, 34–36: *Itaque inprovidum et nihil tale metuentem ex inproviso adorti, cum ille – o securitas – ad tribunal citaret, undique invadunt; castra rapiuntur, tres legiones opprimuntur. Varus perditas res eodem quo Cannensem diem Paulus et fato est et animo secutus. Nihil illa caede per paludes perque silvas cruentius, nihil insultatione barbarorum intolerabilius, praecipue tamen in caesarum patronos*. Tudi v nadaljnjem se je avtor držal svojega apartnega prikaza – zaradi napada barbarov – brutalno prekinjenega sodnega prizora (z manirirano-srhljivimi posameznimi potezami).

¹¹⁵ Namig na pokol “v močvirjih in gozdovih” bi utegnil torej izvirati iz primarnih virov, t.j. virov, ki segajo nazaj tja v avgustejsko-tiberijsko obdobje. V teh besedah namreč vendarle obstaja – ne glede na Diona – soglasno izročilo o zemljišču, na katerem se je odigrala katastrofa. Tudi Velejeva splošna fraza (II, 119, 2): (scil. *exercitus*) *inclusus silvis, paludibus, insidiis* kaže nedvomno na prostorsko široko raztegnjen areal kot prizorišče Varove katastrofe. Prim. samovoljno interpretacijo tega mesta pri W. JOHN 1963, 932 isl., ki (934) podčrta, da vsaj jedro Florovega poročila: *castra rapiuntur, tres legiones opprimuntur* ustreza dejstvom.

¹¹⁶ JOHN 1963, 932.

¹¹⁷ Glej TAC. ANN. I, 60, 3; II, 25, 1–2; II, 41, 1.

¹¹⁸ Glej CASS. DIO LX, 8, 7.

¹¹⁹ LEHMANN 1990, 150.

¹²⁰ Tej anekdoti nasprotuje jasno Tacitovo sporočilo (Ann. I, 61, 4): *illic raptas aquilas*, kar je treba razumeti kot tri orle treh legij, razlaga JOHN 1963, 933 in nadaljuje, da Velej Paterkul prav gotovo ne bi bil – pri tendenci svojega *breviarium* poleg ostalih navedenih *exempla virtutis* – pustil tako junaško dejanje neomenjeno. O neupoštevanju tega Tacitovega pričevanja in drugačni interpretaciji te anekdote glej JOHN 1963, 933.

¹²¹ JOHN 1963, 932.

¹²² Glej R. SYME. “Livy and Augustus”. *Harvard Studies in Classical Philology*. (Cambridge, Mass.) 64 (1959), 27–87 (posebno 40 sl.), kjer Syme korigira Livijeve življenjske podatke iz Hieronimove *Kronike* (59 pred Kr.– 17 po Kr.): 64 pred Kr.– 12 po Kr. Po Liv. perioch. 121 so bile knjige 121–142 (*Ab Urbe condita*) objavljene šele po smrti cesarja Avgusta – bržkone iz zapuščine avtorja.

svojem delu uporabljal kot glavni vir. Kajti, kot je znano, je Livij v omenjeni, danes izgubljeni 142. knjigi (gl. perioch. 142)¹²³, ki je vsebovala natančen opis velikega vojnega pohoda proti Germanom leta 9 pred Kr. z ustreznim priznanjem, izkazanim ponesrečenemu starejšemu Druzu, na koncu verjetno opozoril tudi na – v času zapisa povsem aktualno – Varovo katastrofo¹²⁴. V tem namigu, ki gotovo ni dal izčrpno informacijo in obširen prikaz, je bilo domnevno v središču pozornosti kontrastiranje poraza v deželi Heruskov s tako uspešno – vsekakor že pred letom 9 pred Kr. s slabimi *omina* in nesrečami spremljano – začetno fazo rimske ekspanzije med Renom in Labo, s katero naj bi razširili *imperium Romanum* do Labe, domnevata John¹²⁵ in Lehmann¹²⁶. Nasprotno pa je Gerhard Lemcke¹²⁷ opozoril na nenavadno tesne in direktne miselne povezave med Florom in Velejem v prikazu *clades Variana* in poskušal precej osamljeno dokazati, da je Flor uporabil Veleja kot vir za svoje poročilo in ne Livija. John¹²⁸ pa nasprotno meni, da bi bilo potemtakem prej mogoče sklepati, da je imel tudi Velej pred očmi Livijev prikaz *clades Variana*. Le v enem samem dejanskem podatku, pojasnjuje Lemcke, odstopa Flor od Veleja, to so besede: *castra rapiuntur*. Florov prikaz naskoka tabora med sodno sejo, ki ga pri Veleju ne nejdemo¹²⁹, saj pri njem manjka dejansko poročilo o boju, ki ga je Velej – sledeč tu drugim ciljem – prihranil za obsežnejše zgodovinsko delo, je mogoče razložiti le z napačnim razumevanjem vira, torej Veleja, s strani Flora, nadaljuje precej neprepričljivo Lemcke¹³⁰. Da Flor niti z besedo ne omeni vojne pohode Tiberija, je bistven argument zoper hipotezo Lemcke-ja¹³¹.

Tako lahko kratko povzamem, da je šlo Aneju Floru očitno bolj za dramatično-retorično zaostritev in za obsodbo prezaupljivega, objestnega, iracionalnega P. Kvintilija Vara kot ozadje k sijajnemu junaku Druzu, za kar je verjetno našel oporne točke že pri Liviju. Florovo poročilo o *clades Variana* vsekakor ne more biti izhodišče za iskanje bojišča, kot tudi ne za prikaz dogodkov kot takih.

3 Cassius Dio Cocceianus

Tudi proemij k 80 knjig obsegajočemu zgodovinskemu delu *Rimska zgodovina* (*Ρωμαϊκή ἱστορία* ali *Ρωμαϊκά*) tega moža, ki je v času severne dinastije pripadal najvišjim cesarskim krogom, je izgubljen, tako je treba – kot pri Veleju Paterkulu – s sklepanjem ugotoviti, katerim historiografskim principom je sledil. Njegovo zelo okrnjeno delo, ki je obravnavalo čas od mitičnega praočeta Eneja pa do leta 229 po Kr., ko je bil Kasij Dio sam drugič konzul in se je po tem letu umaknil iz političnega življenja, je neprecenljiv vir za

¹²³ O. ROßBACH (izd.). *T. Livii Periochae*. Leipzig, 1910.

¹²⁴ To domnevo potrjuje danes izgubljeni rokopis (*Codex Pithou*), ki ga je P. PITHOU uporabljal še leta 1563 in ki je imel na koncu periohe 142 za splošno izpričanami besedami *et supremis eius* (sc. Drusi) *plures honores dati* še besede *clades Quinctilii Vari*. – Glej JOHN 1963, 933/934.

¹²⁵ JOHN 1963, 933.

¹²⁶ LEHMANN 1990, 151.

¹²⁷ Gerhard LEMCKE. *Die Varusschlacht. Eine Quellenuntersuchung zum Bericht des Florus*. Hamburg: Hans Christians Druckerei und Verlag [disertacija], 1936.

¹²⁸ JOHN 1963, 934.

¹²⁹ To Florovo poročilo o uničenju legij v taboru, ki stoji v protislovju tudi oz. zlasti z Dionovim natančnim prikazom Varove katastrofe, ki poroča nedvoumno o večdnevni bojih rimskih legij na pohodu med prodiranjem na domnevno področje upora, je zelo sporen problem v znanosti in povzroča neskončne težave zgodovinskemu raziskovanju Varove bitke.

¹³⁰ LEMCKE 1936, 42–47 in 61.

¹³¹ Glej JOHN 1963, 934.

cesarsko obdobje, zlasti za zadnja leta rimske republike in začetno cesarstvo, za katera skoraj nimamo drugih zgodovinskih opisov. Zgradba je sicer analistična, vendar pa delujejo ob enem – kar vodi h kronološkimi nejasnostim – tudi stvarni razvrstitveni principi, ki kažejo na grško historiografsko teorijo. Iz nje izvira tudi opuščanje detajla, kar Kasij Dio sam rad poudari. Pripoved je okrasil s sredstvi grške retorike, sledeč tendenci svojega časa. Epizoda o Varovem porazu ne stoji izolirano v delu Kasija Diona – vložena je v celotno zgodovino Rima od začetkov do Septimija Severa, ki stoji pod neke vrste svetovnim glediščem, ki pravi: vse ima dober, mladostno svež začetek in zatem postopno upada – tako tudi pot Rima: ta je kulminirala pod Avgustom, vendar je že nosila v sebi klice propadanja. V nasprotju z zadovoljno ascendenco pri Veleju Paterkulu obvladuje Kasija Diona pesimizem descenden-ce, ki jo je moral sam doživeti v podobi svojega cesarja (Septimija Severa), ki je tako dobro začel in se potem vendarle izrodil¹³². Kar je sledilo po Avgustu, so bila neizmerna trpljenja posebno senata¹³³ in vojsk: *quidquid delirant reges, plectuntur Achivi* (Hor. Ep. I, 2, 14). Zlasti perverzijo državljanskih vojn in poraze zaradi nesposobnih voditeljev je bičal in semkaj spada tudi kapitel o Varu.

Zdaj pa se posvetimo Varovi epizodi: Že so bili Germani na tem, da postopno privzamejo stil rimskega provincijskega življenja, ko je nov namestnik v Germaniji P. Kvinktilij Var naredil napako s tem, da je hotel ta proces pospešiti (*ἔσπευσεν*): zahteval je davke kot od podjarmljenih in podvrigel Germane rimski pravni praksi. To je izzvalo revolt pod vodstvom Arminija in Segimera, ki sta bila pogosto Varova gosta pri gostijah¹³⁴ in sta znala vzbuditi Varovo zaupanje. Medtem ko je Var ostajal do vseh svaril gluha in v teh celo videl zlohotno klevetanje prijateljev, so se po dogovoru najprej uprla nekatera oddaljena plemena, da bi tako Vara na pohodu tja toliko lažje napadli, ko bi le-ta verjel, da gre čez prijateljsko deželo. Plan je uspel: Var je odrinil proti domnevnemu upornemu področju, zarotniki so ga spremljali del poti, zatem pa so zaostali pod pretvezo, da bodo oborožili pomožne čete in mu prišli na pomoč. V resnici pa so prevzeli poveljstvo nad svojimi že zdavnaj za napad pripravljenimi oboroženimi silami in se obrnili proti Rimljanom. Sredi hribovitega gozdnega terena, ko je postala cesta pogosto strma in neravna, drevesa gosta in nezmerno visoka, ko je hudo deževalo in so bila tla “okrog debel in korenin spolzka” ter je vse skupaj močno oviralo pohod vojakov, žensk in otrok, tovornih živali in vozov, tedaj so Germani udarili z vseh strani. Sprva so metali izstrelke od daleč, potem pa, ko niso naleteli na pravi odpor in so bili mnogi Rimljani ranjeni, so prešli v napad od blizu. Rimljani so pretrpeli hude izgube, ne da bi se sploh mogli upirati. Potem ko so postavili tabor, so bodisi zažgali bodisi zavrgli večino vozov in vse odvečno. Naslednjega dne so odrinili naprej, prišli tudi na gol prostor, t.j. lažji

¹³² Za Kasija Diona je rimsko cesarstvo v svoji monarhični ureditvi nekaj povsem samoumevnega in nujnega, neoslabljenega zaupanja prejšnjih zgodovinarjev v rimsko veličino pa ni več imel, saj so postajale notranje in zunanje težave cesarstva od začetka vladavine severseke dinastije vse preveč očitne.

¹³³ Didaktična komponenta dela je usmerjena predvsem na tisto skupino, ki ji je tudi Kasij Dio sam pripadal: rimske senatorje. Dogodke prikazuje zlasti s stališča politike moči in pragmatičnega stališča in ne z moralnega stališča. Moralne kategorije pa vključijo, ko prikazuje odnos med senatom in vsakokratnim vladajočim cesarjem, ki je od vladavine Avgusta naprej postal stalno vprašanje in je tudi ravno v njegovem času odločilno pomemben. Da pri tem prikazuje iz perspektive svoje lastne institucije vladarja kot “dobrega” ali “slabega” po njegovem nastopu do senata, ne čudi. Začetna pozitivna naravnost do Septimija Severa se je temu ustrezno enormno skalila, potem ko je cesar vse brutalneje ravnal s senatom. Tako se Kasiju Dionu zdi sodobnost – tudi pod Severovim naslednikom ni postal položaj senata boljši – sploh čas “železnega in zarjavelega cesarstva” nasproti “zlatemu času” filozofskega cesarja Marka Avrelija, ki se je končal leta 180 (LXXI, 36, 4), pojasnjuje Heinz-Günther NESSELRATH (*Metzler-Lexikon antiker Autoren*. Stuttgart, Weimar: Metzler, 1997).

¹³⁴ Prim. Tac. Ann. I, 55, 2.

teren, seveda ne brez krvavih izgub; od tam pa so šli spet skozi gozdove, kjer so jih Germani ponovno napadli in pretrpeli so hude izgube ravno tedaj, ko so se branili, da Kasij Dio (podobno kot Velej Paterkul) precej nerazumljivo reducirano slutiti svoj vir. V neki ožini so se skušali strniti, da bi skupaj napadli konjenica in težka pehota, pri tem pa so se spotikali drug čez drugega in tudi čez drevesa in se medsebojno ovirali. Četrtega dne so bili tako premočeni, pa tudi njihovi loki, kopja in ščiti so bili zaradi vlage neuporabni, tako da dokončnega uničenja ni bilo več mogoče ustaviti. Var kot tudi drugi vodilni častniki so naredili samomor, njihovega zgledu so sledili nekateri vojaki, drugi pa so odvrgli orožje in se pustili brez odpora ubiti. Tako so Germani vse pobili – in tu se rokopis sredi stavka prekine.

Ta epizoda je v splošnem zasnovana kot patologija vojske, ki jo je zakrivilo poveljstvo. Tu se ne navaja ne podatkov o številčni moči enot, smeri pohoda in strateškem cilju, kot tudi niso imenovani vzroki in povodi celotnega dogajanja ali posameznih stvari: vse je podrejeno cilju prikaza, t.j. opisu trpljenja, piše Maurach¹³⁵. Ta cilj je potemtakem tudi izborni kriterij za uporabo detajlov, ki jih je Kasij Dio veliko poznal (ne nazadnje iz istega vira, ki ga je bil uporabil tudi Velej Paterkul). Iz njih pa je izbral le tisto, kar naj bi naredilo vtis na čutno predstavno moč in tudi na "notranje" oko in uho v službi patologije, nadaljuje Maurach¹³⁶. Razen tega pa bralec ni smel biti porinjen v malenkostnost pragmatične historiografije, zgodovina je imela za Kasija Diona svoje lastno dostojanstvo (*ῥῆκος*) in to je moralo biti ohranjeno tudi z opuščanjem motečih detajlov. Ni čisto tako, kot je sodil Eduard Schwartz: "Dionovi opisi bitk so brez izjeme retorični prikazi brez vsake vrednosti"¹³⁷, meni Maurach in pojasnjuje: prvič – so zelo raznovrstni v zgradbi, v obarvanosti in cilju; drugič – vsebujejo vedno tudi dragocene detajle (splošno velja za Kasija Diona kot za Veleja Paterkula: posebno sprva nerazumljivi detajli vsebujejo ostanke dobro informiranega vira); tretjič – ti opisi niso preprosto le retorični in brez vrednosti, ampak osvetljujejo mišljenje in občutenje moža, ki se je bil v obetavnem času kot mlad človek zapisal politiki in se od nje poslovil v dneh upadanja, da bi iz distance dojel doživeto kot del mogočnega procesa. Ostaja dragocena priča razpoloženja razmišljujočih proti koncu vladanja Septimija Severa, četudi je imel tukididejsko historičnost v kronologiji, preudarjanja vojskovodij, geografske, strateške, logistične detajlne navedbe za pod "častjo zgodovine". Kar je hotel prikazati, je prikazal dobro: patologijo svetovnega imperija zaradi izmeničnega učinkovanja *τύχη* in razvad oz. slabosti ljudi in tu zna odlično doseči mentalno in čutno emocijo.

Dionovo poročilo o samem poteku katastrofe, ki je v naravnost diametralnem nasprotju s Florovim poročilom, potrebuje natančno oceno spričo njegove vse do danes zelo sporne vrednosti. Florovo poročilo je dolgo veljalo pretežnemu številu modernih interpretov – sledeč že Leopoldu Ranke-ju¹³⁸ – za najboljši vir. Ranke je bil zavrnil Dionovo poročilo kot popačeno in iznakaženo in priznal Florov prikaz – uničenje Vara v njegovem taboru – kot historično verodostojen, medtem ko je bil Theodor Mommsen¹³⁹ po pravici odrinil na stran Florov prikaz kot *tableau*, izdelan zavoľjo retoričnega učinka, in oprl svoj prikaz na Dionovo poročilo kot edino, ki izpričuje to katastrofo v enotnem kontekstu – t.j. kot uničenje

¹³⁵ MAURACH 1995, 170.

¹³⁶ Ibid., 170.

¹³⁷ Eduard SCHWARTZ. *Griechische Geschichtschreiber*. Leipzig: Koehler & Amelang, 1959.

¹³⁸ Leopold v. RANKE. *Weltgeschichte*. Band III. Leipzig: Duncker u. Humblot, 1883.

¹³⁹ Theodor MOMMSEN. *Römische Geschichte*. Band V. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1885. Za njim so tudi drugi menili, da je Dionovo poročilo najboljši vir za potek katastrofe, tako KOESTERMANN (v *Bursians Jahresbericht über die Fortschritte der klassischen Altertumswissenschaft* 282 (1943), 178) označuje Dionovo poročilo kot jasno, izčrpno in zaupanje zbujajoče in meni, da ga je treba – kot se zdi – zvajati na *Bella Germanica* Plinija Starejšega.

Varove vojske med pohodom na domnevno uporno področje. Dionov opis propada Varovih legij (LVI, 19, 4 isl.) kaže – enako kot predhodni uvodni kapitel o rimskem režimu v Germaniji (LVI, 18–19, 3) – v jezikovnem in stvarnem pogledu neravnine (oz. izgube vojaške pregnantnosti), ki si jih je v prvi vrsti mogoče razlagati z okrajšano priredbo latinskega primarnega vira, domneva Lehmann¹⁴⁰. To velja med drugim za tautologije v (morda pretiranem) slikanju terenskih težav kot tudi taktičnih slabosti za rimske čete v boju med pohodom in v gozdu. Dio poroča najprej o težko prehodnih gozdovih (*ἐπήλθον ἀντῶ ἐν ὕλαις ἤδη δυσεκβάτοις ὄντι*), v katerih se je Var nahajal pri prvem napadu Germanov¹⁴¹, kmalu zatem o neravnem hribovju polnem sotesk (*ὄρη καὶ φαραγγῶδη καὶ ἀνώμαλα*) z gostim in visokim drevesnim sestojem, tako da so morali Rimljani najprej utreti poti in zgraditi mostove in so temu ustrezno korakali v daleč razvlečeni liniji¹⁴². Končno poroča o večdnevih bojih, pri čemer so se izmenjevali gozdnato hribovje (*ὄρος ὑλωδές*), gozdovi (*ὕλαι*) in jase (*ψιλόν τι χωρίον*), vendar pa je govor tudi o ožini prostora (*στενοχωρία*). Močvirja se izrecno ne omenjajo¹⁴³. Raziskava se je potrudila, da je z ustrezno interpretacijo odstranila le pri Kasiju Dionu izpričano hribovito strukturo dežele, skozi katero je šla rimska vojska in kjer je bila poražena, s tem, da je z Ernstom Kornemannom¹⁴⁴ domnevala, da je Kasij Dio *saltus*, ki je stal v njegovi latinski predlogi in kajpada lahko pomeni tudi gozdove ter ga je potrebno tukaj tudi tako razumeti, napačno prevedel v grščino kot *ὄρη*, t.j. hribovje. Da je moral biti zlasti prevod termina *saltus/saltus Teutoburgiensis*¹⁴⁵ v *ὄρη / ὄρος* tako kapitalna napaka, da je potrebno gledati Dionovo poročilo zato kot izolirano (oz. diskvalificirano) v primerjavi s pričevanji vseh drugih virov, je komaj mogoče akceptirati, meni Lehmann¹⁴⁶ in nadaljuje, da je prav tako nevzdržna kritika, ki jo W. John izreka glede časovnega poteka boja oz. bojev. Po časovnem podatku¹⁴⁷ – ki ga zahteva pravzaprav že sam tekst –, ki pa ga kvarijo le relativno majhne tekstne popačenosti, naj se pri Dionu, ki poroča o prostorskem in časovnem zaporedju več taborov, ne bi moglo (tudi iz vsebinskega konteksta ne!) dobiti nobene jasnosti o tem, koliko dni je trajal pohod in smrtni boj Varovih legij, domneva John¹⁴⁸. Lehmann pa nasprotno meni, da

¹⁴⁰ LEHMANN 1990, 152.

¹⁴¹ CASS. DIO LVI, 19, 5.

¹⁴² CASS. DIO LVI, 20, 1 sl.

¹⁴³ CASS. DIO LVI, 21.

¹⁴⁴ ERNST KORNEWMANN. "P. Quintilius Varus". *Neue Jahrbücher für Antike u. deutsche Bildung* 49 (1922), 56 sl.

¹⁴⁵ Glej tudi Tac. Ann. I, 61,1.

¹⁴⁶ LEHMANN 1990, 152. Prim. JOHN 1963, 925 isl. – zlasti 930: "So steht dieser verworrene Schlachtbericht Dios in einem grellen Gegensatz zu der klaren Darstellung der beiden vorausgegangenen Capitel (namreč poglavji 18 in 19), und es bleibt höchst bedenklich, daraus den Ablauf der Katastrophe ergründen zu wollen, denn es ist von vornherein methodisch anfechtbar, offensichtliche Ungereimtheiten des Berichtes zu ignorieren...". Da je Kasij Dio le nezadostno obvladal latinščino in je zato pri eksegezi virov podlegel zmotam, je po mnenju WIEGELSA 1999, op. 55, vse preveč cenen argument za njegovo historično nesamostojnost in nerazsodnost, kar mu očitajo številni, in ga tudi ni mogoče potrditi sklicujoč se na "mesta" (*πόλεις*), ki so ji ustanovili Rimljani (CASS. DIO LVI, 18, 2: *πόλεις συνωκίζοντο*) in ki jih omenja v predzgodovini k Varovem porazu. Kaj Kasij Dio tu konkretno misli (utrdb, naselbine, *civitates*), je mogoče ugotoviti – če sploh – šele na osnovi temeljite besedne raziskave pri Dionu.

¹⁴⁷ *τετάρτη τε ημέρα* (LVI, 21, 3 po izd. DINDORFU). Okusu bralca ostaja prepuščeno, ali bere nesmisel: *τότε γὰρ τῆι τε ημέραι* iz kodeksa *Marcianus* ali *Venetus 395* (znamenja okoli *τῆι* in *τε* verjetno izvirajo od zgodnjega korektorja, ki je želel ti besedi črtati) kot *τότε γὰρ ἢ τε ημέρα* (LOHRISCH) ali *τότε γὰρ ημέρα* (KOLBE) ali *τρίτη γὰρ ημέρα* (REISKE) ali *ίότε γὰρ τρίτη ημέρα* (STIER) ali *τετάρτη τε ημέρα* (DINDORF in MELBER). Te predloge za izboljšanje oz. popravljanje pokvarjenega besedila v rokopisu imamo naštet pri JOHN 1963, 929.

¹⁴⁸ JOHN 1963, 929.

pozorno branje celotnega tekstnega razdelka in paleografska razmišljanja vodijo, kot sta pokazala že izdajatelj Dindorf in Boissevain, k zelo verjetnemu rezultatu, da se je zaključna katastrofa – skupaj z Varovim samomorom – zgodila šele četrtega dne po začetku sovražnosti¹⁴⁹. Wiegels¹⁵⁰ pa pripomni, da marsikaj govori v prid časovnega razdobja treh dni od začetka bojev do dokončnega poraza Rimljanov, da pa je apodiktične sodbe vsekakor potrebno obravnavati z nezaupanjem.

Kritika Vara deluje pri Dionu izrazito decentno in stvarno. Dio je – podobno kot Tacit – ignoriral sovražno sliko Vara. Čisto svojsko pri Dionu pa je, da se tu pojavi osebni neuspeh legata v širokem historičnem kontekstu. Nova je refleksija o globljih povezavah germanskih dogodkov, ki pa je mogoča le iz distance, ugotavlja Timpe¹⁵¹. Rimska oblast v Germaniji je skicirana v dobrem kontekstu – najprej očitno zato, ker se je avtorju zdelo primerno, da predoči sebi in svojim bralcem te zgodovinske predpostavke in jih pojasni. V obetavnem procesu civiliziranja je Var *ἐκ τῆς ἀρχῆς διοικῶν* zamudil priložnost za mirno integracijo in s tem sam ustvaril *prima causa* upora, kajti šele Varovo ravnanje – hotel je namreč ta proces pospešiti – je izzvalo v plemstvu in ljudstvu zavračanje rimske oblasti, kar pa je dalo ugodna tla za načrte in dejanja Arminija in njegovih sozarotnikov. Šele pri izvedbi jim je prav prišla neprevidnost legata. V nasprotju s sodobno kritiko Vara se tu pojasnjuje katastrofo, pri čemer se ne zanika tako zelo *temeritas* in *neglegentia* glavnega odgovornega, kot se nasprotno razkrije globlji sloj vzrokov, zaradi katerega so lahko omenjene napake šele prišle do svojega strašnega učinkovanja. Gre za interpretacijo – domneva Timpe¹⁵², ki predpostavlja kolikor toliko definitivno izgubo Germanije in jo tehta, ki se ji zdi potrebno, da rekapitulira faktični položaj (torej lahko izvira ne prej kot iz dvajsetih let), ki pa obenem išče vzroke za to v smeri, ki je bila blizu zavesti tiberijanskega časa¹⁵³. S tem razglabljanjem je prepleten najbolj stvaren, najbolj detajliran in najbolj izveden prikaz *clades Variana*, ki je prišel do nas in ki je upošteval tudi politična ozadja, tako da smemo v njem tudi zavoljo

¹⁴⁹ LEHMANN 1990, 152/153 in op. 31, kjer razlaga časovni potek boja: v LVI, 21, 1 in 2 se, kot pravi, jasno poroča o pohodnem taboru zvečer prvega dne boja in se takoj nato nedvoumno nakaže postavitve naslednjega tabora ob koncu drugega dne boja ("naslednjega – t.j. drugega – dne so odrinili naprej v nekoliko boljši formaciji in so celo uspeli priti na gol prostor, čeprav ne brez izgub. Ko pa so odrinili od tam, so ponovno prišli v gozdove..." – to pomeni, da se tu začne tretji dan pohoda in boja!). Temu ustrezno je potrebno – nadaljuje Lehmann – v metodičnem oziru oceniti zgradbo teksta na začetku razdelka 21, 3 ("še vedno so hodili, ko je napočil četrti dan" – *τετάρτη τε ἡμέρα πορευομένοις σφίσιν ἐγένετο ἰκ κώδεκσα τότε γὰρ τῆι 'τε' ἡμέραι* s predpostavko, da je prišlo v rokopisu do zmotne ponovitve zadnjega zloga predhodne besede *ἐσφάλλοντο*) bolj kot ugotovitev rokopisne tradicije kot konjekturo. Poleg tega pa je omembe vredno, da ni v tekstu nikakršnega namiga več na nadaljni tabor Varove vojske pred začetkom četrtega dne pohoda.

¹⁵⁰ WIEGELS 1999, op. 78.

¹⁵¹ TIMPE 1970, 122.

¹⁵² Ibid., 122.

¹⁵³ Naj spomnim na Batonove besede (Bato je bil vodja upora ilirskih Desidiatov v Dalmaciji), ki jih je izrekel Tiberiju (CASS. DIO LVI, 16, 3): *ὑμεῖς τούτων αἰτιοὶ ἐστέ· ἐπὶ γὰρ τὰς ἀγέλας ὑμῶν φύλακας οὐ κύννας οὐδὲ νομέας ἀλλὰ λύκους πέμπετε* (Vas Rimljane je treba kriviti za to (scil. panonsko vojno); vi ste poslali kot čuvaje vaših čred ne pse ali pastirje, ampak volkove). Te besede postanejo – vsaj v tej obliki – verjetne kot refleks rimskega naziranja zaradi tradirane tiberijanske maksime (SUET. Tib. 32, 2) *boni pastoris esse tondere pecus, non deglubere*. Tudi anekdota judovskega historika Josefa (IOSEPHOS Ant. Iud. XVIII, 171 isl.) karakterizira resignirano, dobronamerno patriarhalnost kot stil tiberijanskega upravljanja province (prim tudi Ann. III, 69). Skrb princepsa za prebivalce provinc je splošno znana in pride tudi v literaturi, ki je naklonjena Tiberiju, do izraza (npr. VELL. PAT. II, 126, 3 sl.). Zato si je mogoče predstavljati, da je bil v tiberijanski historiografiji govor tudi o teoriji pravega upravljanja province in da so po tem sodili posamezne upravitelje provinc, toliko bolj, ker je Tiberij večkrat (tudi teoretično razglabljajoč) na dolgo in široko govoril o tej temi, pojasnjuje TIMPE 1970, op.15.

tega z vsemi pridržki domnevati sled tiberijanskega historika. Poleg tega se zdi smiselna tudi primerjava tega mesta z drugimi, ki jih Dio posveča germanski okupacijski zgodovini¹⁵⁴. Ta avtor je bil očitno natančno poučen in je *sine ira et studio* premišljeval in sodil o germanskih razmerah. Pri Dionu bi utegnili torej spoznati novo stopnjo oblikovanja tradicije, na kateri je zgodovinsko razumevanje poskušalo v širšem stvarnem kontekstu preseči obtožbo Varove *neglegentia*. Krivda legata je postala pri tem po eni strani še neznatnejša, po drugi strani večja. Bila je namreč irelevantna, če je bila *temeritas* le na površini in je le sprožila, kar je imelo globlje vzroke; po drugi strani pa je postala bistvena, če je ležala manj v človeško razumljivi neznačajnosti kot v napačnem ravnanju namestnika. Če je mogoče Dionov vir za prikaz *clades Variana* datirati v tiberijanski čas (in raje pred Velejem) – kot je Timpe previdno domneval¹⁵⁵ –, tako bi se s tem v načelu ujemala tudi njegova slika Arminija, ki seveda stoji v gotovi korelaciji z obravnavo njegovega nasprotnika. Tudi pri Dionu se poroča o zahrbtnosti in prekanjenosti izdajalca in sicer brez vsakega afekta. Arminij in njegovi delno celo po imenu znani sozarotniki so karakterizirani le kot eksponenti nezadovoljnega plemstva, ki je postalo nezadovoljno zaradi Varove politike. Vojaško-interno ozadje je, če je zgornja interpretacija pravilna, nakazano in je utegnilo v predlogi še jasneje izstopati, poudarja Timpe¹⁵⁶. Iz pripovedi izhaja srečen izid izdaje, vendar manjkajo vse negativne vrednostne sodbe kot tudi glorificiranje zmagovitega upornika. Ta avtor je bil tudi o Arminiju natančno informiran, ne glede na to je zanj zgodovinski pomen Arminija neznaten, pripomni Timpe.

Težka je torej ocena informacij, ki jih lahko dobimo iz poročila Kasija Diona. Vsekakor ne divergirajo pogledi znanosti v tem oziru močno brez razloga. Kasij Dio pa vendarle kot edini posreduje dejansko predstavo o dogajanju, pravzaprav pa tudi kot edini o pohodu in napadu na rimske vojake, ki so šli čez deželo. Čeprav to poročilo stoji tu za nas povsem izolirano, saj ne poznamo njegove predloge in virov kot tudi ne vemo, na katero védenje je avtor že naletel, pa vendarle ravno to poročilo, bogato z detajli, sugerira zanesljivost, o kateri pa se morajo poroditi dvomi spričo cele vrste opažanj, meni Callies¹⁵⁷. Tudi v opisu pohoda in boja so elementi, ki kažejo vsaj nerazumevanje ravnanja, morebiti pa (še) bolj prevladujoč interes za zaostreno opisovanje in drugačen prikaz. Dejansko se pri Kasiju Dionu tu in tam ne dvomi o danih problemih, vendar pa tako daleč kot je na primer šel zgoraj omenjeni W. John, ki mu je odrekel sleherno verodostojnost, vendarle ne smemo iti. Tako ostaja Kasij Dio edini, ki posreduje politično razumevanje. Tudi opis pohoda kot tak v več etapah posreduje konkretne, ne le splošne informacije, ki vendar bolj kažejo na direktno informiranost. Skeptični pa moramo biti nasprotno pri nazornem slikanju, pri bolj dramatično prezentiranih scenah, ki bi lahko temeljile na gotovih splošnih predstavah o Germaniji, meni Callies¹⁵⁸. Kljub temu je treba ugotoviti naslednje: topografske informacije pri Dionu so tako splošne, da ni mogoče s tem kaj početi. Izjave h geografiji pri njem ne najdemo¹⁵⁹.

¹⁵⁴ Glej D. TIMPE. "Zur Geschichte und Überlieferung der Okkupation Germaniens unter Augustus". *Saeculum* 18 (1967), 278–293, kjer je podana analiza miselne vsebine tega vira; pri tem izstopa kritična refleksija o vzrokih končne izjalovitve okupacije Germanije in njena uvrstitev v zunanjo zgodovino avgustejskega časa v celoti. Na to bi bilo mogoče z lahkoto navezati razglabljanje LVI, 18, 1 isl., pojasnjuje TIMPE 1970, 122.

¹⁵⁵ TIMPE 1970, 119, 122, 127.

¹⁵⁶ *Ibid.*, 127.

¹⁵⁷ CALLIES 1995, 177.

¹⁵⁸ *Ibid.*, 177.

¹⁵⁹ V sicer nikjer potrjenih Dionovih besedah (LVI, 18, 5): *προήγαγον αὐτὸν / πρὸς τὸν Οὐίσουργον* vidi JOHN 1963, 926 navedbo položaja poletnega tabora leta 9 po Kr. pri reki Weser.

4 Publius¹⁶⁰ Cornelius Tacitus

Vtis, ki nam ga da Tacitovo poročilo v *Analih*¹⁶¹, je nasprotno povsem drugačen. Tu ni opisa boja in Varovega pohoda, torej tudi ni mogoče zoper historičnost informacije navajati odsotnost ustreznih navedb. Namesto tega najdemo pri Tacitu le omembe *clades Variana*, ki stojijo v kontekstu Germanikovega obiska prizorišča katastrofe, kjer so ležali ostanki Vara in njegovih legij nepokopani, v letu 15 po Kr. – torej šest let po porazu (Ann. I, 60–62). Tu najdemo tudi edino izpričano navedbo kraja katastrofe: *Teutoburgiensis saltus*¹⁶². Tacita in Kasija Diona ima moderno raziskovanje po pravici, četudi ne vedno na enak način, za edina do neke mere sporočilna vira za kraj in potek Varove katastrofe. Pri tem se zaradi pomanjkanja boljših poročil izreka Kasiju Dionu večinoma več zaupanja, kar zadeva potek boja oz. bojov, Tacitu pa, kar zadeva lokaliziranje le-teh. Bistveno za naš kontekst je, da je Tacit – sicer v povsem tacitejski maniri – zasnoval temno scenerijo, ki zna prizadeti, vendar daje obenem geografske podatke, ki so jasni do gotove stopnje. Seveda pri tem ne moremo spregledati, da za rekonstrukcijo dogodkov in kraja manjkajo pomembne informacije in da je zelo negotovo, kako natančno smemo jemati pri njem navedene geografske podatke.

Najprej pa naj parafraziram omenjeno Tacitovo poročilo: Germanik pride na svojem poletnem vojnem pohodu leta 15 po Kr. proti Heruskom oz. Arminiju navzgor po reki Ems (*Amisia*). Pri tej reki se je sešla njegova mornarica s pehoto in konjenico. Bruktere, ki so na begu pred prodirajočo rimsko vojsko požigali vse svoje imetje, je L. Sertinius, ki ga je Germanik poslal, pobil z lahko oboroženim moštvom in med morjenjem in plenjenjem našel orla devetnajste legije, ki je bil z Varom izgubljen. Nato je Germanik peljal svoj vojni pohod (*agmen*) “do skrajnih meja Brukterov in opustošil vso deželo med rekama Ems (*Amisia*) in Lippe (*Lupia*), ne daleč od Teutoburškega gozda (*saltus Teutoburgiensis*), v katerem so baje ležali ostanki Vara in legij nepokopani”¹⁶³. Ob tej novici, ki jo Germanik ni mogel dobiti od nikogar drugega kot le od Germanov, ki so dobro poznali kraj in ki so ga spremljali na pohodu, ga je obšla želja, da bi vojakom in njihovem vojskovodji izkazal poslednjo čast pokopa. Tu je naredil Germanik kratek skok s poti. Legat Cecina je bil poslan naprej, da bi raziskal skrivališča oz. neznane razmere v gozdovih (*saltus*) med prizoriščem Varovega boja in aktualnim položajem Germanikovih čet ter zgradil mostove in nasipe čez vlažen močvirnat svet in varljive planjave¹⁶⁴. Zatem so čete vkorakale na žalostna prizorišča katastrofe, strahotna očem in spominu (Ann. I, 61, 1: *incedunt maestos locos visuque ac memoria deformis*), kjer so našle ostanke Varovih legij skupaj z ostanki tabora. Seveda pa Germanik tja ni prišel s celotno vojsko, ampak le z enim za ta namen posebej sestavljenim oddelkom, domneva John¹⁶⁵. Prvi Varov tabor¹⁶⁶ so spoznali po velikem obsegu in z izmero glavnega stanu kot delo treh legij. Zatem (*deinde*) so po na pol porušenem nasipu in plitvem jarku sklepali, da

¹⁶⁰ Ne vemo zagotovo, kakšno je bilo njegovo *praenomen*: *Caius* ali *Publius*. *Gaja* ga imenuje Apolinar Sidonij, škof iz 5. stoletja, *Publija* pa najboljša rokopisna tradicija.

¹⁶¹ Tac. Ann. I, 59–62.

¹⁶² Glej op. 47.

¹⁶³ Tac. Ann. I, 60, 3: *ductum inde agmen ad ultimos Bructerorum, quantumque Amisiam et Lupiam amnes inter vastatum, haud procul Teutoburgiensi saltu, in quo reliquiae Vari legionumque insepultae dicebantur*.

¹⁶⁴ Tac. Ann. I, 61, 1: *praemisso Caecina, ut occulta saltuum scrutaretur pontesque et aggeres umido paludum et fallacibus campis imponeret*

¹⁶⁵ John 1963, 936.

¹⁶⁶ Ali se držimo tradiranega *prima castra* (“prvi tabor”) ali pa spremenimo besedilo v *primo* oz. *primum castra* (“najprej tabor [treh legij]”), v našem kontekstu ni odločilno.

so se bili tam utaborili že skopneli ostanki rimske vojske. Sredi planjave so našli bele kosti razmetane ali pa nakopičene, kakor so bili rimski vojaki pač bežali ali se uprli¹⁶⁷. Tacit govori v svojem poročilu o skupno dveh taborih – pojasnjuje Wiegels¹⁶⁸ –, o taboru treh legij in zasilnem taboru že zdesetkanih ostankov vojske, pri čemer ostaja negotov njun prostorski odnos¹⁶⁹. Walter John je domneval, da je bil majhen “zasilni tabor” postavljen znotraj večjega tabora¹⁷⁰. Temu se je oporekalo sklicujoč se na Kasija Diona, ki poroča o prostorskem in časovnem zaporedju več taborov. Sporno vprašanje taborov in njihovo razmerje drug do drugega ostaja na osnovi primerjav poročil virov nerešeno in se zato usmerja na arheologe in povezuje z upanjem, da bodo tabor ali tabori odkriti¹⁷¹. Zatem so prevzeli – po poročilu Tacita – preživeli v *clades Variana*, ki so spremljali Germanika (Ann. I, 61, 4: *cladis eius superstites, pugnam aut vincula elapsi*), nadaljno vodstvo na terenu in pripovedovali, kje so padli legati, kje so bili ugrabljeni legijski orli, kje je bila zadana Varu prva rana, kje si je s svojo nesrečno roko sam zabodel meč in našel smrt, s katere vzpetine je govoril Arminius, ki se v svoji ošabnosti ni menil ne za prapore ne za orle. Če so lahko preživeli – takrat seveda v ujetništvu in okovih – kot priče Arminijevega nagovora na svoje zmagovito moštvo poročali o tem, da se je Arminij rogal rimskim orlom in praporom, potem to očitno pomeni, meni John¹⁷², da je Arminij v radosti zmagovitega opoja takoj razdelil ta del plena med udeležena plemena (Tac. Ann. I, 59, 3). Da pa so našli kosti padlih Rimljanov nepokopane in nedotaknjene skupaj z njihovim orožjem, očitno kaže na religiozno posvetitev tega področja domorodnim bogovom. Tudi žrtvovanje ujetih rimskih oficirjev in pribijanje lobanj na drevesa je očitno imelo nek religiozen smisel, sklepa naprej John¹⁷³.

Naj se vrnem nazaj na zgoraj nakazan problem, ki ga je mogoče karakterizirati z vprašanjem: kako ozko ali kako široko smemo razumeti Tacitove geografske podatke¹⁷⁴? Kot je znano, služijo v antični literaturi reke le za splošno orientacijo in niso eksaktno izključujoče navedbe mej. Odprto ostaja tudi, katero področje je pri Tacitu označeval podatek *ad ultimos Bructerorum*. Gotovo leži le-to na vzhodu, po Knokeju¹⁷⁵ prej na severovzhodu areala, ki ga določata reki Ems in Lippe, vendar kako daleč na vzhodu ostaja odprto in gotovo ne čisto jasno definirano z rekama Ems in Lippe, meni Callies¹⁷⁶. V oznaki *ultimi Bructerorum* so splošno videli pri Strabonu imenovane “Male Bruktere”, ki se ločijo od Velikih Brukterov in skozi katerih naselitveno ozemlje teče Lippe¹⁷⁷. Identiteta tistih *ultimi*

¹⁶⁷ TAC. Ann. I, 61, 2: *prima Vari castra lato ambitu et dimensis principiis trium legionum manus ostentabant; dein semiruto vallo, humili fossa accisae iam reliquiae consedissee intellegebantur. medio campi albertia ossa, ut fugerant, ut restiterant, disiecta vel aggerata.*

¹⁶⁸ WIEGELS 1999, 654.

¹⁶⁹ K. TAUSEND (“Wohin wollte Varus?” *Klio. Beiträge zur Alten Geschichte* 79 (1997), 372 isl.) razbere iz poročila tri lokalizacije, ki se nahajajo v precejšnji oddaljenosti druga od druge: prvi tabor za tri legije – drugi (zasilni) tabor – bojišče. Glede na formulacije pri Tacitu je treba vsekakor prej izhajati od prostorske bližine, ko poroča, da so prišli “na žalostna prizorišča katastrofe, strahotna očem in spominu”, sklepa WIEGELS 1999, op. 76. Podrobnosti seveda ni mogoče terjati od poročila.

¹⁷⁰ JOHN 1963, 935 isl., zlasti 938 sl.

¹⁷¹ Treba je ugotoviti, da niti s Florovim niti z Dionovim poročilom o poteku katastrofe ne moremo razložiti Tacitov opis prizorišča Varove katastrofe. Vsak tak poskus, da bi eno poročilo položili na Prokrustovo posteljo drugih, je peljal k naravnost nemogočim sklepanjem.

¹⁷² JOHN 1963, 940.

¹⁷³ *Ibid.*, 941.

¹⁷⁴ TAC. Ann. I, 60, 3.

¹⁷⁵ Friedrich KNOKE. *Die Kriegszüge des Germanicus in Deutschland*. Berlin, ²1922, 125.

¹⁷⁶ CALLIES 1995, 179.

¹⁷⁷ STRAB. VII, 1, 3 = p. 290/291 C. Kot Strabo tu nadalje poroča, je Druz na reki Ems premagal Bruktere. Sicer pa pri Strabonu teče Lippe tako kot Ems od juga proti severu.

Bructerorum z “Malimi Brukteri” pri Strabonu je sicer mogoča, nikakor pa je ne smemo brezpogojno izpeljevati, poudari Wiegels¹⁷⁸. V zvezi s Tacitovo omembo obiska prizorišča Varove katastrofe v *saltus Teutoburgiensis* se je o radiju tega *haud procul Teutoburgiensis saltu* sicer neskončno prepiralo, vendar v tem večinoma videlo potrditev teze, da je treba prizorišče iskati na področju zgornje *Lupije* (Lippe) oz. nedaleč od tam¹⁷⁹. Negotovo ostaja, ali *non procul* pri Tacitu pomeni res le 3–4 pohodne ure, kot je poskušal dokazati John¹⁸⁰, vsekakor pa je neznan izhodišče za Germanikov “skok” na prizorišče katastrofe: verjetno je bil to srednji tok *Amisije* (Ems)¹⁸¹. Nedvomno Tacit ne želi in ne more v časovnem in prostorskem oziru pisati eksaktno o poteku Germanikovega vojnega pohoda, kajti za kaj takega so podatki preveč pavšalni, opozori Wiegels¹⁸².

Verjetna in neovržena je domneva, da Tacit dolguje zahvalo za svoja konkretna poznavanja vojn v Germaniji v glavnem Pliniju Starejšemu¹⁸³. Iz refleksov v prvih knjigah *Analov* je jasno, da je dejansko posedoval detajlno vedenje o stvareh: “poznal” je kraj Varove bitke tako dobro, kot ga je bilo pač mogoče poznati, vedel je veliko o podrobnostih te katastrofe, sprevidel njene posledice in nedvomno tudi razumel, kako je do tega prišlo, ne da bi se o tem direktno izrazil¹⁸⁴. V splošnem mu je šlo bolj za retorično stilizirano in scensko učinkovito prikazovanje kot pa, da bi bralca preobremenjeval s preštevilnimi dejstvi in detajli. Plinijevo delo je moralo biti napisano iz širšega naziranja in dobrega poznavanja tudi Varovega časa in Varove bitke, meni Timpe¹⁸⁵. Verjetno je tudi on prikazal dogodke iz leta 9 po Kr. detajlno in po resnici, vendar je bil zanj horizont razumevanja Arminijevega upora bolj kot sploh kdaj stoletja star rimsko-germanski antagonizem¹⁸⁶. To pomeni, da je nacionalni ka-

¹⁷⁸ WIEGELS 1999, 659.

¹⁷⁹ Pregledi nad diverznimi teorijami med drugim pri E. WILISCH. “Der Kampf um das Schlachtfeld im Teutoburger Walde – eine Säkularbetrachtung”. *Neue Jahrb. für Antike u. deutsche Bildung* 12 (1909), 322 isl., zlasti 351; Fr. KOEPP. *Varusschlacht und Aliso*. Münster, 1940, passim.

¹⁸⁰ JOHN 1963, 935/936. *Teutoburgiensis saltus* je potemtakem mogel biti oddaljen od “Marschroute” Germanika kvečjemu 6–8 km.

¹⁸¹ Glej JOHN 1963, 936; WIEGELS 1999, 659.

¹⁸² *Ibid.*; CALLIES 1995, 180 navaja mesto pri Tacitu v Analih II, 7, ki bi lahko potrdilo, ne pa zadostno utemeljilo prepričanje, da je treba iskati prizorišče zadnjega srečanja Kvinktilija Vara z Germani pri reki Lippe ali v njeni neposredni bližini. Seveda pa ostajajo negotovosti in nejasnosti. Ta vtis negotovosti pa se še okrepi, če opozorimo na znano Tacitovo metodo, namreč v malo stavkov spraviti veliko količino posameznih informacij. Za gotove pasaže pri Tacitu vemo, da te informacije nimajo vedno notranje zveze. Zagovorniki teze, da prizorišče katastrofe leži na področju: zgornja Lippe-Weser, so podlegali pri interpretaciji tacitejskih navedb nevarnosti krožnega sklepanja: *ultimi Bructerorum* so naseljeni pri (zgornji) Lippe, torej je treba na tem področju iskati prizorišče katastrofe; ali: ker je treba iskati prizorišče katastrofe v prostoru Lippe-Weser, so *ultimi Bructerorum* tisti “Mali Brukteri” pri Strabonu. Tudi nizanje podatkov pri Tacitu: pohod *ad ultimos Bructerorum* – upustošenje dežele med rekama Ems in Lippe – obisk prizorišča katastrofe, ne smemo imeti za eksaktno kronološko poročilo. Tacit vpelje odločitev Germanika, da bo izkazal mrtvim poslednjo čast pokopa na bojišču, z *igitur*, kar izraža stvarno in ne kronološko izvajanje, pojasnjuje WIEGELS 1999, op. 101.

¹⁸³ Gre za izgubljeno delo *Bellorum Germaniae libri XX*, ki ga omenja Plinijev nečak Plinij Mlajši in je generacije dolgo veljalo za najbolj kompetenten vir za germanske zadeve. Plinij Starejši je sam služil v Germaniji pod Pomponijem Sekundom, ki je bil – kot izpričujejo napisi – v letih 50/51 po Kr. cesarski legat v Zgornji Germaniji. Glej TAC. Ann. I, 69, 2, kjer se sklicuje na Plinija Starejšega: *Germanicorum bellorum scriptor*; prim. F. MÜNZER. “Die Quelle des Tacitus für die Germanenkriege”. *Bonner Jahrbücher des Rheinischen Landesmuseums in Bonn und des Vereins von Altertumsfreunden im Rheinlande* 104 (1899), 67 isl.; R. SYME. *Tacitus*. Oxford, 1958, 288 isl.

¹⁸⁴ O kraju katastrofe: Ann. I, 60, 3, pri čemer je treba opozoriti, da to mesto pri Tacitu ne daje le edino, ampak tudi relativno zelo precizno, geografsko navedbo katastrofe. Lokalna določitev kraja katastrofe znotraj dežele, ki ni poznala mest in je bila vrh tega latinskemu bralcu neznan, ni bila mogoča drugače kot z navedbo rek. O podrobnostih katastrofe: Ann. I, 57, 1 in 5; I, 58, 2 sl.; I, 61; I, 65, 4; I, 71, 1; XIII, 55, 1.

¹⁸⁵ TIMPE 1963, 119.

rakter upora proti rimski oblasti stal pri njem verjetno pred politično analizo Arminijevega upora. Pomembnejše kot vojaško-interno ozadje upora je bilo dejstvo, da so se Germani pod vodstvom rojaka otreli rimske oblasti, domneva Timpe.

Na koncu pa naj se kratko ustavim še ob Tacitovem prikazu Vara in njegovega antagonista Arminija. Popačena slika Vara, ki jo najdemo zlasti pri Veleju Paterkulu, ni imela – kot se zdi – vpliva na seriozno historiografijo. Podobno kot Kasij Dio je tudi Tacit ignoriral sovražno sliko Vara. Vendar pa je kljub temu omembe vredno, kako neznatno vlogo je zanj igrala oseba Vara: pri njem ne najdemo nobenega afektivnega namiga zoper Vara, *clades Variana* je historično dejstvo, ki ne sproži nobenih emocij proti resničnim ali domnevnim krivcem (Ann. I, 3, 6; II, 45, 3; Hist. I, 17, 1) ali je omenjeno kot vzrok za Germanikove pohode (Ann. I, 43, 1; II, 41, 1). Varovo namestništvo v Siriji se omenja enkrat, ne da bi bil tu nakazan očitek bogatenja (Hist. V, 9, 2 v nasprotju z Vell. II, 117, 2). Zdi se, da tudi propad družine (Ann. IV, 66) ni dal pobude za omembo žalostno slavnega očeta (če seveda Tacit ni dal v kaki izgubljeni partiji še en nekrolog te vrste). Glede Arminija pa je korak k Tacitu znaten, če izhajamo od pozicij vseh omenjenih avtorjev, ki se le malenkostno razlikujejo med seboj. Ta zgodovinar očita celotni historiografski tradiciji pred njim, da je dala o Herusku oceno, ki ni ustrezala njegovemu resničnemu pomenu. V tej zvezi kritizira tudi *incuriosa suorum aetas* (prim. Agr. I, 1): (*Arminius*) *Graecorum annalibus ignotus, qui sua tantum mirantur, Romanis haud perinde celebris, dum vetera extollimus recentium incuriosi* (Ann. II, 88, 3)¹⁸⁷. Tacit torej ne oporeka temu, da je že pred njim obstajala historična obravnava *clades Variana* in Arminija, vendar trdi, da je bil Arminij kot velik nasprotnik Rima v njej vsekakor prikrajšan za dejanski pomen, ki ga je imel v zgodovini. Ta kritika je usmerjena proti tistim sodbam o Arminiju, katerih sledi in učinkovanje je mogoče najti v celotnem rimskem izročilu, in torej zavrača takšno naziranje, ki je z osebo Arminija sicer povezovalo daljnosežne posledice, ni pa ji priznalo zgodovinske veljave. Tacit polemizira s historičnimi prikazi, ki ga niso vrednotili kot pozitivno potenco, ampak so z njim opravili kot s prekanjenim in uspešnim barbarskim izdajalcem. Tacit v svoji znameniti sodbi (Ann. II, 88, 2): *liberator haud dubie Germaniae et qui non primordia populi Romani, sicut alii reges ducesque, sed florentissimum imperium lacessierit, proeliis ambiguus, bello non victus*¹⁸⁸ označuje Heruska kot osvoboditelja Germanije in kot enega največjih zgodovinskih nasprotnikov Rima. Naziv *liberator* vsebuje ne toliko nedvoumno trditev kot osebno sodbo zgodovinarja, njegovo pozitivno formulirano stališče v polemiki z njegovimi historiografskimi predhodniki okrog slike Arminija. Kaj pa pravzaprav s tem pregnantno misli, predvsem, kaj je v njegovem stališču novega in drugačnega, tega ta formula sprva še ne izda, nakazuje pa sledeča izjava, ki uvrsti Arminija med velike rimske sovražnike. Arminijevo izzivanje Rima odlikuje zgodovinski čas konflikta (*florentissimum imperium*) in pogumna uveljavitev tega rimskega nasprotnika (*bello non victus*), vendar pa le-to ostaja tudi v tem oziru le izzivanje (*lacsessere*). Odločilna za zgodovinski pomen konflikta konec koncev ne more biti moč ene strani ali žilavost druge, temveč le dokončni uspeh. Tega pa pripisuje sodba *liberator haud dubie* izrecno uporniku, potem ko si ga je tacitejski Arminij sam že prej lastil¹⁸⁹. Herusk ni bil pač

¹⁸⁶ Ibid., 129. Glej PLIN. Epist. III, 5, 4, kjer piše o Pliniju Starejšem in pravi: '*Bellorum Germaniae viginti*', quibus omnia, quae cum Germanis gessimus bella, collegit.

¹⁸⁷ Prevod:...(Arminij) letopisom Grkov nepoznan, ker le-ti samo to občudujejo, kar je njihovo. Pri Rimljanih ne slovi posebno, ker mi povzdigujejo staro in se za novo ne menimo.

¹⁸⁸ Glej op. 7.

¹⁸⁹ Tac. Ann. II, 45, 4 (Arminijev govor): *meminissent modo tot proeliorum, quorum eventu et ad postremum eiectionis Romanis satis probatum, penes utros summa belli fuerit*. (Pomnijo naj samo toliko bitk, katerih njihov izid in končni izgon Rimljanov dovolj dokazuje, na kateri strani se je vojna odločila.)

neki upornik, ampak nasprotnik, ki mu je uspel velik, trajen učinek – neodvisnost Germanije je njegovo delo (in ne rezultat naključja, Varovega neuspeha, neizmerne prekanjenosti, kasnejšega razvoja ...), poudari Timpe¹⁹⁰. Nič pa ne kaže na to, da je odpad Arminija, torej dogodek iz leta 9 po Kr., pomenil za Tacita že nekaj zgodovinsko posebnega. Šele uveljavitev in obramba oz. preizkušnja zoper Germanika je za Tacita razkrila osebni format upornika in obenem dala njegovi izdaji možnost, da postane zgodovinsko učinkovito dejanje, kar je potem, kot kaže izid, tudi dejansko postala. Kar bi bilo lahko ostalo navadna izdaja, je postalo osvobodilno dejanje, ker se je upornik enkrat uveljavil in izid ni bil zatem nikoli več spremenjen¹⁹¹. To se zdi, je bil pravi smisel tacitejskega nekrologa, poudari Timpe¹⁹². S tem so znatno presežene vse prejšnje (in kasnejše!) rimske sodbe po globini zgodovinske refleksije. Zgodovinsko veljavo heruskiškega upornika je konec koncev omogočilo *foedus ruptum*, gotovo pa jo še ni utemeljilo. Tudi, kaj bo povzročila *virtus* vodje v obrambnem boju proti rimski ofenzivi, ni bilo mogoče predvideti. Šele poznejši učinek njegovega dela, viden v definitivni odpovedi Germaniji, je zapečatil zgodovinski pomen Arminija, kar je desetletja kasneje lahko zaključil Tacit iz distance treh generacij. Potemtakem Tacit tudi ni mogel videti v Varu personificirano zgodovinsko alternativo. Var ni imel pravzaprav nič opraviti s temo svobode in zato kot zgodovinsko delujoča osebnost Tacita očitno ni zanimal, kot se tudi pri oceni Varove katastrofe kot take zanj (= za Vara) ni nič spremenilo: ostala je velika *clades*, hkrati s tem nesreča, sramota in hipoteka za maščevanje. Tacit ni konfrontiral Arminija s predstavniki rimskega ekspanzionizma, kot sta bila Var ali Germanik, ampak z Germani, v prvi vrsti bližnjimi, kot so bili Segestes, Flavus in Maroboduus¹⁹³. Na koncu naj omenim, da je tudi pri Tacitu – kot skoraj v vseh virih – najti poročilo o s strani Vara neupoštevanem svarilu rimskega prijatelja Segesta pred zaroto, le da je Tacit situacijo celo poudaril s programatičnim govorom Segesta (Ann. I, 58).

5 Facit

Če na koncu povzamem in naredim pregled nad obravnavanimi historiografskimi pričevanji o Varovem porazu v Teutoburškem gozdu, ki je prišel v literarno tradicijo kot *clades Variana*, potem vidimo, da se ta epizoda o Varovi katastrofi nahaja vsakokrat znotraj nekega splošnega razpoloženja. Velej Paterkul jo pripoveduje kot boleč, ne pa odločilen neuspeh oz. korak nazaj sredi navdušujoče širitve in krepitve rimskega cesarstva, Anej Flor kot boleč, ne pa (dolgo)trajen postanek na poti Avgusta k cesarstvu, ki je celotni ekumeni dalo mir (II, XXXIV, 64) in moralno obnovo z novimi zakoni, ter k lastni apoteozi (II, XXXIV, 66). Kasij Dio povečuje Avgustovo zmernost v izvajanju oblasti (LVI, 43, 4) in poroča, da

¹⁹⁰ TIMPE 1970, 132.

¹⁹¹ Kot je znano, se je bil združil v koaliciji pod vodstvom Arminija le en del germanskih plemen, poleg Heruskov (ki so v ohranjenih poročilih o Varovi katastrofi edini izrecno imenovani) predvsem Brukteri, Marsi in domnevno Hati, vrh tega – delno morda tudi šele pozneje – nekatera manjša plemena, ostala plemena pa so ostala Rimu zvesta tudi poleg *clades Variana* (glej WIEGELS 1999, 647/648.). O neki germanski fronti enotnosti ali celo "nacionalnem uporu Germanov" torej sploh ne more biti govor. Za kaj takega manjkajo namreč vse predpostavke, ne nazadnje tozadevna zavest, pripomni WIEGELS 1999, op. 47.

¹⁹² TIMPE 1970, 132.

¹⁹³ Več o Tacitovi sliki Arminija glej TIMPE 1970, 131 isl.; slika Arminija pri Tacitu je v celoti raziskal W. EDELMAIER. *Tacitus und der Gegner Roms*. Heidelberg [disertacija], 1964, 83 isl.; glede reminiscenc na Livija pri Tacitu glej R. SYME. *Tacitus*. Oxford, 1958, 733; glede Tacitovega nekrologa na Arminija glej F. MÜNZER. "Zu dem Nachruf des Tacitus auf Arminius". *Hermes* 48 (1913), 617 isl.

je med njegovim dolgim vladanjem čas igral pomembno vlogo, namreč vlogo postopnega navajanja (LVI, 44, 3 sl.). Prav ta neprenagljenost, to postopno, tako rekoč neopazno navajanje na nove razmere bi bilo tudi v Germaniji uspešno (LVI, 18, 2), če ne bi bil P. Kvinktilij Var pospešil tega procesa provincializacije (LVI, 18, 3) – tako pa je prišlo tam do katastrofe. Neodvisno od ascendece ali descendece kot temeljnega nazora avtorjev, je Varova epizoda vložena v neko razpoloženje, ki odobrava, če ne že občuduje cesarjevo širitev imperija, t.j. rimski ekspanzionizem. To razpoloženje pa potemtakem tudi omeji sporočanje detajlov: v splošnem ne gre za “kako je bilo”, ampak “tako sijajno je bilo”, v primeru P. Kvinktilija Vara pa seveda za nasprotje tega. Da izpostavimo to kontrapozicijo, je potrebno le malo detajlov.

S čim je torej P. Kvinktilij Var sam postal nasprotje? S svojimi *mores*. On je *exemplum morum*, vendar slab. Tudi to omeji prikazovanje detajlov, ki je bilo vsem trem obravnavanim historiografom (Veleju Paterkulu, Aneju Fluoru in Kasiju Dionu) zelo verjetno omogočeno. Še nekaj je zmanjšalo interes za historično popolnost: Var je sicer graje vreden zaradi osebnih napak (npr. lakomnosti), vendar pa služi vrh tega njegova karakteristika in njegovo ravnanje kot splošno veljaven zastraševalni zgled: pri Veleju Paterkulu, ker nima ravno tistega, kar je odlikovalo občudovanega Tiberija: preudarnosti ob veliki energiji; pri Kasiju Dionu je povzročil neverjetno trpljenje, pri Aneju Fluoru pa kaže – v nasprotju z Druzovo budnostjo in previdnostjo (II, XXX, 26) –, kam lahko peljejo samovšečna lahkomišelnost in lahkovernost. Torej je bil tudi karakter teh spisov, ki prikazujejo Vara kot svarilni oz. negativni zgled, nenaklonjen bogatejšemu sporočanju detajlov. K temu pride naposled še to, da so imenovani (trije) historiografi podredili svoje zgodovinopisje etičnim principom. Ti principi naj bi prepričljivo prikazali zgodovino kot proces, kot etični proces, vendar pa so bili ravno ti principi tisti, ki so omejili sporočanje detajlov. Toliko torej o Varovi epizodi znotraj celotnega historiografskega dela omenjenih avtorjev!

Če se zdaj omejimo na konkretne informacije, ki jih torej – kljub namernemu reduciranju detajlov – prinašajo poročila virov, in primerjave le-teh, lahko rečemo, da je pri vsej skicirani različnosti poročil virov glede prikaza Varove bitke vedno znova govor o tem, da se je dogajanje odigralo pri ali v gozdovih (*saltus*), v *silvae*, predvsem na vlažnem in močvirnem zemljišču¹⁹⁴. Pri tem lahko ὄρη pri Kasiju Dionu ponovno najdemo v *saltus* latinskih avtorjev. Pomembno je v tej zvezi še enkrat opozoriti na to, da najdemo ta karakteriziranja topografskih danosti v glavnem povsod pri sicer tudi različni informaciji. Vsekakor ni mogoče dvomiti v to, da so v Germaniji bile takšne pokrajinske razmere. Vendar pa bode v oči, da se v antičnih poročilih o bojih Rimljanov z Germani vedno znova pojavljajo takšni opisi, in to ne le pri omenjenih avtorjih. Tako je tudi pri npr. Cezarju (*Gaius Iulius Caesar*) in Amijanu Marcelinu (*Ammianus Marcellinus: Rerum gestarum libri XXXI*) prej stereotipno govor o *occulti loci*, o *magnitudo silvarum*, kot tudi o *limosum et lubricum solum*¹⁹⁵. Spričo te ugotovitve se vsiljuje domneva, da gre tu za topični karakter opisov. Etnografska antična tradicija, ki je vplivala tudi na poznejšo literaturo Rimljanov, je izhajala od neprijaznosti severa s temnimi gozdovi in hladno vlago. To vse pomeni, z vso previdnostjo pripomnjeno, da se v detajlih opisa bitke, ki poleg tega ustrezajo opaznemu stiliziranju, komaj reflektirajo konkretne specifične informacije – in to spet pomeni, da ti elementi poročila ne morejo biti eno centralnih izhodišč pri iskanju kraja bitke. Rezultat vseh opazovanj sugerira zdaj stališče, da ni mogoče najti kraja bitke s pomočjo direktnih antičnih poročil o *clades Variana* in da

¹⁹⁴ Tac. Ann. I, 61, 1; I, 63, 2; I, 64, 2–3; I, 65, 4 itd.; Tac. Hist. V, 15, 1; Flor. II, 30; Vell. Pat. II, 97, 4; Cass. Dio LVI, 20, 1–5; LVI, 21, 3–4.

¹⁹⁵ Caes. Bell. Gall. V, 31–37; I, 39, 6; Amm. Marc. XVI, 12, 53; XVII, 1, 8–9.

pravzaprav tudi ni mogoče zanesljivo poročati o samem dogajanju¹⁹⁶, ne glede na dejstvo bitke kot take, v kar seveda ne moremo dvomiti. Ne glede na probleme s topografijo v podrobnostih, je treba izhajati od tega, da je zanesljivost prekerna, ker je večina poročil tako in tako prekratkih ali pa vsebuje preveč nedoslednosti, da bi si smeli tu domišljati zanesljiva tla. Natančno poročilo tako ali tako ni bilo v interesu avtorjev. Marsikaj je namreč nedoločnega, pomanjkljivega in težko razumljivega. Kljub temu obstajajo, tudi če se je mogoče sporazumeti na tej principialno skeptični poziciji, nekatera dejstva, ki se jih je treba držati, če hočemo poročati o kraju. V tej zvezi je treba potrditi, da so se dogodki odigrali med Wesrom in Renom. Tam, kjer obstajajo jasne geografske informacije, ki si ne nasprotujejo, le-te to pojasnjujejo¹⁹⁷. Viri tudi ne pustijo nobenega dvoma o – skoraj odveč je to pripomniti – vojaškem uničenju rimskih legij¹⁹⁸, t.j. jedra *exercitus Germanicus (inferior)*, in o smrti P. Kvinktilija Vara. Odprto pa vsekakor ostaja vprašanje, od kod – če se je dogajanje res odigralo na pohodu vojske – je prvotno krenil na pohod proti domnevno upornim plemenom P. Kvinktilij Var: nekje od reke Weser ali morda od izvirov reke Lippe? Izhajati pa moramo tudi od tega, da se je Var vsaj po prvih germanskih napadih zelo verjetno gibal v smeri k reki Lippe in varnim taborom ob Renu. Viri so si v glavnem enotni tudi v tem, da se je P. Kvinktilij Var ukvarjal z ukrepi pacificiranja (beri: provincializacije), in to očitno na manj senzibilen način, pri čemer je zlasti način izvajanja judikature vzbudil spotiko in zgražanje¹⁹⁹. S tem je moral poletni čas naravnost zavlačevati (Vell. II, 117, 4: ... *trahebat aestiva*).

Prizadevanje za razjasnitev predzgodovine, kraja, poteka in neposrednih ali tudi dolgoročnih posledic *clades Variana* na osnovi pisemenih virov zaenkrat ni pripeljalo k nekemu splošno sprejetemu konsenzu. To pa tudi v prihodnje ni mogoče pričakovati – vsaj v strokovni znanosti ne – kljub vidni konvergenci mnenj. Krivca za to ni težko najti, namreč stanje virov kot takšno. Odsotnost sodobnega izročila (žal nimamo razen pristranskega Velejevega poročila nobenega drugega upoštevanja vrednega sodobnega vira), pa tudi svojskosti antične historiografije v celoti kot tudi tiste posameznih avtorjev so vodile – predvsem kar zadeva kraj dogajanja – mnoge k ugotovitvi: *ignoramus et ignorabimus*, čemur pa drugi kljubovalno ugovarjajo: *ignoramus, sed non ignorabimus*. Da lahko le ustrezne najdbe in ugotovitve postavijo diskusije na novo in rodno osnovo, je spoznal že Theodor Mommsen in temu ustrezno izbral drugo vrsto virov za izhodišče svojih razmišljanj, namreč najdbo kovancev pri Barenauu pri Kalkriese, in jo povezal s *clades Variana*. S tem

¹⁹⁶ Najbolj obojetna metoda, da pridemo do stvarno-kritično kolikor toliko zadovoljive predstavitve poteka Varove bitke, bi utegnili biti v kombinaciji Dionovega relativno izčrpnega poročila s Tacitovimi podatki o prizoriščih in stadijih poteka bojev (TAC. Ann. I, 60, 3 sl.), ki so jo uspešno uporabili – ob marsikaterih razlikah v detajlih – posebno W. JUDEICH, W. KOLBE, H.E. STIER in H.V. PETRIKOVITS.

¹⁹⁷ To je neovrgljivo razvidno iz TAC. Ann. I, 60; tudi CASS. DIO LVI, 18, 5 to sugerira.

¹⁹⁸ Da so padle tri legije, prav toliko konjeniških eskadronov in šest kohort, je jasno razvidno iz izročila, da pa pri tem ni navedenih nobenih eksaktnih števil oz. jih tudi ni mogoče ugotoviti, ni potrebno posebej poudarjati. Najnatančnejše podatke nam da vojaško izšolan VELEJ PATERKUL (II, 117, 1): *funestae ex Germania epistulae nuntium attulere caesi Vari trucidatarumque legionum trium totidemque alarum et sex cohortium*. Prim. Suet. Aug. 23, 1: *tribus legionibus cum duce legatisque et auxiliis omnibus (!) caesis*; glej še CASS. DIO LVI, 23, 1. Iz drugih virov je mogoče razbrati poimensko propad legij XVII–XIX, manjkajo pa natančnejša opozorila glede identitete pomožnih čet.

¹⁹⁹ VELL. II, 117, 4: *velut inter viros pacis gaudentes dulcedine iurisdictionibus agendoque pro tribunali ordine trahebat aestiva*; prim. tudi VELL. II, 118, 1: *at illi (sc. Germani) ... in summam socordiam perduxere Quintilium, usque eo, ut se praetorem urbanum in foro ius dicere ... crederet*. Prim. tudi FLOR. II, XXX, 29 isl. CASS. DIO LVI, 18, 3 sicer predvsem poudari izterjevanje davka, ki je imel za posledico upor, poleg tega pa tudi Varov gospodovalen nastop do prebivalcev te dežele, kot bi imel opraviti s sužnji. Marsikaj govori tudi v prid temu, da je Var s svojim ravnanjem kršil tudi starejše pravice ali privilegije plemen oz. plemenskih pripadnikov, ugotavlja WIEGELS 1999, op. 84.

pa že prehajam k četrtemu delu razprave, kjer prikazujem rezultate arheoloških izkopavanj v Kalkriese in v tej zvezi predvsem poskušam odgovoriti na vprašanje, ali in v kakšni meri je le-te mogoče uskladiti s pismenim izročilom ter ali in v kakšni meri lahko ti rezultati definirajo historično vrednost poročil antičnih virov, kar zadeva konkretne zgodovinske podatke.

IV Najdbe in rezultati izkopavanj v Kalkriese v relaciji do zgodovinsko-literarnih pričevanj

Ker je bila konec koncev *clades Variana* dogodek, ki ga imajo nekateri moderni zgodovinarji za odločilnega za rimsko odpoved Germaniji in meji rimske province Germanije na reki Labi ter za rimski umik na mejo, ki jo je določal Ren, skupaj s posledicami, ki so iz tega sledile za kulturni in gospodarski razvoj Germanije desno od Rena, so se s tem dogodkom stoletja dolgo ukvarjali številni znanstveniki in raziskovalci. Predvsem je ponovno odkritje Tacitovih *Analov* leta 1505 v samostanu Corvey v prepisu iz 9. stoletja, iz katerega je bilo prvič mogoče razbrati natančnejše podatke glede kraja bojišča, vodilo k neštetim poskusom lokaliziranja. Najpozneje od konca 19. stoletja je spadala tudi ožina med "Kalkrieser Berg" in "Großes Moor" na severnem robu "Wiehengebirge" v "Osnabrücker Land" k imenovanim lokalizacijam, ko jo je namreč zgodovinar starega veka in nobelovec Theodor Mommsen imel za kraj Varove katastrofe leta 9 po Kr. na podlagi najdb rimskih zlatnikov in srebrnikov (dokazanih tam že od 17. stoletja), ki ne grejo čez Avgustov čas²⁰⁰. Vendar so šele arheološka izkopavanja, ki potekajo na tem področju od leta 1987, lahko potrdila tezo Th. Mommsna. Te arheološke raziskave pa so sprožila leta 1987/88 nova odkritja rimskih srebrnikov (*denarii*) in svinčenih izstrelkov (*glan-des plumbeae*) britanskega oficirja, majorja J.A.S. Clunne-ja, ki je bil takrat stacioniran v Osnabrücku. Predvsem svinčeni izstrelki, ki bi lahko bili dokaz navzočnosti rimske vojske v ožini, so sprožili jeseni leta 1988 začetek sistematičnih arheoloških raziskovanj v ožini "Kalkrieser-Niewedder Senke". Te pozornost zbujujoče najdbe so ponovno razvnele diskusijo o *clades Variana* in vzbudile upanje, da se bomo približali kraju ali krajem Varove katastrofe. To upanje je toliko razumljivejše, ker poznamo že več kot 700 lokalizacij (npr. Barenau, Marl, Dümmer, Bramsche, Ahrensburger Wald ali Derneburg pri Hildesheimu...)²⁰¹, ki niso našle kolikor toliko širokega strinjanja niti v znanosti niti v poljudno-znanstveni literaturi.

Pri današnjem stanju raziskav so arheološka izkopavanja v ožini med "Kalkrieser Berg" in "Großes Moor" posredovala celo vrsto novih spoznanj, ki bogatijo naše vedenje o politično-vojaških dogajanjih v Germaniji desno od Rena v avgustejskem času. Sledeče rezultate lahko izpostavimo kot gotove ali v veliki meri gotove, ugotavlja Wolfgang

²⁰⁰ Theodor MOMMSEN. "Die Örtlichkeit der Varusschlacht". *Sitzungsberichte der Preußischen Akademie der Wissenschaften* (1885), 63–92; ponatis kot separat: *Die Örtlichkeit der Varusschlacht*. Berlin, 1885 in v: Theodor MOMMSEN. *Gesammelte Schriften*. Bd. 4. Berlin, 1906, 200–246. Tako se glasi Mommsenova skopa sodba (Berlin, 1906, 234): "Meines Erachtens gehören die in und bei Barenau gefundenen Münzen zu dem Nachlaß der im Jahre 9 n. Chr. im Venner Moor zu Grunde gegangenen Armee des Varus". Domnevno negotove okoliščine najdbe na gradu Barenaue shranjenih kovancev in že leta 1884 konstatirana prodaja ali izguba vseh ostalih kdajkoli najdenih kovancev kot tudi pretežna odsotnost bakrenih novcev in popolna odsotnost drugih rimskih predmetov je vodila k zavrnitvi teze Th. Mommsna.

²⁰¹ Zaradi pomanjkanja arheoloških najdb se je raziskovanje v preteklih desetletjih oprlo izključno na pismeno izročilo in pri tem prezentiralo skoraj nepregledno množico hipotetičnih krajev bitke, od katerih leži večina v Teutoburškem gozdu – prejšnjem pogorju Osning, ki je šele v 17. stoletju dobilo današnje ime po tacitejskem *Teutoburgiensis saltus* – in na območju kota med zgornjima tokoma rek Ems in Lippe. Glej Harald von PETRIKOVITS. "Arminius". *Bonner Jahrbücher* 166 (1966), 178; W. WINKELMANN. "700 Theorien – doch keine führt zum Schlachtfeld". *Westfalenpiegel* 32 (1983), 3.

Schlüter²⁰², arheolog in znanstveni vodja projekta “Kalkriese” ter predstojnik kulturnozgodovinskega muzeja v Osnabrücku:

1. Prisotnost rimskih vojaških enot v “Kalkrieser-Niewedder Senke”, kot izrecno kaže vojaški karakter skoraj vseh kosov, najdbe jasno dokazujejo.
2. To prisotnost rimskih čet je treba povezovati z vojaškimi spopadi z germanskimi plemenskimi zvezami. Temu v prid govori za postavitev zasede predestinirana topografija najdišča (ožina) in njegovega vzhodnega predprostora (lijak), nadalje koncentracija rimskih najdb znotraj ožine na posebej težko prehodnih mestih in ostanki germanske utrdbe odseka na enem teh mest (zidovi iz lesa in zemlje), ki potekajo vzporedno s smerjo rimskega pohoda, pa še lega rimskih najdb glede na ta germanski položaj in končno sestava rimskih najdb, ki kaže izključno na vojaško področje. Bistven del tistega bojnega dogajanja, ki se je odigral na tem kraju, se je zgodil na vojnem pohodu. Uničenje Rimljanov v ožini torej ni bil rezultat napada Germanov na brez dvoma dobro zavarovan rimski vojaški tabor, kar kaže tudi popolna odsotnost črepij rimske keramike. Sedanja spoznanja v zvezi s Kalkriese pa tudi jasno kažejo, kar je domneval tudi Th. Mommsen in z njim večina raziskovalcev – četudi pismeni viri to ne sporočajo izrecno tako –, da se je rimska formacija nahajala na poti od vzhoda na zahod, obsežno rečeno torej od področja reke Weser v smeri k reki Ems, ko je zašla pri Kalkriese v zasedo.
3. Na osnovi velikosti najdišča (najdbe se namreč po današnjem védenju raztezajo čez 15 in več kilometrov) v zvezi z gostoto najdb, ki so prišle na dan v nekaterih primerih že pri prospekciji, predvsem pa pri izkopavanju, lahko domnevamo, da je bila tu uničena večja rimska vojska, ki je obsegala bistveno več kot 2000 do 3000 mož. Nikakor ni šlo le za razkrojene ostanke.
4. Najdbe dokazujejo, da so se na rimski strani nahajale med čistimi bojnimi formacijami tako legijske čete, torej težko oborožena pehota, kot tudi pomožne čete, in sicer kohorte (*cohortes*), ki so tvorile lahko oboroženo pehoto – med drugim so pračarji (*funditores*) in lokostrelci (*sagittarii*) pustili sledove –, in konjeniške enote (*alae*). Od legijskih čet je izpričana (praviloma 1000 mož obsegajoča) prva kohorta neke legije dvakrat, in sicer z napisi na svinčnici (*perpendicularum*) in na dveh kavljih na zaponki verižne srajce (*lorica hamata*)²⁰³. Najdbe nadalje dokazujejo prisotnost cele vrste nebojnih oddelkov. Sem spadajo pratež, inženirci, rokodelci, zemljemerci, pisarji in zdravniki. Po nekaterih najdbah sodeč (dve fibuli in lasnica) se zdi, da so bile v katastrofo vpletene tudi ženske, kar ustreza pričevanju pri Kasiju Dionu²⁰⁴.

²⁰² Wolfgang SCHLÜTER. “Neue Erkenntnisse zur Örtlichkeit der Varusschlacht? Die archäologischen Untersuchungen in der Kalkrieser-Niewedder Senke im Vorland des Wiehengebirges”. Rainer WIEGELS, Winfried WOESLER (izd.). *Arminius und die Varusschlacht: Geschichte – Mythos – Literatur*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 1995, 67–95; Wolfgang SCHLÜTER. “Kalkriese – Ort der Varusschlacht? Die Ausgrabungen in der Kalkrieser-Niewedder Senke”. *Varusschlacht und Germanenmythos: eine Vortragsreihe anlässlich der Sonderausstellung Kalkriese – Römer im Osnabrücker Land in Oldenburg 1993*. Oldenburg: Isensee, 1994, 11–24; Wolfgang SCHLÜTER. “Zum Stand der archäologischen Erforschung der Kalkrieser-Niewedder Senke”. Wolfgang SCHLÜTER, Rainer WIEGELS (izd.). *Rom, Germanien und die Ausgrabungen von Kalkriese. Internationaler Kongress der Universität Osnabrück und des Landschaftsverbandes Osnabrücker Land e.V. vom 2. bis 5. September 1996*. Bramsche: Rasch, 1999, 13–60.

²⁰³ Dvojna potrditev v bojno dogajanje vpletene prve kohorte neke legije je dala že pomembno, četudi še nezadostno opozorilo. Ne zdi se preveč drzno, če upamo tudi na epigrafski dokaz – morda kakšen napis lastnika z imenom legije.

²⁰⁴ Po poročilu Kasija Diona so se nahajale v pratežu in pri vojski, ki ni korakala v bojni razvrstitvi, tudi ženske in otroci, kar je del raziskovalcev ocenil kot neverjetno in potisnil na področje njegove fantazije, sklicujoč se na skrajno omejeno vrednost Dionovega poročila.

5. Datiranje najdenega materiala jasno kaže časovno zvezo prispetja izkopanega materiala v tla z Varovo katastrofo leta 9 po Kr. Na osnovi ostankov orožja in opreme, delov oblačil, fragmentov zapreg, jahalnih oprav, kot tudi vozne opreme in orodja, naprav in predmetov iz rimskega vsakdana je mogoče postaviti najdišče "Kalkriese" le splošno v pozno avgustejsko obdobje. Natančnejše datiranje pa omogočajo številne najdbe kovancev. Pojav bakrenih novcev (*asses*), ki so bili dnevni drobiž rimskega vojaka, s kontražigom P. Kvinktilija Vara²⁰⁵, ki je leta 7 po Kr. nastopil svoj mandat kot *legatus Augusti pro praetore* galskih provinc, po eni strani in odsotnost tako po letu 9 po Kr.²⁰⁶ kovanih bakrenih novcev kot tudi starejših kovancev ožigosanih v letih 14 do 16 po Kr. s strani Germanika in pa odsotnost naslednje serije, t.j. leta 13 po Kr. kovanih zlatnikov (*aurei*) ter srebrnikov (*denarii*), po drugi strani kaže, da ne smemo postaviti boje v Kalkrieser-Niewedder Senke pred leto 7 po Kr. in ne po letu 9 po Kr. Numizmatično datiranje najdišča torej jasno govori v prid povezave bojnega dogajanja z Varovo katastrofo leta 9 po Kr. Pa tudi izredno velik obseg najdišč v "Kalkrieser-Niewedder Senke", nadalje potek bojnega dogajanja, ki se v obrisih kaže v razširjenosti najdb in v rezultatih, zlasti jasno razvidna razcepitev rimske vojske med boji, in končno širok spektrum najdb, ki predpostavlja uničevalno bitko, ki je prizadela ne le vse bojne čete, ampak tudi vse nebojujoče se oddelke, je komaj mogoče uskladiti z dogodki v letih 15 in 16 po Kr.
6. Pri odkritju prvih kosti poleti leta 1994 se je izkazalo, da je šlo za namerno deponiranje človeških in živalskih skeletnih ostankov v jami. Na osnovi močno fragmentarnih ostankov in deloma zelo slabe ohranjenosti kosti kot tudi izginotja mehkih delov pred deponiranjem (sušne razpoke na številnih kosteh kot tudi sledovi objedanja malih glodalcev potrjujejo to domnevo) je mogoče sklepati na daljše ležanje kosti na površini zemlje – vsaj nekaj mesecev, če ne nekaj let. Med kostmi so našli tudi majhne kovinske fragmente – kakršne so našli tudi sicer na arealu izkopavanja, ki so očitno prišli v jamo skupaj s kostmi in dokazujejo, da je deponiranje kosti v tesni zvezi z bitko. Rdeče obarvana mesta na nekaterih kosteh si je mogoče razlagati z daljšim ležanjem skupaj s kovinskimi deli opreme. To pa spet podkrepi domnevo, da je prišlo do pokopa kosti šele po skeletiranju. Odkritje smrtnih poškodb zaradi udarcev na dveh lobanjskih delih dodatno potrjuje zvezo z bitko. Živalske kosti izvirajo skoraj izključno od mul, kar potrjuje prisotnost obsežnega prateža na tem najdišču. Konkretna sklepanja na avtorje tega deponiranja kosti doslej po arheološki poti niso mogoča²⁰⁷.

²⁰⁵ Vojaški karakter kovancev, izkopanih v "Kalkrieser-Niewedder Senke", potrjuje nenavadno visok delež bakrenih novcev s kontražigom: 96% jih nosi žig s črkami AVC (Augustus), IMP (Imperator) ali VAR (Varus). Bakreni novci, ki vsekakor bolje kot kovanci iz plemenite kovine potrjujejo prisotnost rimskih čet, so dobili žig na hrbtno stran izključno na vojaškem področju, in sicer preden so jih razdelili vojakom ob gotovih priložnostih.

²⁰⁶ Za datiranje najdišča "Kalkriese" je vsekakor pomemben pojav bakrenih novcev, kovanih po letu 9 po Kr., desno od Rena, kar pomeni, da odsotnost le-teh v Kalkriese ne moremo zvajati na njihovo odsotnost v Germaniji sploh.

²⁰⁷ Glej Susanne WILBERS-ROST. "Die Ausgrabungen auf dem 'Oberesch' in Kalkriese – Deponierungen von Menschen- und Tierknochen auf dem Schlachtfeld". Wolfgang SCHLÜTER, Rainer WIEGELS (izd.). *Rom, Germanien und die Ausgrabungen von Kalkriese. Internationaler Kongress der Universität Osnabrück und des Landschaftsverbandes Osnabrücker Land e.V. vom 2. bis 5. September 1996*. Bramsche: Rasch, 1999, 61–89. Kot avtorji tega deponiranja kosti pridejo v poštev tako domači Germani kot tudi Rimljani, ki so kasneje našli kraj bitke. V tej zvezi je treba pomisliti na pismene vire, po katerih je dal Germanik leta 15/16 po Kr. na prizorišču boja pokopati ostanke mrtvih (glej Tac. Ann. I, 60–62). Iz tega razloga se zdi domneva, da so bili Rimljani tisti, ki so naknadno deponirali kosti, verjetnejša. Ker so Germani svoje padle verjetno odnesli z bojišča na domača pokopališča, gre tu verjetno za padle Rimljane in njihove vprežne in jezdne živali.

Pri sedanjem stanju raziskav pa ostaja odprto vprašanje, ali se je v ožini (Kalkrieser-Niewedder Senke) vršil le en del, pa četudi velik del teh bojov ali pa dejansko celotna bitka. Prav tako tudi ni mogoče iz dosedanjih arheoloških najdb in ugotovitev rekonstruirati potek bojov v podrobnostih.

V nadaljevanju primerjam sklepe, ki jih je (bilo) mogoče potegniti iz dosedanjih rezultatov izkopavanj pri Kalkriese, z literarnim izročilom in jih s tem uvrščam v večji okvir. Seveda je bila z metodičnega vidika nujna najprej interpretacija slehernega pričevanja iz njegovih lastnih, zvrstno-specifičnih predpostavk. Moj cilj pa vsekakor ni poskusiti oboje krčevito uskladiti. K metodično najkočljivejšim problemom namreč sodi primerjava pismeno izpričanih dogodkov skupaj s pripadajočimi opisi zemljišča z današnjo topografijo in arheološko dokazljivimi sledovi. Če torej primerjamo historične tekste in ohranjene arheološke sledove v zemlji v sleherni podrobnosti, bomo nujno odkrili bolj ali manj številna protislovja, ki jih utemeljuje predvsem različnost virov. Gre torej za poskus, da se na osnovi spoznanja, ki se v vse večji meri kaže kot gotovo, da so se namreč pri Kalkriese vršili obsežni in centralni boji v kontekstu *clades Variana*²⁰⁸, ponovno prikljče na dan literarno izročilo in se preveri težo argumentov, ki se navajajo v tem sklopu. Pri tem smo prišli do naslednjih rezultatov:

1. Kljub še ne zaključenim izkopavanjem se zdi, da se že spleča preveriti, ali je mogoče potencialni kraj bitke, t.j. Kalkriese, uskladiti s pismenim izročilom. Izključno na pismeno izročilo namreč se je v zadnjih desetletjih oprla raziskava zaradi pomanjkanja arheoloških najdb in pri tem prezentirala skoraj nepregledno množico hipotetičnih krajev bitke, od katerih leži večina v Teutoburškem gozdu in na območju kota med zgornjima tokoma rek Ems in Lippe. Ta hipoteza se lahko opira na edini pismen vir, ki daje relativno zelo precizno navedbo kraja katastrofe, t.j. Tacita²⁰⁹. Na osnovi jezikovne rabe fraze *haud procul*, ki pri Tacitu označuje le čisto kratke razdalje (maksimalno 6–8 km)²¹⁰, bi bil kraj Kalkriese kot prizorišče boja, ležeč veliko preveč severno, nedvomno v protislovju s Tacitom in torej ne bi bilo mogoče uskladiti arheološko in pismeno izročilo. Seveda pa je pri Tacitu zelo negotovo, kako natančno smemo jemati pri njem navedene geografske podatke (ali tudi razdalje), saj znotraj dežele, ki ni poznala mest in je bila vrh tega latinskemu bralcu neznana, lokalna določitev kraja katastrofe ni bila mogoča drugače kot z navedbo rek ter plemenskih področij in je bila nujno neprecizna. Zato je brezplodno diskutirati o *haud procul* pri Tacitu. Identiteta tistih *ultimi Bructerorum* z "Malimi Brukteri" pri Strabonu je sicer mogoča, nikakor pa je ne smemo brezpogojno izpeljevati, opozori Wiegels²¹¹, saj so lahko s tem mišljena tudi mejna področja "Velikih Brukterov", kar pa bi bilo mogoče neprisiljeno združiti z bojiščem pri Kalkriese in Germanikovim obiskom le-tega. Kakorkoli že stvar stoji: ker ni mogoče brezpogojno povezati Tacitov *haud procul* s smerjo Germanikovega vojnega pohoda k "Malim Brukterom", se nima smisla več zadrževati pri sporu okrog dimenzije te izjave²¹².

²⁰⁸ Glej WIEGELS 1999, 640.

²⁰⁹ Glej TAC. ANN. I, 60, 3.

²¹⁰ Glej JOHN 1963, 935/936.

²¹¹ WIEGELS 1999, 659.

²¹² Zanimivo je, da se Mommsen na mestu, kjer obravnava Tacitovo poročilo (MOMMSEN 1906, 205), najprej sploh ni ukvarjal s *haud procul*, ampak je lapidarno ugotovil: "Also nördlich von der Lippe, östlich von der Ems haben wir das Schlachtfeld zu suchen" (Torej moramo iskati bojišče severno od reke Lippe, vzhodno od reke Ems.).

2. Kar zadeva torej prostorske pa tudi pokrajinske razmere, v katerih je prišlo do *clades Variana*, je antično izročilo vse prej kot jasno, enoznačno in detajlirano. Prizadevanja, da bi harmonizirali pričevanja virov, so tako nepotrebna kot nesmiselna, ugotavlja Wiegels²¹³. Kalkriese kaže, da se je bistven del bojev odigral tako na močvirnem zemljišču kot tudi na obrobju hribov, ki so bili občutno razgibani s soteskami, in nedvomno tudi na gozdnem terenu. Ni potrebno korigirati Kasija Diona, da bi s tem lahko ohranili drug rezultat: boj na ravnem, vendar gozdnatem močvirnem zemljišču²¹⁴. Vendar kljub ujemanju tu in ujemanju tam to v nobenem primeru ni dokaz za subtilno poznavanje pokrajinskih danosti bojišča tako avtorjev kot tudi njihovih izhodiščnih pisateljev. Vse sporočene podrobnosti kot gozdovi, težko dostopni hribi in močvirja ustrezajo Kalkriese, vendar nedvomno tudi številnim drugim krajem, ležečim desno od Rena v prostoru, ki ga določajo reke Weser-Ems-Lippe. Zato tudi ni bilo težko prepoznati poljubne druge prostore oz. kraje kot usklajene s topografskimi podatki antičnih avtorjev. Iz te ugotovitve je mogoče izvajati pozitivno in negativno sklepanje: na eni strani kažejo topografske razmere okoli in pri Kalkriese, da se povsem ujemajo z antičnimi poročili. Hribovje polno vodnih sotesk je prav tako združljivo s konkretno situacijo pri Kalkriese kot večkrat omenjena močvirja in gozdovi. Na drugi strani pa nimamo opraviti s poročili, ki si prizadevajo za kar se da precizno ponazoritev pokrajinskih danosti. Od njih ni mogoče zahtevati tisto mero natančnosti, ki jo niti niso mogla niti hotela doseči. Potemtakem ni niti razloga, da bi na osnovi najdb in ugotovitev v Kalkriese na novo ocenili korektnost ali pomanjkljivost izročila, kar zadeva pokrajinske danosti, niti ni mogoče izvajati iz nepomembnih odstopanj in inkongruenc v podatkih daljnosežnih sklepanj za temeljno zanesljivost ali nezanesljivost izročila. V tem oziru potrjuje Kalkriese toliko bolj razumevanje tistih, ki se spričo očitno posplošujočega in topičnega karakterja literarnih poročil raje odpovedujejo temu, da bi topografske podatke v njih razumeli dobesedno.
3. Glede na okoliščino, da pismeno izročilo za leti 7 in 8 po Kr. kot tudi za leto po Varovem porazu ne poroča ne le o nobenih bojih takega obsega, ki so se po rezultatih arheoloških izkopavanj morali odigrati v Kalkrieser-Niewedder Senke, ampak ne omenja sploh nobenih vojnih spopadov med Rimljani in Germani, pride torej v poštev kot leto izgube kovancev le leto 9 po Kr. in ostaja tudi iz tega vidika *clades Variana* edini dogodek, ki se je lahko izrazil v najdbah. Vendar kateri stadij nekega morda daljšega bojnega dogajanja konkretno je po dosedanjih raziskavah zajet v ožini Kalkriese, to zahteva nadaljno razjasnitev, pa tudi delno močno dramaturgizirajoči literarni viri ne dajejo nobenih dovolj gotovih indicij²¹⁵.
4. Iz pisemenih virov mukoma dobljen rezultat, da se je *clades Variana* odigrala v zadnji tretjini meseca septembra leta 9 po Kr.²¹⁶, najde neko gotovo potrditev z neko najprej neopazno in neugledno najdbo. Po rezultatih arheobotaničnih raziskav ostankov semenske ovsene slame in suhe grahove rastline, s čimer je bil napolnjen nek zvon v sekundarni rabi, je morala biti ta slama nabrana nekako v juliju/avgustu in se je lahko

²¹³ WIEGELS 1999, 651.

²¹⁴ Glej stran 345. Seveda je treba spoznati, da predstava, da so se boji m o r a l i odigrati izključno na močvirni ravnini, temelji na enostranskem tolmačenju virov. Dionovo karakteriziranje pokrajinskih razmer nikakor ni nezdržljivo s Kalkriese in s tamkajšnjo situacijo.

²¹⁵ Tako vemo iz Kasija Diona, edinega avtorja, ki nekoliko natančneje opisuje potek bojev, da so le-ti trajali več dni in se raztezali čez gotov prostor, ki ga ni mogoče natančno razbrati iz poročila. Podrobnosti ostajajo vsekakor nejasne, kar kaže ne nazadnje tudi velika raziskovalna diskusija.

²¹⁶ Glej JOHN 1963, 955/956.

ohranila v stanju, v katerem je prišla pod zemljo in zatem do nas, komaj dlje kot približno 14 dni do tri tedne. S tem pridemo dejansko v zgodnjo jesen leta 9 po Kr. kot časovno točko rimskega poraza²¹⁷.

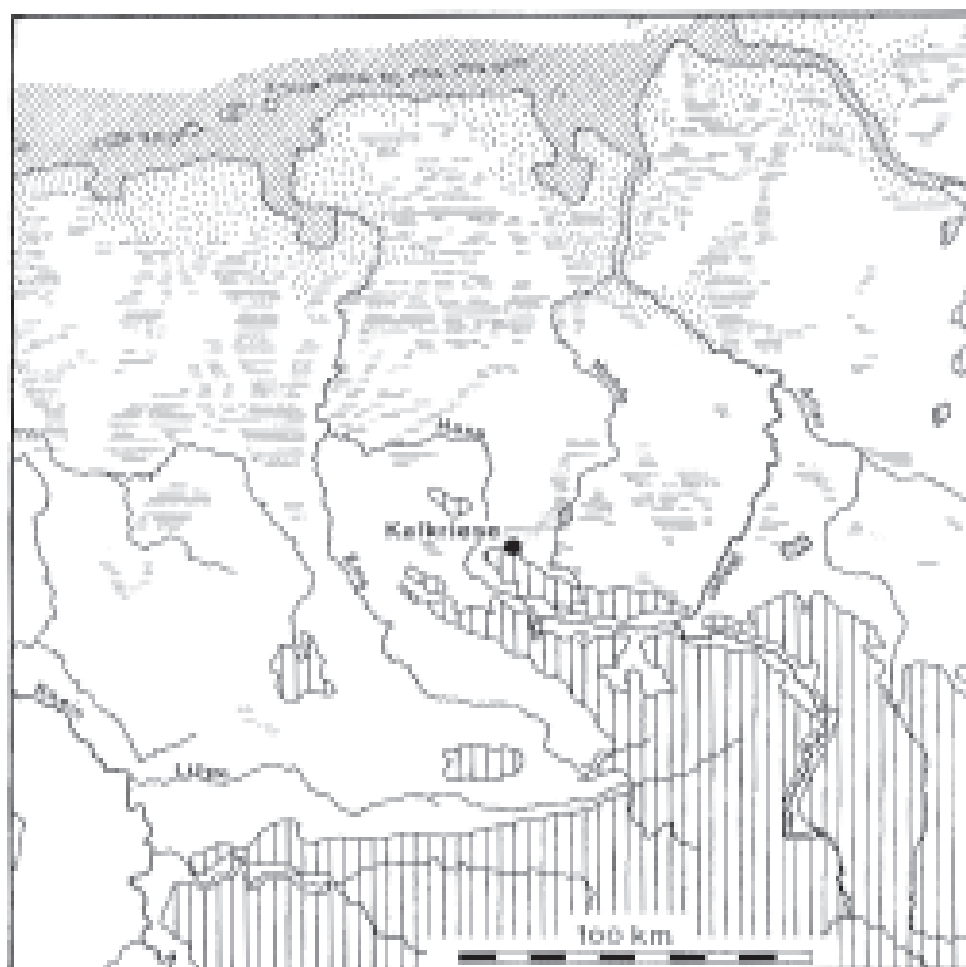
Facit

Kot sem ugotovila že zgoraj, ko sem obravnavala zgodovinsko-literarna pričevanja o *clades Variana* in jih kritično vrednotila, prizadevanje za razjasnitev predzgodovine, kraja, poteka in neposrednih ali tudi dolgoročnih posledic *clades Variana* zaenkrat ni pripeljalo k nekemu splošno sprejetemu konsenzu, kljub vidni konvergenci mnenj. Vzrok za to je seveda treba iskati v stanju virov kot takšnem, t.j. v odsotnosti sodobnega izročila, pa tudi v posebnostih antične historiografije v celoti kot tudi tistih posameznih avtorjev. Ohranjeni pisni viri o *clades Variana*, ki se v svojih zgodovinskih podatkih zelo razlikujejo med seboj, v splošnem nimajo visoke sporočilne in historične vrednosti, kar zadeva konkretna zgodovinska dejstva o Varovi katastrofi, predvsem zaradi svojih intencij, ki so pogojene s časom nastanka zapisa, in tako bolj osvetljujejo mišljenje in razpoloženje razmišljujočih svojega časa kot pa posredujejo konkretne in zanesljive zgodovinske podatke. Te različne intencije zgodovinarjev so zmanjšale njihov interes za historično popolnost in omejile sporočanje detajlov. Zgodovinske informacije, ki pa nam jih viri le posredujejo, so tako različne, splošne ali pomanjkljive, da le-te vsekakor ne morejo biti izhodišče za iskanje kraja bitke, kot tudi ne za stvarno-kritično kolikor toliko zadovoljiv oz. zanesljiv prikaz dogodkov kot takih, ne glede na dejstvo bitke kot take, vojaškega uničenja obsežne rimske vojske in smrti P. Kvinktilija Vara.

Ko se je diskusija o *clades Variana* na osnovi pisemenih virov znašla v slepi ulici brez upanja na rešitev in so takšni in drugačni postulati kot izhodišče argumentacije vse bolj izvirali iz kombinatorike novodobnih zgodovinarjev in ne iz virov, so najdbe in dosedanji rezultati izkopavanj v Kalkriese postavili diskusijo na novo, rodno osnovo in vzbudili upanje, da je mogoče pri Kalkriese najti dolgo iskano prizorišče Varove bitke ali vsaj del prizorišča dogodkov iz leta 9 po Kr. Vendar pa to, ali lahko dolgo in intenzivno vodeno diskusijo o kraju Varove bitke res pripeljemo h koncu v Kalkriese, zavisi od nadaljnega napredovanja in uspešnosti izkopavanj. Dosedanji rezultati arheoloških izkopavanj so vsekakor obetavni in možnosti, kot se zdi, niso slabe, saj lahko tu – v nasprotju z vsemi ostalimi dosedanjimi poskusi lokalizacije bitke – kot osnovo vzamemo arheološko spoznanje. Na osnovi zgoraj povedanega o najdbah in dosedanjih rezultatih izkopavanj ter relaciji le-teh do zgodovinsko-literarnih virov pa lahko le zaključimo, da je obe vrsti pričevanj (pismene vire in arheološke najdbe) le težko harmonizirati, ne le zaradi različnosti virov, ki nujno vodijo k bolj ali manj številnim protislovjem, ampak v našem primeru predvsem zaradi slabe sporočilne vrednosti literarnih virov, kar zadeva konkretna zgodovinska dejstva o *clades Variana*. Tu historiografija pusti arheologijo skoraj popolnoma na cedilu.

Za odgovor na vprašanje, ali je danes torej "bitka" za Varovo bitko izbojevana, nam izkušnje preteklosti narekujejo previdnost in zadržanost, četudi je mogoče poročati o pomembni terenski pridobitvi. Na tem novodobnem "bojišču" so slavili že tako številne triumfe, ki so se kmalu zatem spremenili v toliko grenkejši poraz, da lahko na koncu stoji le ena zahteva: treba je z nadaljnim raziskovanjem dognati to, kar lahko spoznamo, četudi to konec koncev ni toliko, kolikor si želimo spoznati.

²¹⁷ Glej WIEGELS 1999, 644 in op. 33.

Ilustracija 1: Geografski in topografski položaj najdišča "Kalbarion".

1 visokovinska napačna ravnina

2 močvirje

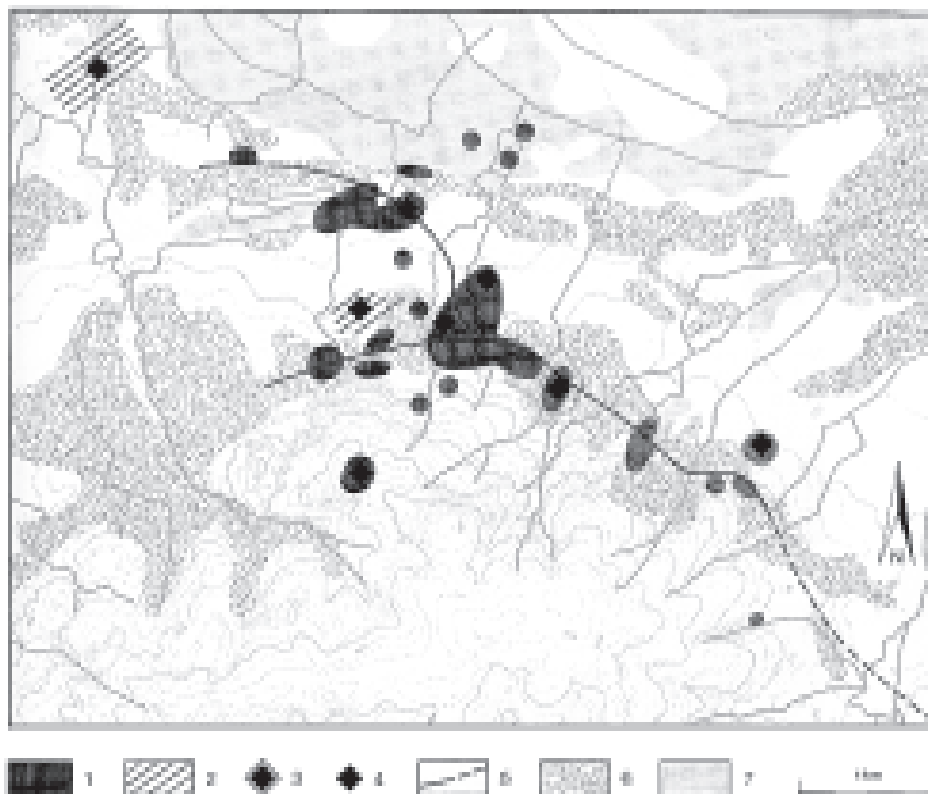
3 višje kobača, polbena in manj razsvetljeni pokrajini

4 srednovečna nad 100 m

Ilustracija 2: Pokrajinski prikaz: področja raziskave.

- 1 hribovje
- 2 gribovje
- 3 nišina
- 4 rečna dolina
- 5 močvirje
- 6 pot

Ilustracija 3: Oßna (Kalkriese-Niesvedder-Senke) s področji rimskih taborov.

1 stare taborje, ki jih je mogoče lokalizirati, in taborje pri prospekciiji 1987 do 1993

2 stare taborje, ki jih ni mogoče natančno lokalizirati

3 najdišče Kalkriese-Lutterberg, kjer so leta 1987 našli rimske orožnike

4 domnevna najdišča zakladnih taborov

5 na osnovi razporeditve rimskih taborov in prospekcijsko-pokrajinskih razmer rekonstruirana pot rimske vojske skozi oßno

6 sfera policijskega področja, in sicer letni živlega posla na robu močvirja in policijski pas ob vzhodju hraba

7 močvirna področja

V Viri in literatura

1 Viri

Des Lucius Annaeus Florus kurzer Begriff der Römischen Geschichte von Gründung der Stadt Rom an bis zur Monarchie des Kaisers Augusts. Aus dem Lateinischen übersetzt und mit erläuternden Anmerkungen begleitet von Johann Adam SELLA. Hersfeld, Leipzig: Neue Hermstaedt- Thiryische Buchhandlung, 1773.

L. Annaei Flori Epitomae Libri II et P. Annii Flori Fragmentum de Vergilio oratore an poeta. Edidit Otto ROSSBACH. Lipsiae [Leipzig]: B.G. Teubner, 1896.

LUCIUS ANNAEUS FLORUS. *Epitome of Roman History.* With an English translation by Edward Seymour FORSTER. Cornelius Nepos. London: W. Heinemann; Cambridge, MA: Harvard UP, 1947 (Loeb Classical Library).

CASSIUS DIO. *Römische Geschichte.* Übersetzt von D. Leonhard TAFEL. Stuttgart, 1837.

Dionis Cassii Cocceiani Historia Romana. Cum annotationibus Ludovici DINDORFII. Vol. III. Lipsiae [Leipzig]: B.G. Teubner, 1864.

Dionis Cassii Cocceiani Historia Romana. Post Ludovicum DINDORFIUM iterum recensuit Ioannes MELBER. Vol. III, lib. LI–LX. Lipsiae [Leipzig]: B.G. Teubner, 1928.

Dio's Roman History. With an English translation by Earnest CARY, on the basis of the version of Herbert Baldwin FOSTER. Vol. VII. London: W. Heinemann; Cambridge, MA: Harvard UP, 1955 (Loeb Classical Library).

CASSIUS DIO. *Römische Geschichte.* Band IV, Bücher 51–60. Übersetzt von Otto VEH. Zürich, München: Artemis, 1986 (Bibliothek der alten Welt).

MANILIUS. *Astronomica.* With an English translation by G.P. GOOLD. Cambridge, MA: Harvard UP; London: W. Heinemann, 1977 (Loeb Classical Library).

Publij OVIDIJ NAZON. *Pisma iz pregnanstva. Žalostinke in Ponska pisma.* Prevedel Josip JURCA. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1959.

P. OVIDIUS NASO., *Tristia.* Herausgegeben, übersetzt und erklärt von Georg LUCK. Band I: Text und Übersetzung. Heidelberg: Carl Winter, 1967 (Wissenschaftliche Kommentare zu griechischen und lateinischen Schriftstellern).

Strabos Erdbeschreibung. Übersetzt und durch Anmerkungen erläutert von A. FORBIGER. Berlin-Schöneberg: Langenscheidt, [brez letnice] (Langenscheidtsche Bibliothek sämtlicher griechischen und römischen Klassiker in neueren deutschen Muster-Übersetzungen 52: Strabo I. Berlin, Stuttgart 1855–1907).

Strabos Erdbeschreibung. Übersetzt und durch Anmerkungen erläutert von A. FORBIGER. Berlin-Schöneberg: Langenscheidt, [brez letnice] (Langenscheidtsche Bibliothek sämtlicher griechischen und römischen Klassiker in neueren deutschen Muster-Übersetzungen 53: Strabo II. Berlin, Stuttgart 1855–1906).

P. Cornelii Taciti Libri qui supersunt. Post C. HALM – G. ANDRESEN septimum edidit Ercius KOESTERMANN. Tom. I: *Ab excessu Divi Augusti.* Lipsiae [Leipzig]: B.G. Teubner, 1952.

TACITUS. *Annalen.* Lateinisch-deutsch ed. Carl HOFFMANN. München: Heimeran, 1954 (Tusculum Bücherei 222).

TACITUS. *Annalen.* Deutsch von August HORNEFFER. Mit einer Einleitung von Joseph VOGT und Anmerkungen von Werner SCHUR. Stuttgart: Kröner, 1957 (Kröners Taschenausgabe 238).

CORNELIUS TACITUS. *Annalen.* Band I. Buch 1–3. Erläutert und mit einer Einleitung versehen von Erich KOESTERMANN. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1963 (Wissenschaftliche Kommentare zu griechischen und lateinischen Schriftstellern).

TACITUS. *Annalen I–VI*. Übersetzung, Einleitung und Anmerkungen von Walther SONTHEIMER. Stuttgart: Philipp Reclam, 1964 (RUB 2457–60).

TACIT. *Anali*. Prevedel Fran BRADAČ. Maribor: Založba obzorja, 1968.

CORNELIUS TACITUS. *Annalen*. Lateinisch und deutsch. Herausgegeben und übersetzt von Erich HELLER. Mit einer Einführung von Manfred FUHRMANN. 2. durchgesehene und erweiterte Auflage. München: Artemis und Winkler, 1992 (Sammlung Tusculum).

C. Velleji Paterculi quae supersunt ex Historiae Romanae libris duobus. Ex recensione M. Christiani Davidis JANI et Joh. Christiani Henrici KRAUSE. *Des Cajus Vellejus Paterculus Römische Geschichte*. Zweiter Theil. Wien: Anton Pichler, 1806.

VELLEIUS PATERCULUS. *Römische Geschichte*. Deutsch von F. EYSENHARDT. 2. Auflage. Berlin-Schöneberg: Langenscheidt, [brez letnice].

C. Vellei Paterculi ex Historiae Romanae libris duobus quae supersunt. Post C. HALMIUM iterum edidit C. STEGMANN DE PRITZWALD. Lipsiae [Leipzig]: B.G. Teubner, 1933.

VELLEIUS PATERCULUS. *Compendium of Roman History. Res gestae Divi Augusti*. With an English translation by Frederick W. SHIPLEY. London: W. Heinemann; Cambridge, MA: Harvard UP, 1955 (Loeb Classical Library).

Vellei Paterculi Historiarum ad M. Vinicium consulem libri duo. Recognovit W.S. WATT. Leipzig: B.G. Teubner, 1988.

2 Literatura

Der Kleine Pauly. Lexikon der Antike. Auf der Grundlage von Pauly's Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft unter Mitwirkung zahlreicher Fachgelehrter bearbeitet und herausgegeben von Konrat ZIEGLER und Walther SONTHEIMER. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1979 (dtv 5963).

Metzler-Lexikon antiker Autoren. Herausgegeben von Oliver SCHÜTZE. Stuttgart, Weimar: Metzler, 1997.

José Miguel ALONSO-NÚÑEZ. *Die politische und soziale Ideologie des Geschichtsschreibers Florus*. Bonn: Rudolf Habelt, 1983.

J.M. ALONSO-NÚÑEZ. "Drei Autoren von Geschichtsabrissen der römischen Kaiserzeit: Florus, Iustinus, Orosius". *Latomus. Revue d'études latines* 54 (1995), 346–360.

Horst CALLIES. "Zur augusteisch-tiberianischen Germanenpolitik". Jochen BLEICKEN (izd.). *Colloquium aus Anlass des 80. Geburtstages von Alfred Heuss*. Kallmünz/OPf.: Michael Lassleben, 1993 (FAS Frankfurter Althistorische Studien 13), 135–141.

Horst CALLIES. "Bemerkungen zu Aussagen und Aussagehaltung antiker Quellen und neuerer Literatur zur Varusschlacht und ihrer Lokalisierung". Rainer WIEGELS, Winfried Woesler (izd.). *Arminius und die Varusschlacht. Geschichte – Mythos – Literatur*. Paderborn, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh, 1995, 175–183.

Raffaele CANTARELLA. *Grška književnost*. Prevedel Milko RENER. Trst: Dante Alighieri, [brez letnice].

Walther JOHN. "P. Quinctilius Varus". *RE (Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft* (Stuttgart, 1894 isl.) XXIV (1963), 907–984.

Hermann KESTING. *Der Befreier Arminius im Lichte der geschichtlichen Quellen und der wissenschaftlichen Forschung*. Detmold: Hermann Bösmann, 1981.

Bernhard KYTZLER. *Reclams Lexikon der griechischen und römischen Autoren*. Stuttgart: Philipp Reclam, 1997.

G.A. LEHMANN. "Die Varus-Katastrophe aus der Sicht des Historikers". Bendix TRIER (izd.). *2000 Jahre Römer in Westfalen*. Mainz, 1989, 85–95.

Gustav Adolf LEHMANN. "Zur historisch-literarischen Überlieferung der Varus-Katastrophe 9 n. Chr.". *Boreas* (Münster) 13 (1990), 143–164.

Gerhard LEMCKE. *Die Varusschlacht. Eine Quellenuntersuchung zum Bericht des Florus*. Hamburg: Hansische Universität (disertacija), 1936.

Gregor MAURACH. "Die literarische Form des Arminiuschlacht-Berichts". Rainer WIEGELS, Winfried WOESLER (izd.). *Arminius und die Varusschlacht. Geschichte – Mythos – Literatur*. Paderborn, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh, 1995, 167–173.

Edward MENKING (red.). "Internationaler Kongress žRom, Germanien und die Ausgrabungen von Kalkriese' 02.09.–05.09.1996. Dokumentation der Podiumsdiskussion: žKalkriese – Perspektiven eines archäologischen Fundplatzes". *Varus-Kurier. Zeitung für Freunde und Förderer des Projekts Kalkriese* (Osnabrück) 3 (1997), 1 (April), 11–14.

H.v. PETRIKOVITS. "clades Variana". *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. Von Johannes HOOPS. Zweite, völlig neu bearbeitete und stark erweiterte Auflage. Fünfter Band: Chronos – dona. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1984, 14–20.

Benedetto RIPOSATI. *Zgodovina latinske književnosti*. Prevedel Drago BUTKOVIČ. Trst: Dante Alighieri, 1983.

Wolfgang SCHLÜTER. "Kalkriese – Ort der Varusschlacht? Die Ausgrabungen in der Kalkrieser-Niewedder Senke". *Varusschlacht und Germanenmythos. Eine Vortragsreihe anlässlich der Sonderausstellung Kalkriese – Römer im Osnabrücker Land in Oldenburg 1993*. Oldenburg: Isensee, 1994 (Archäologische Mitteilungen aus Nordwestdeutschland, Beiheft 9), 10–24.

Wolfgang SCHLÜTER. "Neue Erkenntnisse zur Örtlichkeit der Varusschlacht? – Die archäologischen Untersuchungen in der Kalkrieser-Niewedder Senke im Vorland der Wiehengebirges". Rainer WIEGELS, Winfried WOESLER (izd.). *Arminius und die Varusschlacht. Geschichte – Mythos – Literatur*. Paderborn, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh, 1995, 67–95.

Wolfgang SCHLÜTER. "Zum Stand der archäologischen Erforschung der Kalkrieser-Niewedder-Senke". Wolfgang SCHLÜTER, Rainer WIEGELS (izd.). *Rom, Germanien und die Ausgrabungen von Kalkriese. Internationaler Kongress der Universität Osnabrück und des Landschaftsverbandes Osnabrücker Land e.V. vom 2. bis 5. September 1996*. Bramsche: Rasch, 1999, 13–60.

Richard SIEGER. "Der Stil des Historikers Florus". *Wiener Studien* 51 (1993), 94–108.

Dieter TIMPE. "Zur Geschichte und Überlieferung der Okkupation Germaniens unter Augustus". *Saeculum* (München) 18 (1967), 278–293.

Dieter TIMPE. *Arminius-Studien*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1970 (Bibliothek der klassischen Altertumswissenschaften, Neue Folge, 2. Reihe, 34).

Dieter TIMPE. "Geographische Faktoren und politische Entscheidungen in der Geschichte der Varuszeit". Rainer WIEGELS, Winfried WOESLER (izd.). *Arminius und die Varusschlacht. Geschichte – Mythos – Literatur*. Paderborn, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh, 1995, 13–27.

Bernhard TÖNNIES. "Die Ausgrabungen in Kalkriese und Tac. Ann. 1,60,3. Eine Lösung für die Varusschlachtfrage in Sicht?". *Hermes* 120 (1992), 461–465.

Bernard Raymond van WICKEVOORT CROMMELIN. "*Quintili Vare, legiones redde!* Die politische und ideologische Verarbeitung einer traumatischen Niederlage". Georgia FRANZIUS (izd.). *Aspekte römisch-germanischer Beziehungen in der frühen Kaiserzeit*. Espelkamp: Marie L. Leidorf, 1995 (Quellen und Schrifttum zur Kulturgeschichte des Wiehengebirgsraumes, Reihe B, 1), 1–43.

B.R. van WICKEVOORT CROMMELIN. "žRom, Germanien und die Ausgrabungen von Kalkriese'. Internationaler Kongreß vom 2. – 5. September 1996". *Varus-Kurier. Zeitung für Freunde und Förderer des Projekts Kalkriese* (Osnabrück), 2 (1996), 1, 9–10.

Rainer WIEGELS. "Rom und Germanien in augusteischer und frühüberischer Zeit". Wolfgang SCHLÜTER (izd.). *Kalkriese – Römer im Osnabrücker Land. Archäologische Forschungen zur Varusschlacht*. Bramsche: Rasch, 1993, 231–265.

Rainer WIEGELS. "Kalkriese und die literarische Überlieferung zur *clades Variana*". Wolfgang SCHLÜTER, Rainer WIEGELS (izd.). *Rom, Germanien und die Ausgrabungen von Kalkriese. Internationaler Kongress der Universität Osnabrück und des Landschaftsverbandes Osnabrücker Land e.V. vom 2. bis 5. September 1996*. Bramsche: Rasch, 1999, 637–674.

Susanne WILBERS-ROST. "Die Ausgrabungen auf dem 'Oberesch' in Kalkriese – Deponierungen von Menschen- und Tierknochen auf dem Schlachtfeld". Wolfgang SCHLÜTER, Rainer WIEGELS (izd.). *Rom, Germanien und die Ausgrabungen von Kalkriese. Internationaler Kongress der Universität Osnabrück und des Landschaftsverbandes Osnabrücker Land e.V. vom 2. bis 5. September 1996*. Bramsche: Rasch, 1999, 61–89.

Reinhard WOLTERS. "Germanien im Jahre 8 v. Chr.". Wolfgang SCHLÜTER, Rainer WIEGELS (izd.). *Rom, Germanien und die Ausgrabungen von Kalkriese. Internationaler Kongress der Universität Osnabrück und des Landschaftsverbandes Osnabrücker Land e.V. vom 2. bis 5. September 1996*. Bramsche: Rasch, 1999, 591–635.

Zusammenfassung

Berichte antiker Historiographen über die "Schlacht im Teutoburger Wald" (*clades Variana*)

Übersetzung und historisch-kritische Interpretation der antiken Quellen – in Relation zu Funden und Befunden der neuesten archäologischen Ausgrabungen in Kalkriese/Deutschland

Bojana Schneider

Im Jahre 9 n. Chr. vernichteten aus dem Raum zwischen Rhein und Weser stammende germanische Stammesverbände unter der Führung des cheruskischen Adligen und römischen Bürgers Arminius ein unter dem Oberbefehl des P. Quintilius Varus stehendes römisches Heer von 3 Legionen, 3 Alen und 6 Kohorten sowie den zugehörigen Troß. Dieses Ereignis, das in die literarische und historische Überlieferung als *clades Variana* eingegangen ist, war der Höhepunkt einer mehr als zwei Jahrzehnte andauernden Phase römischer Germanien-Politik jenseits des Rheins und wurde als eine der größten militärischen Niederlagen in der Geschichte Roms bewertet. Die antike literarische Quellenbasis zu diesem herausragenden Ereignis ist jedoch sehr dürftig, heterogen, widersprüchlich und alles andere als eindeutig und detailliert, offizielle oder halb-offizielle Erklärungen zum Thema sind nicht überliefert oder nicht sicher zu erschließen. Insbesondere über die Fragen nach dem Ort und dem Verlauf der Schlacht ist aufgrund der Quellenlage in der Forschung bis heute keine Einigung erzielt worden, so daß einzig archäologische Funde noch Antworten bieten könnten. Die aufsehenerregenden archäologischen Funde von Kalkriese (ca. 20 km nördlich von Osnabrück) haben die Diskussion über die *clades Variana* und damit den Ort der Schlacht neu entfacht.

In diesem Kontext beschäftigt sich dieser Beitrag neben der (überwiegend erstmaligen) Übersetzung der griechisch-römischen Quellentexte ins Slowenische mit zwei Fragestellungen: a) welche konkreten Fakten über die Schlacht können den antiken Quellentexten unter Berücksichtigung der jeweiligen ethischen und künstlerischen Prinzipien sowie der Ziele und Intentionen, die die Autoren mit ihren Texten verbanden, entnommen werden; b) in welchem Maße können die bisherigen Ergebnisse der Ausgrabungen in Kalkriese den historischen Wert der antiken Quellentexte bezüglich konkreter historischer Fakten definieren und inwieweit lassen sich die Ausgrabungsergebnisse mit den Aussagen der antiken Quellen in Einklang bringen.

Die ältesten zeitgenössischen Nachrichten über die Schlacht geben P. Ovidius Naso in *Tristia* III, 12, 45–48 (Frühjahr 10 n. Chr.) und IV, 2 (11 n. Chr.), M. Manilius in *Astronomica* I, 896–903 (vor 14 n.

Chr.) sowie Strabon in seiner *Geographie* VII, 1, 4 = p. 291C (vor 18 n. Chr.). In diesen unmittelbar auf die Varus-Katastrophe reagierenden dichterischen Texten, die allerdings nur auf das Ereignis anspielen, treten lediglich einige spezifische Aspekte des Gesamtgeschehens deutlicher hervor. Darüber hinaus liegen vier historiographische Behandlungen der Varus-Schlacht über einen größeren Zeitraum verteilt vor: 1. C. Velleius Paterculus, *Historiae Romanae* II, 117–119 (30 n. Chr.), 2. Lucius Annaeus Florus, *Epitoma de Tito Livio bellorum omnium annorum DCC libri duo* II, XXX, 29–39 (Anfang des 2. Jhrdts.), 3. Cassius Dio Cocceianus, *Ῥωμαϊκὴ ἱστορία* LVI, 18–22 (Anfang des 3. Jhrdts.) und 4. Publius Cornelius Tacitus, *Annales* I, 59–62 (Anfang des 2. Jhrdts.). Cassius Dio und Annaeus Florus widersprechen sich in den wesentlichen Punkten, während der Bericht des Velleius Paterculus, von dem als Zeitgenosse die zuverlässigste Schilderung hätte erwartet werden können, vor der eigentlichen Schlachtdarstellung abbricht. Tacitus schließlich behandelt die *clades Variana* nicht als literarischen Topos und ist daher nicht als direkte Quelle einzustufen; er gibt jedoch die einzige uns überlieferte Angabe über den Ort der Katastrophe: *saltus Teutoburgiensis*.

Das historische Ereignis der Schlacht erscheint in den antiken Quellentexten jeweils in einen größeren Kontext eingebettet, vorrangig im Rahmen einer zustimmenden bis bewundernden Darstellung der kaiserlich-römischen Expansionspolitik als grundlegender Intention der historiographischen Texte: es geht im allgemeinen in den Texten daher nicht um ein „Wie es war“, sondern um ein „So großartig war es“ – im konkreten Fall des P. Quinctilius Varus um das Gegenteil. Varus ist ein *exemplum morum*, ein Sittenbeispiel, sein Charakter und sein Handeln dienen als ein allgemein-verbindlich intendiertes, abschreckendes Beispiel. Sowohl im Rahmen der panegyrischen Intention als auch um den Exemplum-Charakter dieser Episode herauszustellen, war eine detailreiche Darstellung der Ereignisse durch die antiken Autoren nicht notwendig. Hinzu kommt, daß die Autoren ihre Texte unter als ethisch zu bezeichnende Prinzipien stellten: sie sollten Geschichte als Prozeß, als einen ethischen Prozeß sichtbar machen, der wiederum keine detaillierte Beschreibung der historischen Ereignisse erforderte. Die Quellentexte haben daher im allgemeinen keinen hohen Aussagewert und historischen Wert bezüglich konkreter historischer Fakten, und dies vor allem aufgrund ihrer jeweiligen Intentionen, die durch den Zeitpunkt der Niederschrift bedingt sind. Die historischen Fakten, die den Quellentexten zu entnehmen sind, beschränken sich somit auf den Tatbestand der Schlacht, die Vernichtung von 3 römischen Legionen, 3 Alen und 6 Kohorten, den Tod des P. Quinctilius Varus sowie die Ansiedlung der Ereignisse zwischen Rhein und Weser.

Die bisherigen Ergebnisse der Ausgrabungen von Kalkriese lassen es als möglich erscheinen, daß dort der lange gesuchte Ort der Varusschlacht oder wenigstens ein Teilschauplatz der Ereignisse des Jahres 9 n. Chr. aufgefunden wurde, auch wenn dies beim derzeitigen Ausgrabungsstand noch nicht abschließend gesichert ist. Im Gegensatz zu allen anderen, über 700 vorgeschlagenen Schlachttorten kann Kalkriese archäologische Erkenntnisse als Basis der Lokalisierung für sich in Anspruch nehmen. Die Ergebnisse der Ausgrabungen und die Aussagen der historiographischen Quellen lassen sich jedoch nur sehr schwer harmonisieren, nicht nur weil die Verschiedenheit der Quellenarten zwangsläufig zu Widersprüchen führt, sondern vor allem aufgrund des geringen Aussagewertes der schriftlichen Quellen bezüglich konkreter historischer Fakten. Bezüglich der *clades Variana* läßt die Historiographie die Archäologie fast vollkommen im Stich.